

xv. 431.

KÖLCSEY FERENC VILÁGNÉZETE

ÍRTA
KORNIS GYULA

39./1342

A pestszentlőrinci m. kir. állami
fiu felső kereskedelmi iskola
önképzőköri könyvtára
19___/19___ év, 310 száma

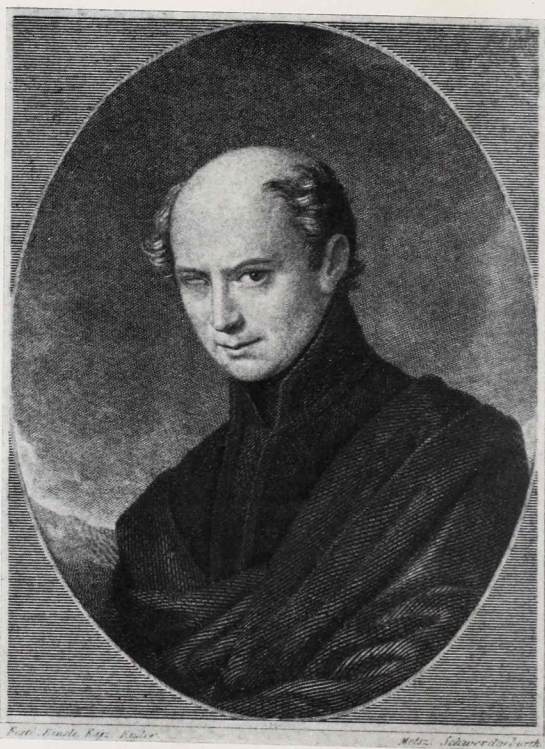
FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST
1938

162494

Kölny In

KÖLCSEY FERENC VILÁGNÉZETE.

Bevezetés.

Kölcsey 1826. augusztus 29-én a mohácsi vésztől s a nemzetet mint magyart fenntartó történeti tudatról elmélkedve, java férfikorában ezzel a sóhajjal fejezi be történetfilozófiai gondolatsorát: «Én úgyis nemsokára az én halottaimhoz kötözöm; előre tudván sorsomat, hogy el leszek feledve, mint ők.» (Minden Munkái. 3., II., 155.). Elmúlása előtt egy esztendővel, amikor a Parainesist írja, az utókor hálájára nem számít: «Nemsokára e nép emberei közül senki nem lesz, ki rólam emlékezzék.» A nemzet azonban mindmáig tudva tudja és mélyen érzi a nagy férfiú történeti jelentőségét. Már pár héttel elhúnytá után Szatmár megye közgyűlése elhatározza Kölcsey arcképének a megyeháza tanácskozóterme számára való megfestetését. «Tudjuk, — mondja a határozat — hogy Kölcsey Ferenc neve késő századok után is ragyogni fog s emlékezetét maga az örökké valóság mindenkoron őrzi.» Az országgyűlés is, Kölcsey izzó nemzeti érzésének és mély politikai bölcsességének leghitelesebb tanúja, közadakozásból siet a nagy szónok emlékéét Ferenczy vésőjével a Nemzeti Múzeumban megörökíteni: a szobrász a neoklasszicizmus szellemében római tógában ábrázolja. Szobra Szatmár és Nagykároly főterén az önzetlen és cselekvő magyar hazafiság jelképe volt, míg az idegen uralom le nem döntötte. Csekei síremléke, a tört oszlop is ledőlt, de a nemzet hálás kegyelete most állít helyébe díszesebbet halála (1838. aug. 24.) százéves fordulóján.

Kölcsey, a szomorú elmúlásnak, a feledés homokjának költője, akinek szemében

A történet röpülése
 Csak egy sóhajtás lengése ;
 Pára minden pompa s ék :
 Egy ezred egy buborék,

főlényesen diadalmaskodott a mindent letipró idő tovarohanó árján. Mi kölcsönzi szellemének ezt a múlt lét fölötti, valóban szupraexisztenciális jellegét, a nemzet lelkében való szilárd megmaradását, egyben történeti vonzóerejét? Az, hogy az elvek embere volt, biztosan kiépített világfelfogással, amelynek értékrendszerét tehetsége és jelleme önzetlenül és állhatatosan a nemzet közjávára törekedett megvalósítani; küzdött a nemzeti nyelv diadaláért, mert történeti elve volt, hogy nyelvében él a nemzet; harcolt mint műkritikus a magyar irodalomnak magasabb színvonalra emeléseért, mert tudta, hogy a nemzeti irodalom a nemzeti-történeti összetartozóság tudatának s így a magyarság fennmaradásának egyik legfőbb tényezője; síkraszállt az alkotmányért, mert ebben a magyar szabadság és haladás, az emberhez méltó társadalmi élet szilárd biztosítékát látta; tántoríthatatlanul csatázott a népjogokért, a jobbagység, a paraszti osztály magasabb életszínvonaláért, nemcsak azért, mert ettől az egész nemzet erőgyarapodását várta, hanem elvi alapon is: az egyetemes humanitás gondolatából. Az irodalmi-esztétikai, társadalmi és politikai élet konkrét jelenségeit mindig egyetemes kategóriák szögéből pillantotta meg, elvi magaslatra emelte: az egész szempontjából, mély, szerves összefüggésben látta. Sokoldalú írói és közéleti tevékenysége mögül elv-szerű háttér, tudatosan kidolgozott világnézet körvonalai bontakoznak elének.

Kölcsey veleszületett lelki alkatánál fogva filozófus természet: már fiatal korában tudatosan szembeszegezi énjével a világot s a kettőt egymásra vonatkoztatja: miért van ez a világ s miért van ő ezen a világon? mi a világ s rajta az emberiség rendeltetése? miért nyüzsögnek-mozognak az emberek a földgolyóbison, miért születnek, dolgoznak, szenvednek s pusztulnak?

Azt a szellemi struktúrát akarom szemügyre venni, amely Kölcseyt erre a filozofáló magatartásra, a műveiben

megnyilvánuló elvi látásra képesítette. Hogyan hatolnak át egyéniségének közegén keresztül a világ benyomásai? Milyenfajta tükör az ő szubjektív mivolta, mely már eleve sajátyszerű benső alkata szerint fogja fel a világ s az emberi élet sugarait? Ennek az egyéni tükörnek milyen fokú a görbülete, amelynek szögéből ad értelmet, jelentést a rázúduló jelenségeknek? Más szóval: milyen Kölcsey világnézete? Hogyan vetíti rá a költő-filozófus és politikus a maga egyéniségét a világra, milyen az elvi stílusa világgképének kiformálásában? miképpen fogja fel, éli meg, dolgozza át és értékeli az őt körülrajzó életet s miképpen iparkodik ezt a maga érték-kategóriái szerint átalakítani: szebbé, jobbat és igazságosabbá formálni?

I.

Kölcsey, a filozófus.

1. Kölcsey világnézetének fejlődése. — 2. Világnézetének érzelgőssége és pesszimizmusa. — 3. Kölcsey és a neohumanizmus: világnézetének esztétikai jellege. — 4. Világnézete és a nemzeti hagyomány. — 5. Világnézete és a romantika történeti iránya: nacionalizmus és hisztorizmus. — 6. A történet filozófiája: a történettudomány ismeretelmélete. — 7. A történet metafizikája: a vallás a történetben. — 8. A filozófia története. — 9. Életbölcssége.

1.

Az egyéniségnek és ezen keresztül a világképnek fejlődése két tényező összeműködésének eredménye: az egyik a veleszületett *belső* hajlamoknak, a másik a *külső* feltételeknek összessége, amelyet *milieu*nek hívunk. A tucatemberek lelki kialakulását túlnyomóan az utóbbi határozza meg: a környezet állandó benyomása, amelyet jórészt passzív módon fogadnak be, átlag egyformává esztergályozza őket. A kiváló egyéniség egyik jegye, hogy a benne szunnyadó *belső* erőket sokszor a környezet ellenére is autonóm módon bontakoztatja ki. Fejlődése menetében a primátus nem a *külső* feltételeké, hanem a veleszületett *belső* lelki alkaté.

Kölcsey szellemi fejlődésében az utóbbin volt a hangsúly. A *külső* befolyások előmozdító, gátló, szétkülönítő, de nem igazán döntő hatással voltak rá. Nem a környezet formálta, hanem maga formálta önmagát a környezet ellenére, tette elevenné és cselekvővé finom struktúrájú lelki szerkezetének bennrejlő erőit. Az *e-ducatio*, amely eredetileg a veleszületett hajlamok *kihúzását*, kifejlesztését jelenti, nála elsősorban önnevelés, önfejlesztés volt, én-jének a maga módján a környezettel szemben való cselekvő magatartása. Így épí-

tette fel a *maga* világát. Ezren és ezren nőttek fel ugyanabban a primitív környezetben kortársai közül, de egyik sem emelkedett Kőlcseyvé. Mert Kőlcsey sajátzerű lelke kellett ahhoz, hogy bizonyos, mindenkinek hozzáférhető benyomásokat a maga számára benső élményekké, szellemi fejlődésének mozgató indítékaivá avasson. Az objektív világ azonos volt, de szubjektív világát Kőlcsey a maga módján és erején építette fel. Szellemi fejlődése egyik legszebb cáfolata az egyoldalú milieu-elméletnek, amely nem egyéb, mint az antik szenzualisztikus és a modern mechanisztikus felfogás újra átdogozott kiadása.

Faluhelyen és a debreceni kollégium légkörében nevelkedett fel, amelynek szelleméről igen lesújtó a véleménye. «Hogy ha ismét collegista nem vagyok, — írja 1812-ben Kazinczynak — arról jót áll azon mély unalom, melyet az iskolai hosszú élet belém plántált. Boldog, ha 19-ik évemben levethetem, nem vészem vissza lánczaimat most a 21-dikben. Többet áldoztam én annak, hogy idegen kötelességektől ment lehessen, mintsem ezen szabadságnak a XVI. század minden tudományaiért is felmondjak. *Non otia, divitiis Arabum, liberrima muto.* Egyébiránt én Debreczenben csak azért vagyok, mert másutt nem lehetek.» Egy esztendő mulva újból hánytorgatja, hogy sem a falun, sem Debreczenben senkitől sem kaphat szellemi illetést: fejlődésében teljesen magára van hagyatva, hisz Debreczen tudománya még mindig a XVI. században botorkál: «Mit tudok én, mit tudhatok én, itt a falun? Kitől kapni könyvet? kitől egy intést, egy ujjmutatást? Debreczen is felette szegény. Mi itt csak a XVI-dik század philológiai tudományával bírunk s az újabb könyveknek csak nevét halljuk.» (IX., 100.)

Csodálatos példája a szívós önképzésnek: állandó tudás-szomj, a szellemi önkiegészülés szükséglete égeti. Korának legműveltebb magyarjává emelkedik, aki szélességben és mélységben mind az antik, mind a modern kultúrának birtokába jutott viszonylag nagyon primitív környezete ellenére. Már tizenöt éves korában franciául tanul, olvassa Boileaut és Voltaire-t. A serdülés kora után a koraérett ifjú már tudatosan kezdi megvetni világnézetének alapjait, elvi szempontok

magaslatait iparkodik megszállni: filozofál. «1808-ban kezdék — írja Szemere Pálnak (IX., 387.) — philosophiát tanulni, s ez megkapott. Másik évben is, midőn már jurista voltam, a philosophia történetével sok időt tölték.» Amikor már görögül tud, Diogenes Laertiusnak a híres filozófusok életéről és tanításairól szóló munkáját olvassa. Sokat tanulmányozza a francia filozófusokat, különösen Bayle *Dictionnaire historique et critique* munkáját (1696), amelynek hatalmas négy kötetét, mint a Sinai-féle könyvtár darabjait, hosszas alkudozás után gyámja engedélyével harminc forintért vásárolja meg. Ez a munka — mondja — «reám sok oldalról hatott. Kétség és mélység és sok ízlés a nagy ember oldalai közé tartoznak. S bár az ő mélysége a későbbi franciák felületes voltától nagyon különböz: mégis az iránta való tisztelet nagyon erősített engem a francia literatura iránti tiszteletben.» Bayle a XVIII. századi francia felvilágosodásnak volt egyik szellemi atyja. Kölcsey lelkére különösen a vallási tolerancia elvének hangoztatásával hatott. A türelmesség Bayle szellemének egyik alapvonása: iszonyodik a polgárháborúktól, vallási harcoktól és üldözésektől. Egyébként inkább Bayle szellemessége tetszhetett a fiatal Kölcseynek, semmint a vallással és a metafizikával szemben tanúsított tiszteletlensége és gúnyja, «tudós és hideg impertinentiája», amelytől a magyar gondolkodó mindig távol állott. Bayle azért is rokonszenves Kölcsey előtt, mert a Richelieu akadémiajának nyelvőrösködő tirannizmusát megveti. Kölcsey attól félt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia «nyelvünk-ből mind a régi szavakat kiküszöbölvén, mind az újakat még a méhben megfojtván, nyelvünket, mint a párisi negyvenek a francziákét, örök szegénységre kárhoztatja.»

A francia felvilágosodás filozófusainak általános emberi és világpolgári iránya egy időre a fiatal Kölcsey nemzeti érzését is meghomályosítja. «Volt idő (iskolai pályám vége s jurátusságom), — vallja be 1833-ban ő maga (IX., 411.) — midőn cosmopolitismus fogott körül s ez időben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a francia lágymeleg poesist, s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb philosophok mindenre, ami szent, fuvallottak — a Système

de la nature s több. — De nekem mindig Bedürfnisz volt szeretni, s forrón szeretni, így a cosmopolitai hidegség nálam csak futó paroxizmus lehetett, s szükségesen el kellett múlnia.» A felvilágosodás francia racionalista gondolkodói annál kevésbé hathattak mélyen és tartósan rá, mert erős történeti érzéke természetszerűen a romantika történeti szelleméhez vonzotta, amely a felvilágosodás történetellenes magatartására visszahatásként jelentkezett.

2.

Kölcey igazi életformája gyermekkorától fogva a magány. Korán elveszti atyját és anyját. Hatéves korában a himlő elrabolja félszemét, ami a gyenge szervezetű, természeténél fogva bátortalan gyermek félénkségét még csak fokozza, egyedüllétre, elvonulásra készíti: a világ hiányos külső szemléletét mintegy belső szemlélettel, magabamélyedéssel pótolja. A magányt életelvvé avatja: «Élj lappangva. Ezt tanítja Epikur. S a philosophiának minden tanításai között ez az, amit legjobban megtanultam.» (X., 428.) Az elvesztett szem, a korán árvaságra jutás, a gyenge testalkat a kisfiú arcára szomorú, melancholikus vonásokat véselt, amelyek későbbi küzdelmei nyomán mind bánatosabb barázdákká mélyedtek. A világot borongós érzelmeivel korán átítatja, terméketlen és akaratbénító szentimentalizmusra hajlik, amely sokszor mindent sötéten látó és semmire értékelő pesszimizmussá fokozódik.

Írásai telve vannak panasszal sorsa mostohasága ellen: nem ebbe a világba valónak érzi magát. «Az én belsóm tüzzel teljes, — így önti ki fiatal lelkét Kazinczy előtt (IX. 108.) — de külsőm, ezen nyomorult alkotmányú test, mindenre alkalmatlan. Szerfelett puha vagyok, s ezen rövidlátású szem, ezen többnyire zúgó fej azt tesz, hogy félve lépek minden társaságba.» Huszonhárom éves korában már fiatalos illúziói összeomlását siratja s belső szükségét érzi annak a szomorú vallomásnak, hogy a sors rabszolgája, a vak okláncolattal szemben nincs szabadsága: «Nekem a sors csapongó phantasiával vérző keblet adott együtt. Köszönöm a sorsnak aján-

dékát, de úgy, mint a nő férjének kezéből köszöni az óhajtott halált, hogy a rabláncokat elkerülhesse. *Mert szenvedek én, mint senki itt körülöm nem szenved:* egy szó, egy tekintet, egy távol sejdítés lever engem, s nem sokára elemésztődöm én. Tizenkilenczedik évemet töltém, midőn Debreczent elhagyám, ismeretlen a világgal, ismeretlen önmagammal, csak azon körben álmodozhattam, melyet könyveim között vontam magamnak, s ezt végetlennek s általhághatatlanak tartottam. Kiléptem végre. Gyermeki, de szép planumok lettek semmivé; nem volt ember, ki értse a forró ifjút; úgy tanítottak meg engemet, mint Tassót Antonio; látván, hogy sehol magamat fel nem lelhetem, öszvevonúltam, s külsőm, melyet azelőtt a belső láng úgy öntött el, mint a tánczó lyány arczát az öröm, komoly lett és hideg . . . Én férjfi, én ifjús kötelekek nélkül vagyok, s mi az, ami engem itt lelánczolva tart? Érzem a fátumnak nyomását, érzem, hogy nem vagyok szabad, bármit mondjanak philosophjaink.» (Levele Kazinczyhoz 1813. okt. 21.) Pesszimista panaszaiban eljut ahhoz az apatikus vallomáshoz, hogy «az epicurusi cynismus vagy cynicusi epicurismus elvette még könnyeit is, az öröm és szenvedés könnyűit egyaránt. (IX., 113.) Java férfikorában, országgyűlési sikerei közepett, amikor cselekvő erejét a maximumra fokozza, ilyen sötét vallomás tör fel lelkéből: «Elég, hogy én akart és keresett áldozatokkal s nélkülözésekkel gyötörtem magamat az élet legszebb szakaszán; s ez engem a hypochondria sötétségéhez siettetett.» (IX., 391.) Maga elismeri, hogy fiatalkori melanchóliája 1825-ben szinte kóros formát öltött: «Ez utolsó epochában egész éven keresztül is nem mentem ki szobámból ebédelni; magamban voltam mindig.» (IX. 395.)

Lírai költészete is ennek az érzelgős pesszimizmusnak tükre. Már Berzsenyi figyelmezteti a *lamentabilis tonra*, mely verseiben uralkodik (IX. 389.). Legtöbb verse fájó zokogás, amelynek borongós hangjaiban sokszor nem természetes módon keveredik az egyéni bánat és a német érzelgős lírát utánzó, mintegy elvont általános érzelm, többnyire az antik mythos személyeinek és képeinek mesterkéltszövésű lepélbe burkolva.

Ha verseit olvassuk, azonnal nagy lelki paradoxon ötlük szemünkbe : miképpen lehetséges, hogy ez a mimózaszerű, túlságosan érzékeny, örökké sírátkozó költő egyben a politikai életnek mindig tettekre sz, szívós akarátú, a harcokat kereső hőse? Maga vallja, hogy minden óráját csüggesztő magányának néma csendjében a bűnnek szenteli; könyörög a lélekvesztő Bánatnak, hogy egyszer már szűnjék meg; remegve sír fel a csillagokra, de fényöktől számára nem jön vigasztalás; jajgatásának visszhangja csak újabb jajgatás (*Minden óráim*). A sírdomb hús éje után vágyik, hol megszűnnek álmai (*A költő*). Mert e földön csak folyton álmodik : az álmok azonban eltűnnek s üresen marad titkos valókért lelkesedő keble (*Egykor homályos . . .*). A Párka neki vérző szívet adott égi kebelben (*Ábránd*). Sokszor rászáll lelkére a sírhalomnak bús homálya s bár ebben nyugtot lel, a halál gondolata mégis gyöttri (*Élet*). Fínom lírikusa a vegyes érzelmeknek : szenved, de a vérző bűt mégis öleli, mert bű s öröm testvérek (*Laurához*). Az ossziáni szellem lantosa : a borongó éj hangulatát szereti (*Küzdés*). Az érzelgős romantika csillagászati kellékét, a fellegekben ülő Holdat is megidézi, hogy segítsen rajta,

De nincs, ki szórja széljel bűm homályát,
Én szenvedek mélyen s ártatlanul,
S mosolyogni többet e száj nem tanul.   (*A szenvedő.*)

Kölcsey nem a konkrét egyéni, hanem a tárgynélküli, elvont, általános szenvedés énekese : nem tudjuk, vajjon mi bántja?
Általában szenved és jajong :

Oh sírni, sírni, sírni,
Mint nem sírt senki még
Az elsülyedt boldogság után ;
Mint nem sírt senki még
Legfelső pontján fájdalmának.
Ki tud? Ki tud?
Ah, fájdalom —
Lángoló mint az enyém, csapongó s mély,
Nincs több, nincs sehol!   (*Elfojtódás.*)

Nem izzó konkrét élményeit önti versbe közvetlenül,
hanem ezeket előbb eláltalánosítja, elvonttá szublimálja.

Ebből jól érthető, hogy annyiszor dicsőíti a Phantasiát, «ki rózsaleplet vigan von felette» (*A költő*). A fantáziának evvel a sokszoros megidézésével és magasztalásával (ami egyébként a romantika genie-kultuszával is kapcsolatos, lévén a lángelme lényege a fantázia) a költő elárulja, hogy versei nem valódi élményeinek tükrői, hanem a fantázia termékei, elképzelt helyzetek és érzelmek kölcsönként kifejezései, főképp elképzelt szenvedések erőtlen s egyhangú zokogásai. A forró konkrét élményt a rózsaleplű Phantasia segítségével akarja pótolni, akit kér, hogy ragadja magával s tündérkárpíjtjában száz meg száz új tüneményt mutasson neki (*Képelethez*).

A cselekvésre, a reformáló tettekre, a környező társadalmi valóság átalakítására vágyó Kölcsey maga is megúnja a terméketlen költői búsongást, a lágy, férfihez kevésbé méltó érzelgősséget. A szentimentalizmust, amely összhangban van ugyan érzékeny lényével, jómaga is kezdi lebecsülni. Huszonöt éves korában, a férfikor küszöbén, amikor a közélet küzdőterére kíván lépni, Döbrenteihez írt levelében (X. 44.) így tör pálcát, bár Klopstockra céloz, önmaga lírája felett is: «Én Klopstockot nagynak hiszem: az ő lelke szint olyan nagy, mint akármelyiké a legnagyobbak közül; de egészen — ódáiban, dalaiban, Messiádjában, drámáiban, szóval mindenütt — csak *lyrisch*, még pedig *sentimental-lyrisch*.» Megtompultnak minősíti magát, ki akar törni az érzelgős líra szűk köréből s fölkiált: «S mi leszén, ha majd a jövő nyár végével a huszonnegyedik év is előáll? *Ennyit élni; és még ily keveset tehetni!*» (X. 38.)

A búsongást egyébként még java férfikorában is a magyar jellem alapvonásának tartja s mint lelki hajlamot védelmezi. Szemere Pál ugyanis azt állította, hogy a búsongás a rablélek sajátja s ez a magyarnak szabadságért hevülő, magas érzelmeivel nem férhet össze. Hogyan is lenne bús a magyar, aki annyi örömmünnepet ül, annyira vendégszerető s még a halottasház szomorgását is habzó poharak közt deríti fel? «Annyira bizonyos-e, — így védelmezi Kölcsey mélybeható pszichológiával a magyar jellem bánatos vonását (III. 30.) — hogy a búsongásra hajlás és a szabadságnak magas érzelme nem férhetnek meg egy-

mással? Búsongás nemcsak szolgálásnak, de az érzés mélységének következtetése is lehet. A melancholiás temperamentum kisebb vagy nagyobb mértékű idegen vegyülettel is fátýolt von a lélek felett; azonban a fátýol hevet és lángot boríthat maga alá. Magány és csend borongásban tartják a melancholiást, az örömmel szelíd kifakadásait ő nem ismeri; de lárma és zaj felriasztják andalgásaiból, s innen a zajgó társaságok s a szilajon csapongó örömmel teljes vendéglés; ...innen a hirtelen fellobbanás lángja s a féketlen kiáradozás utáni hirtelen elcsillapodás; innen a nemzeti muzsikának majd a pajkosságig eleven, majd a csüggedésig lassú hangjai s több efélék. Nem lehet mondani, hogy e tulajdonok a poétai szellemnek útát záránának; magány és elvonulás a költőnek is sajátja s édes ének szintűgy szokott a búsongás fátýola alól, mint az örömmel virágbokrai közzül zengeni.» Kölcsey igen finom lélekelemzéssel a maga költészetének fájdalmas alaphangját a magyar népjellem bánatos lelki sajátóságából iparkodik igazolni, de e mellett itt-ott előcsillanó örömet is a lelki kontraszt-hatás törvénye alapján indokolni.

A világ és élet legkeserűbb pesszimista értékelése a *Vanitatum Vanitas*ból tör ki, amely a harminchárom éves Kölcseynek mindjárt a Hymnus után írt filozófiai költeménye. Ez a vers a világirodalomban az emberi kultúrának egyik legmaróbb kritikája. Kölcsey, a műkritikus 1817-ben ezt írja Kazinczynak: «Én, ha időm s alkalmam volna, az egész világot szeretném recenseálni»: most hat esztendő múltán valóban az egész világot s a ráépült egész kultúrát a legsötétebben átértékeli. A bibliát, a Bölcs Salamonnak tulajdonított Prédikátor könyvét üti fel, amelynek sötét életfilozófiája szerint minden csak hiúságok hiúsága ezen a világon. Ilyen a természet: nyár és harmat, tél és hó, mind csak hiába való. Ilyen az emberi történet: ennek tere, a föld, csak kis hangyafészek, az emberiség lármás multja csak méhdongás, pompája puszta pára, az idő végtelenében egy évezred csak buborék. Merő hiúság a politikai és katonai dicsőség: Nagy Sándor csillogó pályája nyúlvadászat, Etele dúlóserege patkánycsoport, Mátyás király hadjárata, Napoleon hódftása, a waterlooi diadal mind csak kakasviadal. A kul-

túra három nagy ága : a jót, igazat és szépet megvalósítani hivatott erkölcs, tudomány és művészet az emberi nem értelmetlen ágaskodása. Az erkölcsnek, az erénynek egy-egy nagy tüneménye csak hagymáz lehellete ; Sokrates sorsa, Cato kihulló vére, Zrínyi szent pora csupán bohóság láncsora. S mit tud felmutatni a *tudomány*? Merőben bölcselkedő oktalanságot, rendbefűzött tudatlanságot. S ha a tudomány, az ész alkotása, csak rendszerezett *docta ignorantia*, akkor a *művészet* még rosszabb lábon áll : a költő sötét szkepszise a saját mesterségére, a szónoklatra és a költészetre is gúnyos vitriolt önt :

Demosthen dörgő nyelvével
 Szitkozódó halkufár ;
 Xenophon mézbeszédével
 Rokka közt mesére vár ;
 Pindar égi szárnyalása
 Forró hideg dadogása ;
 S Phidias a mít farag,
 Berovátkolt kődarab.

Az egész élet csak hulló szikra : fellobban, melegít és kialszik. Kezdet és vég egymást éri : közben a Hit és Remény merőben pára és szivárvány. A várt hír és halhatatlanság csak illat, amely mindjárt elszáll.

Micsoda életfilozófia sarjadhathat fel a világ és a kultúra jelenségeinek ebből a szemléletéből? A sztoikus *apatheia*, a semmivel sem törődő visszavonultság, a tompa s nyugodt érzéketlenség :

Hát ne gondolj e világgal,
 Bölcs az, mindent ki megvet,
 Sorssal, virtussal, nagysággal
 Tudományt, hírt s életet.

A klasszikus világba magát annyira beleélő költő a mindenről lemondó rideg stoikus életesménynél köt ki : a világon minden szükségkép folyik le s az a bölcs, aki alkalmazkodik hozzá, nem lázadozik, hanem megnyugszik. Hisz a világ és élet minden dolga merő közömbösségben egyre megy, *adiaphora* :

Sem nem rossz az, sem nem jó :
 Mind csak hiába való!

Kölcssey lelkében a világtól való teljes sztoikus elfordulás, sőt a világ értékének merő pesszimista tagadása nem állandó élethangulat: a *Vanitatum Vanitas* egy elkeseredett léleknek csak időleges kitörése. Ha valóban oly semmire sem becsülte volna a környező világot, akkor miért akarta volna megjavítani? Miért dolgozott volna napestig, a munkában szinte elégsé a köz javáért? Akkor hogyan emelkedhetett volna a nemzetben szunnyadó értékes erő kibontakoztatásáért küzdő reformkorszak egyik vezető egyéniségévé? Akkor miképpen érezhette volna a történeti felelősséget, hogy ő is a fejlődés egyik láncszeme, aki a történet ítélszéke előtt tetteiről köteles számot adni? Kölcssey munkás lelke előtt tudatosan és ösztönösen az értékeknek olyan táblája lebegett, amelyért érdemesnek, sőt kötelességnek tartotta harcolni. Fényes bizonyosság erre gyakorlatilag egész tevékeny élete, elméletileg pedig élte fogytán írt Parainesise, amelyben mintegy elvileg rendszerezte értékfelfogását.

3.

Ellentétben van többször felsötétlő pesszimizmusával kora *neohumanisztikus szellemében* való cselekvő részessége is. Kölcssey világnézete görög nyomon *esztétikai* jellegű: lelkét a világ szemléletessége és szépsége ragadja meg. A neohumanizmus, amelyhez Kölcssey ifjú korában csatlakozott s amelynek szellemében görögül is megtanult, egyoldalúan eszményítette a görögséget, amelynek harmónikus világában látta megtestesülve az igazi emberideált: a *kalokagathiát*. Ez az esztétikai irányzat a szépség derűjét és összhangját akarta visszavarázsolni a görög embertípus utánzásával a modern világba. Azonban egy újabb lelki paradoxon kérdőjele mered elénk: ha Kölcssey borongós lelke pesszimizmusra hajlik a világ értékelésében, akkor miért vonzódik a tőle is sokszor emlegetett «görög derű» világnézetéhez, a neoklasszicizmus görögutánzó életfelfogásához? Hogyan panaszkozhatik Kazinczynak ugyanakkor (1813) az élet és sors kegyetlenségéről, a világ egyetemes fájdalmaról, amikor az antik világ-

felfogás és élet derúje lebeg előtte mint eszmény, amely ki-
elégíti gyötrődő lelkét :

Oh genius, karjaid enyhelyében,
Hellasnak omladékain,
Miként Dione bölcsőjében
Merengtem a kény árjain.
Vígán derült fel alkonyából
Elöttem Róma hét hegyén,
S félistenimnek sírhalmából
Olymp felé lebegtem én.

(A költő.)

A lelki paradoxon kérdőjelét kiegyenesíti az a tipikus
jelenség, hogy a lélek sokszor olyan eszményt tűz maga elé,
amely éppen ellentéte a saját lelki alkatának: olyan ön-
kiegészítésre vágyik, ami nem ő, hanem ami szeretne lenni.
A valóságban félnék és finom lelkű, visszavonult Nietzsche
megszerkeszti a gyengét letipró emberfeletti ember robusztus
eszményét: azt a heroikus típust, amely az ő lelki alkatá-
nak éppen az ellentéte. A természettől bánatos, melanco-
likus lelkű Kölcsey a kiegyensúlyozott, harmónikus, «derűs»
görög világnézet embereszménye után sóvárog.

«Én minden írók között — jelenti ki Döbrenteihez írt
levelében (X. 30.) — legtöbbször és legörömeztobb azokat
olvasom, kik görög és német nyelven írtnak.» Miért? Mert
«hová fordítsuk inkább szemeinket, mint a görögökre?
Soha nemzeti poesis ragyogóbb hőskorra vissza nem te-
kintett és soha nemzeti hőskor ragyogóbb poesist maga után
nem vont, mint ő nálak.» A görögök a kultúra idegen ha-
tásait is azonnal göröggé varázsolták: «Minden új, mihelyt
a görög határokba lépett, mint valamely tündérpálcának
csapásai alatt, elváltoztatta színét és alakját s mind kettő
helyett *mosolygóbbat és bájolóbbat* nyervén, többé idegennek
nem ismertetett.» (III. 15.) A görög harmónia és derű ma-
gasztalása közben nem átalja Kölcsey a szentimentális-
borongós költészet élethangulata és világfelfogása fölött
pálcát törni, noha maga is ennek az iránynak képviselője:
«Maga az újaknál oly közönségesen elterjedett sentimenta-
lismus a költés minden nemeiben új meg új színeket hoz
elegyedésbe; midőn nemcsak a komolyabb indulatokon

önti el magát, de magának a jó kedvnek csapongásaira is gyakran általfoly. A görög költőnek, mint a görög művész szobrának, búsongása is szép és nyugalmas; vídámsága pedig tiszta, mint a felhőtlen ég.» (III. 22.)

4.

Kölcsey azonban csak elméletben a görögrajongó klaszszicizmus híve, épp úgy, mint a német neohumanizmusé is: fellengző szavakkal űzi Goethe kultuszát, pedig bánatos, mindig a félhomályt (*heldunkelt*) kedvelő természete merőben ellentéte Goethe klasszikus derűtségének, átlátszó világosságának és plasztikus nyugalmanak. Minél jobban bele-mélyed Kölcsey a nemzet lelkébe s a magyarság fejlődési szükségleteibe, annál inkább érzi irodalmunk elklasszszicizálásának mesterkélttségét, külsőszerűségét, nem a magyarság lelkéből lelkezett voltát, sőt egyenest a mélyebb nemzeti érzés és gondolat fejlődését fenyegető ártalmát. Ő, akinek egész költészete antik mythológiai köntösbe van burkolva, aki «tiburi dalt zeng»; akit «mint szelíd pásztort, remegő Chitonét lep meg a Musa»; akinek dala «mint Zephyr, vígan röpes»; aki «zöld bokorba fűv deli nő keblére aetheri kedvet»; aki a Phantasiát kéri, hogy «rengesse gyöngye karjaival, mint Amorát Idália»; aki lantját Ámornak, Gratiának és Phoebusnak ajánlja; akinek álmai «tiszták, miként Arethusának folyása»: végre rájön, hogy mindez mesterkéltség, idegen a magyar léleknek, ellenkezik az ősi magyar nemzeti hagyománnyal, amelynek talajából sarjadhat fel egyedül az igazi magyar költészet, nem pedig több ezer évvel ezelőtt letűnt népnek mondvacsinált utánzásából. Kölcseynek, legmélyebb humanistáknak, belső tragikumuma: érzi, hogy ha valóban nemzeti irodalmat akarunk, a klasszszicizmus korának le kell zárulnia. A magyar költészet csakis magyar világfelfogású és szellemű lehet s nem görög. Vajjon rekeszthető-e szigorúbb kritika alá a neoklasszszicizmus görög-római utánzása s ennek értéke, mint Kölcseynek ezekben a szavaiban: «Melyik magyar ismerjen saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot, s Tytirus haj-

hászsa bárányait? Melyik magyar találhassa fel magát saját nemzetiségében, ha nemcsak az idegen mythologia képeire, hanem ez vagy amaz római verselőnek ez vagy amaz sorában álló ez vagy amaz névre is emlékeznie kell, ha poétáját érteni akarja? A görög költő csak kitisztult érzést ízléssel párosulva kíván hazája fiától, hogy lelkére hasson dalával: nekünk ellenben antiquariusi tudományt kell szereznünk, hogy költőnket olvashassuk; s ha megértettük is, minő behatást tehet ránk a mythológiának világa, mely nekünk csak valamely allegóriai tarka festés gyanánt jelen meg? Valljuk meg, hogy nem jó úton kezdtünk a rómaiaktól tanulni. A helyett, hogy segédöknél fogva tulajdon körünkben emelkedtünk volna, szolgálai követésre hajlottunk; a helyett, hogy az ő szellemöket magunkba szívtuk és saját világunkban sajátunkká tettük volna, az ő világukba költöttünk által; de ott egészen fel nem találhatván magunkat, honunk felé visszapillongunk, s örökre megoszlott képzelettel itt is, ott is idegenek maradunk. Nem nyilván van-e, hogy a való nemzeti költésnek csak a nemzet kebelében lehet s kell szárnyára kelnie? Az idegen tűznél gyújtott fény a nemzetnek csak homály közül sugárzik.» (III. 39.)

Amikor azonban Kölcsey így a a klasszikus világelfogás utánzása helyett az írói művészettől eredeti magyar életnézetet és szellemet követel, ebben is a görögség az eszménye. Mert az ő szemében a görögök mutattak örök példát arra, hogyan kell a nemzeti hagyományt és a nemzeti költészetet a legbensőbbben összeforrasztani. Ennek alapvető mestere volt Homeros, aki a szétszórt görögség egészét, minden politikai partikularizmus ellenére, egyetemes nemzeti szellemmel töltötte el és lélekben egyesítette. Már a római nemzet nem tudott ilyen eredeti nemzeti világnézetű irodalmat teremteni: «görög magvakból, görög színekkel virágozott ki.» (III. 39.) Mi magyarok nem ragaszkodtunk nemzeti hagyományainkhoz, ami a nemzeti érzés nagy megfogyatkozására és hidegségére vall. Pedig Anonymus tanusága szerint nekünk is voltak köznépi énekeink, amelyek az ősök tetteit dicsőítették. A magyar hőskornak ezeket az emlékeit azonban merőben elfelejtettük.

5.

S most Kölcsey, a klasszicizmus cselekvő híve, a *romantika historizmusának* szellemi éghajlata alá kerül: a nemzet történeti hagyományainak megőrzését első hazafias kötelességnek tartja a neohumanizmus klasszikus esztétikai és általános emberi világnézetével szemben. Meglepő ennek az elvi fordulatnak lelki heve, amellyel a romantika történeti felfogásának szellemében a sajátyszerűen magyar mult történeti hagyományainak elhanyagolását ostorozza: «Kérdem, ha viseltettünk-e valaha tisztelettel valamely emlék iránt, mely a régiségből reánk általjött? Íme Rákosnak szent mezéjén egy magányos embernek ökrei szántanak; magyar királyainknak sírhalmaikat az elpusztulástól meg nem védelmeztük; s a Bethleneket és Rákócziakat borító márványdaraboknak megtagadtuk a kímélést. Mi által dicsőítők meg a helyet, hol Zrínyink elhullott, hanem ha az által, hogy a tőle védett sáncokat kótyavetyére bocsátottuk? Nem készakarva feledkeztünk-e meg Dugovicsról, kinek neve még Bocskai korában közismeretben vala? Mit talál a szem, mely régiségeinket vizsgálja? Nemde őseinknek várfalait, melyeket a gondolatlan unoka le hagyott omlani s köveiből falujában kocsmát rakatott s maga városi fedelet ment keresni? Nem azt mutatják-e az ilyenek, hogy nemzeti lelkesedés hiával vagyunk s a nemzet hős korának hagyományai kebelünk bűnös elhülésében lelték sírjokat?» (III. 27.)

Fölveti az európai és a magyar kultúra történeti ötvényének vegyi aránya kérdését. A kereszténység, a politikai élet formái, a tudományos műveltség kétségkívül közelebb hozta a magyarságot európai szomszédaihoz; viszont saját eredeti alkotmánya, nyelve, szokásai továbbra is elválasztotta a nemzetet Nyugattól. A magyarság sok európai szint vett fel, de sok nem európaít meg is tartott. Az utóbbiak még egy félszázaddal azelőtt is sokkal szembetűnőbbek voltak, mint most. S mennél jobban elenyésznek, panaszkodik Kölcsey; annál nagyobb fájdalommal kell éreznünk, hogy nincs írónk, «aki őseinket az ő egyszerű, eredeti nagyságokban előállította volna». (III. 33.) De honnan meríthetné anyagát,

amellyel megelevenítené a magyar multat? A nép együgyű, az ősök merész tetteit dicsőítő énekeiből, a pórdalokból. Csakis a népi költészet talajából virágozhatik ki az igazi magyar nemzeti irodalom.

Amikor Kölcsey 1825-ben mindezt *Nemzeti hagyományok* címen kifejti, Vörösmarty már zengi a honfoglalás nemzeti eposzát, bár még a hexameter klasszikus bilincseiben; s már megszületett Arany János, aki a *Toldiban* a magyar lovagkor fényes világát *Ilosvai* régi népies verse alapján ósmagyar versformában föltámasztja; s már napvilágot látott Petőfi, akinek képzelete magyar népmesei indítékokból szövi ki a *János vitézt*.

Kölcsey a klasszikus irányzatnak magyar nemzeti szempontból megejtett fönnebbi éles bírálólatában, amely a nemzeti hagyomány és világfelfogás diadalát követeli, egyszerre túlszigorú a klasszicizmussal szemben. Megfelelkezik arról, hogy a *magyar klasszikus szellemű költészet kezdettől fogva vérbeli nacionalista irányzat*, melyben soha sem tudott úrrá lenni a német neohumanizmus goethei kozmopolitizmusa. Az antik irodalom kultusza csak eszköz volt a nemzeti nyelv, irodalom, finomabb ízlés és művelődés fejlesztésének céljaira. A főindíték nem az általános emberi, hanem a magyarság sajátos nemzeti érdeke és művelődésvágya. A neohumanizmus egy szemernyit sem csökkenti antikizáló költőinkben a nacionalizmust: ezek meg vannak győződve, mint ahogy Herder is tanította, hogy egy nemzet fejlődése és meg-nemesedése az *egész emberiség erőgyarapodása*. Egyetemesen emberi és nemzeti nincsenek egymással ellentétben. Ez egyébként Kölcseynek is az álláspontja: «Polgára lenni az egész világnak — írja külföldön tartózkodó barátjának, Kállay Ferencnek (X. 26.) — én előttem nem azt a veszedelmes indifferentismust teszi, mely minden patriotismust, minden nacionalismust kizár. Interessálva lenni az egész emberiségért, s mégis el nem veszteni azt az édes, s mintegy instinctuális érzelmet, mely a születés földjéhez von: ez a kettő nem ellenkezik egymással, mint az emberi szeretet az atyai vagy gyermek szeretettel nem ellenkezik». *Parainesis*-ében is, amely halála előtt kiérlelt életbölcse gének tükre, összhangba

iparkodik hozni az egyetemes emberiségnek és a nemzetnek szeretetét, de az utóbbinak jóval nagyobb hangsúlyával: «Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen föltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart. Azonban jól megértsd! az ember véges állat, határa csak bizonyos meghatározott körben munkálhat. Azért ne hidd, mintha Isten bennünket arra alkotott volna, hogy a föld minden gyermekeinek egyforma testvérük, s a föld s minden tartományainak egyforma polgárunk legyünk. Sohasem tudtam megérteni: kik azok, kik magokat világpolgároknak nevezik? Minden, ami szerfeletti, sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. Így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmeket hordozhatna irántok keblében? Leonidás csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarorszáért halhatott meg».

Az egyetemes emberit képviselő klasszicizmussal szemben a Hymnus költője az új magyar kultúra köveit a nemzeti mult omladékai között keresi, a nemzeti öntudatot a magyarság saját szerű történeti hagyományainak kultuszára akarja építeni. Kölcsey látja meg először teljes öntudatossággal a hazai történeti hagyomány nagy nemzetnevelő, nemzeti közleket formáló hivatását. Ő, a neohumanista, az antik művelődési eszmény helyébe a nemzeti-történeti művelődési eszményt állítja. A magyar szellem történetének meglepő és termékeny belső ellenmondása: Kölcsey a klasszikus világért rajongó lelkesedéssel indul útjára s mégis a nemzeti történet és hagyomány ápolása emelkedik legfőbb művelődési és nemzetnevelési követelményévé. De azért a görög-latin tanulmány iránt sem hálátlan a nemzeti lélek fejlődése szempontjából. Szemeréhez írt levelében (1833) maga is elismeri (IX. 410), «hogy az iskolában római s görög történetekben oktattak bennünket, s itt a patriotismus magva». (L. tüzetesen a klasszikus szellem szerepét a magyar kultúrában: *A magyar művelődés eszményei 1777—1848 c. munkában* II. köt. 1927. 219—365. lk.).

Kölcsey világnézetének két ikerpillére : a *nemzet* és a *történet*. Az, ami a nemzetet más nemzettel szemben saját-szerűvé avatja, a maga multjának tudata. A nemzethez tartozóság a történeti hagyományok közösségén és folytonosságán, a történeti tudat azonosságán alapszik. Úgy, ahogy az egyes ember személyiségének azonosságát a saját énje multjának folytonos összefüggése s az erre való emlékezés tartja össze, akkép a nemzet önazonosságának tudata is a multjára való emlékezésen alapul, amely egybekapcsolja az egymást felváltó nemzedékeket. A nemzeti történet ismerete nemzetalkotó tényező. Kölcsey mély társadalomfilozófiai felfogással látja meg a nemzet fogalmának lényegét : «Egész nemzet élete, mint egyes emberé. Ezt és azt az életen keresztül ömlő emlékezet teszi egésszé, folyvásttartóvá, napról napra gazdagabbá. Törül ki a lélekből annak ragyogó színeit : és íme az élet halva van. Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg». (II. 153.) Kölcsey ezt a gondolatot a mohácsi vészről szóló történetfilozófiai elmélkedésébe szövi. De gondolatát a másik mohácsi vész, a mai trianoni végzet közepett is igazolva látjuk : a törzstől eltépett magyarságot a szomszéd népek úgy akarják denacionalizálni, hogy az új magyar nemzedéket az ő iskoláikba kényszerítve az ő nemzeti-történeti tudatuk részeseivé iparkodnak tenni : ha elvész az elszakított magyarság történeti tudata, ha nem tudja a jelent ősei szemével látni, ha a történeti emlékezet és a hagyomány közössége nem érezteti már vele a magyarság történeti *corpus mysticum*-ához való tartozóságát, akkor megszűnik magyar lenni s az új történeti tudat az új nemzet tagjává avatja.

Kölcsey jól látja, hogy a nemzetet a saját nyelv, saját szokások, saját ősök, saját hagyomány, saját sorsközösség tudata köti egybe s választja el a többi nemzettől. S mindezek a multból hatnak a jelenre : «mind lélekről lélekre s szívről szívre plántált emlékezetten nyugosznak ; s a szerint, amint vagy hűven ápolatnak, vagy hűségtelen hidegséggel elhagyatnak, vagy gazdag virágzatú nemzeti élet fejlődik belőle, vagy nemzeti hervadás és enyészet következik». (II. 147.) De Kölcsey jövőbe néző szeme már száz évvel ezelőtt világo-

san látja a kis elmaradt nemzetek történeti tudatának gátlásait is, amelyeket azóta a földgolyóbis hihetetlen nemzetközi egységesülése, az egy századdal ezelőtt még nem is sejtett technikai vívmányok következtében beállott gyors egybekapcsolódása annyira felfokozott. Miért legyen büszke a szegény s elmaradt kis nemzet a maga multjára a nagy nemzetek multjához, s főkép jelenéhez képest? Mi a magyar mult kevés és sívár emlékmáradványa, váromladéka, szalmafedelű városa Itália és Egyiptom romjaihoz képest? Van-e nekünk Waterloohoz hasonlítható csatamezőnk? A mi őseink tetteiket sem márványba, sem érbe nem vésették: az emlékezet és dicsőség trombitáját csak a Tinódiak fújták. «S mind ezekhez a szalmaváros oly jól illett, mint bőrrel fedett sátor a tehéncordák mellé, miket párducos Árpád és üstökös levéteí e tejjel és mézzel folyó szent földre szerencsésen hajtottanak». Hogyan lelkesülhetünk a multnak ily jelentéktelen emlékeiért, amikor a modern kor nagy tüneményeihez szokott már szemünk, amelyek sokkalta érdekesebbek és összehasonlíthatatlanul hatalmasabbak? Valamikor egy-egy ország külön világ volt. «Most az angol Rómában, római Párizsban, francia Amerikában, amerikai magyar révparton és a magyar az ég tudja hol lakik. Most az újság szerkesztető a világ öt részének ír; az angol és francia románíró a világ öt részét sóhajtoztatja, s ugyan azért minden mindent magáénak nevezhet. Az emberek egy közönséges nagy hazában élnek; érzéseiket s gondolataikat nagy tömegekhez szoktatták; s lehet-e képzelní, hogy a parányi pontot, mit máskor hazának neveztek, szüntelen szemeikben tartásák? s annyival inkább, hogy e parányi pontnak századok előtti állapotával tépelődjenek?» (III. 146.).

A historizmusnak és nacionalizmusnak mélyen érző híve, Kőlcsey, ezt a modern nemzetközi, mondhatnók planetáris gondolkodásmódot csak mint fikciót szerkeszti meg, mint szélső emberi modellt, amelyen a nemzetköziség és hazátlan-ság lehetetlenségét szemlélteti. Az ember természetében eleve benne rejlik az egy nemzethez, egy hazához való tartozás tudata, amely többé-kevésbbé elhomályosulhat, de ki nem veszhet lelkéből. «Minden állat keres magának fekhelyet,

minden madár fészket, hova nappali vergődése után nyugodni visszatér; s egyedül az emberen feküdnék-e a sors legterhesebb átka: vándornak lenni az egész bujdosó csillagon keresztül, s mindenütt lenni, hogy mindenütt idegen maradjon? Viselhet-e az egész emberi nem iránt tiszta, szent szerelmet szívében, ki saját házanépe keskeny körében nem tudná magát boldogabbnak érezni, mint másutt mindenütt?... Isten egy szívnek egy keblet teremt: így egy embernek egy hazát. Egész világért, egész emberiségért halni: azt Isten teheté; ember meghal háznépéért, ember meghal hazájáért: halandó szív többet meg nem bír.

Kölcsey a XIX. század világnézetének a napoleoni háborúk lezajlása után Európaszerte megindult nemzeti mozgalmát, ennek eszmei jelentőségét teljes mértékben érzi és elméletben is indokolja. Az emberiségnek ugyanakkor gyors ütemben megindult nemzetközi kultúrája ellenére mereven elutasítja természetes lélektani alapon a világpolgárságnak, az emberiség uniformizálódásának gondolatát. Most száz esztendő múltán álláspontját még erősebben igazolva látná: a földkerekség nemzetei soha sem voltak, mióta a világ áll, ily gyors, könnyű és sűrű kapcsolatban egymással. S mégis: a nemzeti érzés soha sem volt oly forró és cselekvőképes, mint ma, még oly exotikus nemzetek körében is, amelyek Afrika és Ázsia térségein eddig úgyszólván csak növényyszerű, vegetatív életet éltek.

6.

Kölcsey szemében a nemzet első sorban az egyes nemzedékeket összetartó hagyományok történeti tudatán alapszik: a nemzet történeti-szellemi principium. Ezért vonzódik annyira nemcsak a történeti tanulmányokhoz, hanem az emberi történet *elvi* háttérének vizsgálatához is: a *történetfilozófiához*. Az állat és az ember különbségét a nagy német idealizmus történetfilozófiája nyomán abban látja, hogy amíg az állat, ösztönétől vezetve, a pillanatnak él s a számunkra ismeretes történeti korszakban valamennyi nemzedékében mindig ugyanazon életformákban mutatkozik, addig az ember

történeti lény, akinek előző nemzedékei a maguk eredményeit hagyományképpen átszarmaztatják a következő nemzedékekre : az egyik emberi nemzedék a másik vállán tovább fejlődik, s így a kultúra értékes kincsei a sok emberöltő során felhalmozódnak. A mai méhek épp úgy élnek és készítenek mézüket, mint Odysseus méhei Ogygia szigetén Homerosnál ; az oroszoknak Egyiptom sivatagjain szakasztott ugyanazt az életmódot folytatják, mint Ramses király idején évezredekkel ezelőtt. De hová fejlődött az ember a Homeros és Ramses korabelivel szemben! Az ember azért kultúrlény, mert történeti lény s azért történeti lény, mert az egyik nemzedék a másikra hagyományozza a kultúrát s ennek elért fokába mint eszes lényeket beleneveli, hogy ezek a szellemi javakat tovább fejlesszék s megint tovább származtassák. Az állat ösztönével mindig csak a jelenben él : fajának nincs története ; az ember jelene mindig a múltban gyökerezik avval a törekvéssel, hogy a múlt alapján formálja a jövőt. «Az oroszán feltáplálja kölykét — írja történetfilozófusunk (V. 156.) — s ha az már elég erős, gond nélkül ereszti el ; s az megy barlangot és zsákmányt keresni : s nem kérdi : ki az, ki a végtelen pusztát, hol bolyong, alkotó? nem kérdi, hová lőn az anya, ki őt hónapokig ápolá? Az ember nem a jelen pillantat, nem a pillantati szükség rabja ; értelmi eszméletekre lévén alkotva, nem veszti el a multat szem elől ; s ez által mind a jelennek több díszt szerezhet, mind a jövőre kiszámított hatással tud munkálkodni. Innen van, hogy nemeszázados tapasztalásait ősi kincs gyanánt meggyűjtögetvén, szívemelő kilátást nyitott magának a mindenségbe». Kőlcsey helyesen ismeri fel az embernek, mint eszes lénynek, történeti jellegében minden szellemi-kulturális fejlődés alapját.

Ezt a fejlődést, a fejlődésnek tényezőit s egyes szakaszait újraszerkeszteni, a múltból élővé föltámasztani a történetíró feladata. Kőlcsey, aki maga is számos történeti, főképp állam- és jogtörténeti tanulmány szerzője, sokszor töpreng a történettudomány lehetőségén és módszerein. Meglepő, hogy a történettudomány ismeretelméletének modern kérdéseit milyen kiérlelt formában veti fel egy századdal ezelőtt.

A mult anyaga a történész előtt csak a rég letúnt világ-
nak széjjelszórt maradványaiban és emlékeiben jelentkezik.
Hogyan tudja a historikus ezekből az összefüggéstelen töre-
dékekből a mult igazi képét megszerkeszteni, amikor a jelen
eseményeit sem tudjuk a tanuvallomások szubjektív és torzító
tükrében megállapítani? A történettudományi szkepticiz-
musnak ez a kérdése Kőlcseyt is megkísérli: «Tanúkat hall-
gatunk ki oly esetről, mely csak ma azon emberek között,
kikkel élünk, s azon városban, melyet lakunk, történt vala ;
s ellenkező bizonyításaikból alig tudjuk a valót kifejleszteni ;
minő bizodalommal viseltethetünk hát azon korhoz, azon
nemzetekhez, melyeket erkölcsi különjeik még távolabb
tartanak tőlünk, mint a közöttünk lefolyt ezredek?» (V.,
207.) Itt csak a források alapos történeti kritikája, az
adatok gondos egybevetése segít, de még így is mindig
marad a történetírásnak számos szubjektív mozzanata,
amely a történetíró lelkiségének és értékelésének egyéni
velejárója.

Kőlcsey már tiltakozik a természettudományi kate-
góriák illetéktelen alkalmazása ellen a történettudomány
területén: félti a történetírást a természettudományokban
gyakran uralkodó deduktív apriorismustól. «Azok, kik a ter-
mészet titkait és törvényeit — mondja filozófusunk — akar-
ták felvilágosítani, saját fejeikből alkottanak hypothesise-
ket, s azokat a természetre alkalmaztatván, később bizonyo-
san principiumokká igyekeztek formálni. Hasznos-e a való-
nak ezen módját a históriára is alkalmaztatni? Talán nem-
csak nem hasznos, sőt felette veszedelmes.» Az olyan törté-
nész, aki apriori föltevést szerkeszt és ehhez ragaszkodik,
többé nem a történeti valóságot, hanem föltevésének igazolá-
sát keresi: nem az emléktöredékektől emelkedik a föltevés-
hez, hanem a föltevéstől száll alá az emléktöredékekhez, föl-
tevésével vet világosságot ezekre. Így a múlt hamis fényben
tűnik fel, a vizsgálódás helyébe a vak hit lép. «Nem éppen
úgy bánt-e Newton a chronológiával, mint a physikával?
S íme, az a nagy ember, ki a természettudománynak annyi
fényt kölcsönzött, a históriára fordítván fáklyáját, annak ál-
világánál eltévedett.» Kőlcsey már tisztán látja a természet-

tudományi és a történettudományi megismerés módszer-tani különbségét: a természetet külsőleg, közvetve fogjuk fel, a történetet pedig, az e mögött rejlő szellemet, újraélés útján közvetlenül megértjük. A szellem sohasem fogható fel és elemezhető fogalmilag úgy, mint a természet: a szellemet a történeti emlékekből csak az tudja kihallani, akinek erre külön lelki orgánuma van, akinek szelleme a mult szelle-mével együtt tud hangzani, homophon vele. A szellem a ter-mészeti tárgy hasonlóságára «objektíve» soha fel nem fog-ható: a megértőnek bizonyos fokú szubjektivitása soha ki nem iktatható. «A morális (szellemi) világ — így látja előre Kőlcsey a szellemi tudományok modern ismeretelméletét — ott, hol az emlékek bennünket elhagynak, éppen oly hozzá-férhetetlen, mint a metaphysikának tárgyai. Inductiók és analógiák lehetőségekre vihetnek, bizonyosságokra nem. S ott, hol nemcsak egy a lehetséges, mi fogja a választást csalhatatlanul vezetni?»

Kőlcsey már élesen elítéli azt a történetírást, amely csak az adatokat egymás hegyibe-hátába gyűjti, a való és a valót-lan tudósításokat egymástól megkülönbözteti, az időszámítást megjavítja, eredetet, születést és halált nyomoz, de megfele-dkezik az eseményeket mozgató *szellemről*. Az ilyen történet-írásban mind az egyes emberek, mind a nemzetek úgy tűnnek fel, mint a bábszínen ugráló bábok: «A kéz, mely a szem-előtti mozgásokat rejtekéből igazgatja, láthatatlan marad, s így gyakran szemlélünk következést ok, tettet rúgó s törté-netet egybefüggés nélkül. Így szemlélés által gyűlt ismeretünk emlékező tehetségünkhöz szól, s lelket nem táplál. A *philosophusi történetvizsgáló* felvilágosítja az emberi szívnek tit-kait s azokban keresi fel a történt dolgoknak kútfejeit.» A nem puszta adathalmazó, hanem igazi historikus a mult lelki indítékait és szellemét iparkodik rekonstruálni, a mult drámáját «a belső emberből igyekszik felderíteni.» Azt is észreveszi már Kőlcsey, hogy a lélek a mult szellemére csak a *jelen* alap-ján tud rezonálni, a megértés lelki alapja mindig a jelen nem-zedék tudatállapota s értékelési beleélő képessége. Ezért a történésznek egyik tulajdonsága, hogy «tekintetével a multtól a jelenkorig, a jelen kortól a multig hat.» Kőlcsey már nyíltan

hirdeti annak a történetírásnak programját, amelyet ma «szellemtörténetnek» hívnak.

De hogyan tudja beleélni magát a történész a népek ősi állapotába, hajdankorába? hogyan tudja megállapítani, milyenek voltak valaha azok a nemzetek, amelyek most Európában a fejlett kultúra fénye s csillogása közepett élnek? Kölcsey a történetíró számára az ethnológiából kölcsönzi a módszertani receptet: «Vedd kezedbe az utazóknak írásait; s tedd által magadat lélekben a tűzföldnek, új déli Wallisnak, új Zeelandnak, Otahitinak partjaira. Olvasd egy történetírónak szavaival, minő képet rajzolnak előnkbe az utazók az úgynevezett vad népekről» (V. 210.). S példaképpen megrajzolja az újzeelandi kannibálok lelkiségét, társadalmi szerkezetét s primitív műveltségi viszonyait. Majd egybeveti ezekkel a modern európai népek kultúrájának: erkölcsének és művészetének, főkép tudományának és technikájának fejlettségét.

A primitív és a művelt népek társadalmát s kultúráját összehasonlítva, Kölcsey a nagy fejlődés ellenére sem húny szemet a történeten végigmunkáló emberi alaptermészet azonosságára előtt. Bár elismeri az emberiségnek a történet folyamán való haladását és tökéletesedését, amelynek igazolására a XVIII. századi francia felvilágosodási irodalom történetfilozófiai optimizmusa is sugallja, mégis megüti szemét a morális és fizikai rossznak az ember természetéből folyó közremunkálása a történetben. «Bátran állíthatjátok, — mondja — hogy mind azon rosszak, melyek az új világ vad népeinél saját meztelenségükben mutatkoznak, kisebb vagy nagyobb mértékben, többé vagy kevésbé hasonlító alakban, s többé vagy kevésbé elleplezve, a legmíveltebb nemzetben is feltalálhatnak: de feltalálhatnak oly javak is, melyeknek magva a vad nép kebelében még észrevétlen szenderegnek.» S elébe tolul a kérdés, vajjon miért indultak fejlődésnek ezek a magok az egyik s miért senyvedtek el a másik nemzetnél? Mi az oka a kulturális fogékonyság különböző mértékének? Miért hágott a műveltség oly magas poleára az egyik nép, míg a másik a középszerűség lépcsőin maradt, sőt éppen a fejlődés alsó pontján már megállott? Mik az okai a kultúra

vándorlásának Keletről Nyugatra, Délről Észak felé? Hogyan vált lehetségessé, hogy a történet színterének bizonyos pontjain hatalmas és művelt nemzetek régi nagyságának romjai felett ma vad népek fészkelnek?

Ezekre a kérdésekre Kölcsey a históriának egészéből, az egyetemes összehasonlító történettudománytól várja a feleletet. Korának történeti láthatára, panaszkodik, még igen szűk. A sok nagyzással «világtörténelemnek» nevezett egyetemes történelem a földkerekségnek csak bizonyos részeire szorítkozik. Történettudományunk csak néhány nép multját öleli fel, de ezek között sincsen egy is, amelynek történetét az eredettől kezdve nyomról nyomra követhetnénk. És mégis a magyar történetfilozófus ebben a szűk történeti láthatárban is mennyi fölemelő tanulságot és örömet talál! Kölcsey, mintegy az évezredek fölött lebegve, az emberi történet makroszkópikus látványától elragadtatva, a kérdések egész tömegét ontja magából: «Hogyan lőn itt egy nemzet kicsinyből nagygyá, egy más ott nagyból semmivé? Mi módon lőn néhol kevés számkivetett familiákból város, a városból birodalom, az összetört birodalom omladékaiból hatalmas országok? Miként ébred itt a világosság a vad nép között s annak jóltevő fényénél mint alkotja az magát össze kisebb vagy nagyobb társaságokká, mint lépdel találmányról találmányra, ismeretről ismeretre, hatalomról hatalomra mindaddig, míg ragyogó pályájának legmagasb pontján áll? Miképpen borul ott homály a fény és csillogás közt századokat töltött nagy népre, s mint sülyed el saját nagyságának terhe alatt lassanként? Hogyan áll elő itt egy még ismeretlen nemzet, mint sebes villám vagy pusztító szélvész; s mint dühösködik országozról országokra mindaddig, míg kül- és belokok által megszelídülvén, vérrel szerzett hazáját virágzó tartománnyá formálja? Mint hullanak itt szabad népek a despotismus örvényébe? Mint tűnik ki amott számos egymás mellett állott monarchiának sora a történetekből, melyeknek omladéka in demokrátiák emelik fel magokat?» Kölcsey előtt, amikor ezeket a kérdéseket fölveti, főkép a római birodalom emelkedése és bukása, a hún birodalom sorsa, a magyar nemzet hirtelen megjelenése Európában, a francia forradalom s a napoleoni

despotizmus lebeghetett. Mai szemünk e kérdéseknél a japán birodalom hirtelen emelkedésén, a Habsburg-monarchia omladékain, a szabad népek fölé kerekedő diktatúrákon akad meg. A történet útjainak minden kacskaringós és szaggatott volta ellenére meglepőek az ismétlések, az örök emberi természetből folyó analógiák: *eadem, sed aliter*.

7.

Ilyen kérdések során jut el Kőlcsey a *történet metafizikájához*: vajjon mi értelme, mi célja van az emberi történetnek? miért él és nyüzsög, dolgozik és szenved, alkot és pusztul az emberiség nemzedékről nemzedékre e földön?

Kőlcsey, a filozófus, először az emberiséget körülölelő nagy természetre függeszti szemét. Abban, amit égen és földön lát, a rendnek és törvényszerű összefüggésnek csalhatatlanul szembetűnő jeleit szemléli. A természet örök rendjével rögtön szembeszegezi az embert, aki a történet folyamán «örök rendetlenségben látszik élni és mozogni.» De ha mégis jobban szemügyre veszi mind az egyes embereket, mind pedig főképp a nemzeteket a történeti folyamat egészében, arra eredményre jut, «hogy az emberek különösen, és az emberi nemzetek közönségesen, minden elhajlások és különzéseik mellett is, mindég és mindenütt ugyanazon mozgások közt forognak.» A filozófusnak a tényeket összehasonlító s ezeken keresztülható gondolkodása «százféle nemzetek sokaságában s ezerféle történetek vegyületében fáradatlan tekintettel követi az emberi lélek mozgásait.» Nem a nemzetek külső küzdelme, hanem az emberiség belső, szellemi alakulása érdekli. Fölébe emelkedik a nemzeti különbségeknek s azt látja, amiben a nemzetek, mint az emberiség familiájának tagjai megegyeznek. Ez pedig az egyetemes emberi szellem, amely a külső és belső feltételek szerint más és más színezetet nyer, úgy ahogyan ugyanazok a növények másképp fejlődnek, a szerint, vajjon éri-e őket napsugár, vagy pedig hideg árnyékban senyvednek. Az emberi szellemet a különféle ráható erők különféleképp formálják. Azonban ezeknek a tényezőknek megvan a maguk törvényszerű oksági rendje, amelyet a tör-

ténet filozófiai vizsgálójának ki kell kutatnia. De ha ki is kutatta, további kérdőjel mered rá : mi a végső értelme ennek a rendnek? Vajjon «mind ezen erő, rend és munkálkodás nem valamely bizonyos célra siet-e?» Ezzel a kérdőjellel bölcselőnk lezárja a «Történetnyomozás»-t felelet nélkül. A történet külső színváltozásai mögött rejlő belső rendnek imént hangsúlyozott gondolata azt sugallhatná, hogy Kölcsey a romantika történetfilozófiájának álláspontján van a cél szempontjából is : a történetnek egész lefolyása egy isteni világterv szerint megy végbe, amelynek végső célja a szabadság teljes kibontakozása. Azonban e helyett másutt az emberi társadalom és történet célját lapos eudaimonizmussal a «boldogságban» pillantja meg. De ennek megvalósulását sem látja a történet valóságos menetében, amikor ezt ilyen szkeptikus hangon ítéli meg : «A babyloniai birodalom eldőlésétől fogva Nagy Sándoron, Rómán, a nemzetek költözéseiken, Nagy Károly császáron s Lutheren keresztül a francia vérontásokig ezredekről ezredekre híjában nyomozzuk az emberiségnek céljához való közelítését vagy távozását attól.» Kölcsey, a történetfilozófus, szinte a maga esztétikai világnézetét leheli rá a történet «szívet emelő» egyetemes látványára, amikor itt is rendet és végső összhangot érez és keres : az emberi történet nagy drámáját a *főnséges* esztétikai kategóriájának körébe emeli. A történet végső céljának és értelmének kérdésében azonban megtorpan : az esztétikai értékelésű történetfilozófia itt csődöt mond és óvatos szkepszisbe omlik. Parainesisében már elhagyja az eudaimonizmusnak lapályait : a boldogság-elméletnek finom bírálata után az élet igazi értékét a kötelességtudatban pillantja meg.

A kultúra egyes ágainak történeti fejlődése közül különös történetfilozófiai figyelmet fordít a *vallásra* (*Töredékek*, V. 50—104. lk.). A problémát a XVIII. század felvilágosodásának szellemében veti fel : mi az oka a vallási türelmetlenségnek és üldözésnek? mi az oka annak, — kérdi Bayle-lel, a francia felvilágosodás előfutárával — hogy Mahomet erőszakot és üldözést parancsolt minden idegen vallással szemben híveinek s ezek mégis viszonylag türelmesek maradtak ; Jézus pedig szelídségre és felebaráti szeretetre tanította köve-

tőit s ezek mégis üldöző dühöket az óceánon túlra is általvitték? miért kellett Konstantintól Nagy Károlyig s az Amerikát térítgető spanyolokig a vallás hirdetőinek igen sok esetben a halál angyalainak is lenniök? «Dicsekszünk tudománnyal, dicsekszünk felvilágosodással, szentséggel, virtusokkal, s íme még nem tanultuk meg egymást túrni, egymást szeretni, egymással egyesülni, egymásnak engedni. Magok a reformatiónak oszlopai, kik magokat az igazság mellett mondották felállottaknak lenni, s kik ezen igazságért Európát vérözönbe mártották, meghasonlának egymás között, s követők századok után is csak félénken közelítenek egymáshoz.»

De amint a XVIII. század *észbeli* felvilágosodásának egyik legfőbb eszméje, a vallási tolerancia, Kölcseynek kiindulópontja, akkép a XIX. század romantikájának a lelki életben az *érzelem* primátusát hirdető gondolata nála a vallási türelem kérdésének megoldási alapja és indítéka. Nem elég a vallási türelem megszületésére az észnek a babonáktól és balítéletektől való megszabadítása, hanem szükséges a szívnek megvilágosodása, az érzelmek megtisztítása is, mert «a religió tulajdonképpen nem az értelemnek tárgya.» A vallás érzelme éppúgy, mint a szépnek érzelme az emberekben különböző mértékű: egyikben kifejlődik, a másikban fejletlen marad. A vallásos és a szépézés párhuzamát megint Kölcsey világnézetének esztétikai alapjelleme sugallja. A vallástalan embert úgy viszonyítja a vallásoshoz, mint a költői szellem nélkül született száraz grammatikust Homeroshoz vagy Vergiliushoz. A vallástalannak pusztá felvilágosodása lelki csonkaság. A vallástalan ember épp úgy nem tudja érezni, mi a vallás, mint ahogy az, akiből a szépség iránt való érzésszel fogékonyság hiányzik, nem tudja pusztán észbeli okoskodás útján felfogni, vajjon mi a szép Ariosto mesterművében, vagy Rafael festményén. Kölcsey már egészen világosan látja az értékfelfogás gyökerének irracionális, érzelem-szerű jellegét. Amint a színvagnak semmiféle logikai, ész-szerű módon nem magyarázhatjuk meg, vajjon milyen a piros vagy a zöld szín, a siketnek, vajjon milyen a c-hang, éppúgy fogalmi bizonyítás útján sohasem tudjuk megértetni

a botfűlűvel, mi a szép Beethoven egyik szimfóniájában, vagy mi az erkölcsös a hálában akkor, ha valakiből merőben hiányzik a fogékonyság a melódiák szépsége iránt, vagy ha valaki életében soha sem érzett háladatosságot. Az értékek egyik lélekből a másikba való átsugárzásának eszköze nem az ész, hanem az érzelem: szuggesztió, beleélelés, példa. Kölcsey a felvilágosodás racionalizmusával szemben, amely a vallást is észben akarta feloldani, arra sarkal, hogy «ismerjük meg értelmünk gyengeségeit s engedjük magunkat a szívnél és a religiónak megtisztult érzelmeinél fogva vezetetni.» A vallásos érzelem egyben az ész ágaskodásával szemben a megnyugvás és béke termőföldje. «Ezen érzelem, mely nem nyugtalanít, mint az értelmi vizsgálatok, midőn megnyugtat bennünket, önkényt vezet a közönséges ember-szeretetre és türelemre. Mert aki magában megnyugodott, az nem fog másban veszekedésnek tárgyait keresni.»

Ezen az elvi alapon a katolicizmus világtörténeti hivatásának tüzetes történetfilozófiai igazolását és apológiáját kísérli meg a kálvinista Kölcsey a középkorért lelkesedő romantika szellemében.

Abból indul ki, hogy a vallás mint első sorban érzelem, a szívhez szól s ezért a valláson épült igazgatás (mindaddig, míg a vallásban hiszünk) erősebb minden egyéb igazgatásnál. Innen van a keresztény hierarchiának, melynek alapját az apostolok és az első püspökök vetették meg, lelkeket kormányzó óriási hatalma. Ezt mindig megőrizte a világi hatalommal szemben, mert Nagy Konstantinnal az állam ment be az egyházba, nem pedig az egyház az államba. A római birodalom megdőlése után senki sem tudott oly nagy, széles és sokáig tartó hatalmat gyakorolni, oly közel állani az univerzális monarchiához, mint a római pápa. Miért? Mert az *eszme* erejére s nem a személyi hatalomra támaszkodott. Ez az *eszme* pedig a legszentebb s leginkább magával ragadó: a vallási *eszme*, Isten gondolata. A vallásos érzés volt a pápaság tiszteletének és hatalmának alapja, a hit szülte az engedelmességet. S ennek a központi lelki hatalomnak megléte nagy történeti szerencséje volt Európának. E nélkül nem forrhattak volna ki a sokféle bárdolatlan, de erővel teljes

népek, amelyek a római birodalmat előzönlötték. A római hierarchák «ezerféle impulsiókat adtak Európának s ennek jövődjő sorsára, kifejlésére, emberesedésére csalhatatlanul előre dolgoztak.» Nekik volt köszönhető, hogy Európa barbár népei megszelídültek, nagy szellemi közösségbe és testvériségbe jutottak, valamennyien a római pontifikális monarchia fiainak érezték magukat. Így a kereszténység, mint univerzális humanizmus, a középkorban kifejthette a szellemében rejlő, az általános emberi alapján egyesítő erőket. «Ki fogja tagadni, — kérdezi Kölcsey — hogy az *egyféle* istentisztelet századokig óvta meg Európát azon borzasztó belső háborúktól, melyeket a világosodásnak napjai a *többféle* istentisztelet által feltűntettek. Ki fogja tagadni, hogy az *egyféle* istentisztelet a honszeretetnek erős köteléke volt, a *többféle* istentisztelet pedig milliomokat kapott ki a patriotizmusnak határaiból? Ugyanazon földnek két különböző oltárnál áldozó lakosa gyűlölte egymást (t. i. a reformáció kora óta), s túl hegyen, folyón és tengeren az idegen föld rokonhitű lakójához érzett rokon vonzódást; s a hazafinak lángéreményeit vagy a fanatikusnak vad dühe, vagy a kozmopolitának hidegsége fojtotta el.» Meglepő, hogy amikor a katholicizmust, mint egyetemes világvallást, a hazafisággal ellentétben álló univerzalizmusról szokták a protestánsok vádolni, Kölcsey éppen ebben az egész világot átölelő egyetemességben pillantja meg a hazafiságnak egyik szellemi biztosítékát: a többféle vallás mereven szétválasztja a nemzet fiait s lélekben közelebb hozza őket idegen országokban élő hitsorsosaikhoz, mint saját honfitársaikhoz.

De Kölcsey a *demokrácia* jogcímén is síkraszáll az egyházért. A vallás a középkorban a hierarchák kezében nem volt rablánc, hanem legfellebb vezetőfonál, amelyet a nép készséggel követett. A Hildebrandok a Henrikekkel, de nem a népekkel magukkal állottak viszályban: «Ha volt, aki a hierarchiát, *mint hatalmat* retteghette, az legalább *nem a nép vala*», hanem a fejedelmek, akikkel szemben a papság a nép jogait oltalmazta. «Római hierarchia és európai népszabadság nem voltanak egymással küzdésben... A római szék hatalma nem a szabadságnak sírja, hanem inkább az az ellen-

súly vala, mely a fejedelmi és nemességi despotizmusnak ellene dolgozott, s a népek alsó rendét felemelte.» A művész és kézműves az elnyomásnak e századaiban csak a klastromokban lelt menedéket, nehogy az uralkodó nemes jobbágyi szolgálatra kényszeríthesse. A művészeteket, a földművelést, a kereskedelmet a vallási gócpontok virágoztatták fel; a klasziszikus írókat a kolostorok őrizték meg; a római nyelv és tudomány itt talált egyedül ápolásra. Nincs igaza Herdernek, hangsúlyozza Kölcsey, abban, hogy mindez a római pápaság nélkül is megtörtént volna: ilyen központi hierarchikus erő nélkül Európa tervszerűen nem civilizálódhatott volna. De akkor is téved Herder, amikor szemére veti Rómának, hogy a latin nyelv kultuszával elnyomta a nemzeti nyelveket és jellemet. Vajjon nem veszett volna-e el az antik tudomány a latin nyelv ápolása híján? s vajjon nem dolgozott-e ez a latin tudomány a jövő fejlődésnek és haladásnak elébe? Herder az orosz nép nemzeti emlékeinek fennmaradását annak tulajdonítja, hogy Vladimir nem fogadta el a római pápa követeit. De ki tudja bizonyítani, hogy ez a körülmény az orosz népet Európa többi népei fölé magasabb műveltségi polcra segítette? Sőt éppen azért maradt Oroszország az európai nagy művelődési körön kívül, mert Róma közeledését elutasította.

A középkor nagy szellemi közösségét a reformáció megbontotta: ezt a protestáns Kölcsey mélyen fájlalja. Nem akarja, úgymond, Bellarminnak vagy Pázmánynak szerepét játszani, nem akarja ugyan a középkor «sötét» századait védelmezni s bagolyként sikoltani a nap ellen. De nem tud belenyugodni a francia Villers következtetéseibe, amelyekből szép fény árad a reformációra, viszont a katolicizmus a sötétségbe süllyed. A reformáció a magyar kálvini történeti elmélkedőnek szemében pusztító forradalom volt, amely öldöklő angyalként csaknem egész Európát feldőlt, holott a nyugalomban hagyott katolicizmus a természetes történeti fejlődés békéje nyomán sokkal több jót nyújthatott volna az emberiségnek. Villers szerint a katolicizmus és a protestantizmus viszonya a sötétségnek és a világosságnak ellentéte, mert az előbbi azt mondja: vesd

alá magadat vizsgálódás nélkül a tekintélynek!, az utóbbi pedig ezt kívánja: vizsgálódjál és ne engedj semminek a ten meggyőződéseden kívül!; az emberiség felvilágosodása, tudományos haladása, modern kultúrája sohasem fejlődött volna ki, ha nincs reformáció, mert a világosodás a katolicizmus szellemével ellenkezik. Ámde, kérdi Kölchey, vajjon hol indult útjára a renaissance, az újkor derengése, ha nem Itáliában, ott, ahol a katolicizmus trónusa állott? Vajjon az olasz művészek nem a pápánál találtak-e legmelegebb pártfogásra? s nem az olasz költők, Dante és Petrarca, Ariosto és Tasso írtak-e először a néptől is érthető nemzeti nyelven, jóval előbb, mint a német reformátorok? Olaszország volt a renaissance-szal sokáig egész Európának tudományos, művészeti és irodalmi iskolája. A reformációt az újonnan született világosodás leányának nevezik. Honnan tehát a világosodás? A katolicizmus kebeléből. Honnan a reformáció? A katolicizmus felvilágosodásából. «S midőn már azon százakban oly világos fejek származhattak, mint Savonarola és Luther, mint Erasmus és Melancton, mint Ximenes és Sarpi, ha ekkor szüksége volt-e az emberiségnek azon pusztító revolútióra, mely Európának kultúráját egy századdal bizonyosan késleltette. Hadi és theologiai versengések foglalták el az előre törekedő kultúrának helyét... Ki bizonyíthatja meg, hogy sok ember, ki homályos controversiák közt haszon nélkül ment el a világból, nem lehetett volna új és szép ismereteknek szerzőjök?»

A középkor tudatlanságának külső okai vannak s nem a katolicizmus. A sötétség nincsen a katolicizmussal természetsszerűen és szükségképen egybekötve. A genie bármely valláshoz tartozik is, mindenütt tökéletesedést, haladást mozdit elő. «Petrarca és Ariosto szintúgy nem voltak setétségnek fiai, mint Bacon. Amely sectából továbbá Gassendi, Des Cartes és Malebranche származhatott, miért nem származhatott volna Bayle, Locke és Kant?» Szeméret vetik a katolicizmusnak, hogy Galileit üldözte. «Melyik philosoph az, Anaxagorastól fogva Cartesiusig és Rousseauig és Kantig, ki üldözőket, contradisputatorokat nem talált? Azonban Galileinek értelme mégis elterjedt a catholicizmusban is.

Így folynak az emberi dolgok ; s látni való, hogy ezen esetben a római hitet az ottomán hithez, despotismushoz, vad-sághoz hasonlítani nagyon messze vitt ellenkezés.»

A katolicizmustól követelt engedelmességgel szemben a protestantizmus szabad vizsgálódási elvét sem szabad Kölcey szerint kihegyeznünk. Mind a katolikus, mind a protestáns hiszen : az előbbi azt, amit az egyház tanít, az utóbbi azt, amit a szentírás, az augsburgi vagy a helvétiai konfesszió mond. «Mi tehát a fundamentum? Amott az írás és ecclesia. Itt az írás és confessiók. Ki hagyta el a másikat? Ki hiszen többé vagy kevésbé s többet vagy kevesebbet a szent háromságról, teremtésről, eredendő bűnről, megváltásról, életutáni jutalomról vagy büntetésről? A szentek maradtak el talán s a purgatórium? Ó a nagy lépés a világosodás felé, ha ezeken túl estünk!»

Mi a szabad vizsgálódásnak a hithez való viszonya? A vallás célja a hit s ezen keresztül az erkölcs. A szabad vizsgálódásnak, a filozófiának a hit tárgyaira nézve nincsenek bizonyos eredményei, mert a tapasztalásnak határa felette szűk s a hit tárgyai ezen határokon túlra esnek. Az ész az istenségre nézve magában nem tud tiszta eszmékre jutni. Ezért nincs a Gondviselésnek nagyobb jótéteménye Kölcey szerint, mint a vallás, amely ott fog kézen, ahol a vizsgálódó ész elhagy bennünket. «Amit magunk soha sem fogtunk volna megtudhatni, azt a vallás, a revelatio tudatja velünk s meg hagy nyugodni... Valljuk meg, hogy a vizsgálódás is csak oda vezet, honnan kiindultunk : a *hitre*.» A hitbeli árnyalatokért szakadást előidézni, rettentő küzdelmekbe kergetni az emberiséget: nem igazolható. Az emberiségért lángoló szív mélyen fájlalhatja a reformáció okozta sebet. Kölcey az egész reformációt, következéseivel együtt, főképp politikai okoknak tulajdonítja : a német fejedelmek az egyház vagyonára vágytak s az egyháztól való függetlenségre. «S a köznép, mely a társasági élet kezdete óta csak eszköz volt a nagyobbak és okosbak kezében, megvakúlva, midőn azt hinné, hogy azon képernt, a mit neki *igazságnak, valósnak* neveztek, önti vérért, fejedelmeiknek hasznokért pazérlotta azt. Az áldozatok temérdekek valá-

nak ; a cultura, mely a reformationnak következéseihez számláltatik, hátravetett ; tartományok pusztultak el ; s a köznép nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lelt változásánál. Ó népeknek nagyjai, miként fogtok ti számolni arról, hogy a vallás leple alatt Gusztáv Adolfnak tartományokat vívni segítettetek? S ti szerencsétlen népek, mit nyertetek a római pálczának széjjelpattanásával, kénytelenek lévén nyakaitokat határtalan fejedelmek jármaiba nyújtani!»

A reformációnak, mint a Rómával való pörnek, győztes kimenetele nem a vallási gondolatnak, hanem a politikai erőnek diadala volt. A reformátorok a szentírára hivatkoztak : tartassék meg az, ami az Írásban benne van s töröltessék el minden, ami nincs benne. De ki az, kérdezi Kőlcsey, aki meghatározza, mi van az Írásban s mi nincs benne? «Mert a transsubstantiatiót állítók és tagadók, valamint a háromságot, praedestinatiót, sacramentumokat stb. állítók és tagadók nem mindnyájan az írásokon építik-e véleményeiket?»

Mi következik ebből? A pusztaság észt tegyük-e meg bírónak a vallás kérdéseiben? Kőlcsey szigorú kritikája nagyon óvottól a lépéstől s hivatkozik azokra a rombolásokra, amelyeket az ész végbevitt, valahányszor a filozófia a religióval küszködött, vagyis az egyik hit a másik hittel. Különös hangsúllyal int vigyázatra a XVIII. századvég racionalista szellemi forradalmával, «a francia lélek szilajkodásával» szemben. Ez olyan eszméket terjesztett el széles néprétegekben, amelyek különben csak kevés ember lelkében éltek volna, úgy mint hajdan a reformáció is. A racionalizmus forradalmi pusztító hatásától félő Kőlcsey így sóhajt fel : «S mit nyert mind ezzel az emberiség? Mirajtunk keresztül ment az orkán, szenvedtünk és jajgattunk ; s lesz idő, mikor a nép, melyben a reformátorok születtek, mikor a nép, melyben a királyölők születtek, úgy enyészik el, mint Babylon és Athéne ; s egy új generatio ismét ezer évekig fog küzdeni, hogy a mostaninak minden tökéletességeit és tökéletlenségeit, virtusit és hibáit, tudományát és tudatlanságát új meg új színek alatt magának megszerezze s a maga során ezen planétáról eltűnjön.»

Az ész szabad okoskodása, a filozófia, sohasem pótolhatja a hitet. Mert ha a vizsgálódó ész tudna is a filozófiában a végső kérdésekre megnyugtató feleletet adni (pedig valóban nem tud), akkor is ez az emberiség kis művelt töredékére vonatkoznék, akik elbírnák az ész felvilágosodását. «Semmi sincs könnyebb, — ezek Kölcsey érett bölcsességének szavai — mint valakitől a hitet elvenni; de semmi sincs nehezebb, mint egy kételkedő valakit megnyugtanni. Mert a hit, mely a szívet vezérlette, nem kívánt vizsgálódást; a kételkedés pedig csak bizonyosság által enyészik el.» Kölcsey is elismeri, hogy szabad vizsgálódás nélkül nincs tudomány s tudomány nélkül nincs kultúra. Igazi tudománya azonban ezer ember közül ha egynek van; ellenben «a milliomoknak semmire sincs olyan múlthatatlan szükségök, mint vallásra, még pedig oly vallásra, mely őket a szívnél fogva szelídségre és moralitásra vezesse. S ez által boldogságra.» Vallásbölcselelnk tüzetesen fejtegeti a filozófia és a hit viszonyát s nem minden pragmatiztikus színezet nélkül a vallás legfőbb értékének a tömegeket megnyugtató erőt s ebből fakadó boldogságot tartja. A vallás legyen befátyolozott kép, amelyet az észnek durván felfedni nem szabad: a filozófia, amely mégis erre vállalkozik, csak megkábulást és megcsalást okoz. Aki a lélek természetét alaposan ismeri, könnyen átláthatja, «hogy a legtisztább vallást is a philosophiának együgyűségére reducálni képtelenség.»

Kölcseyt a hideg ésszel szemben a vallás és főképp ennek katolikus formája védelmére általános esztétikai értékhatéru világnézete is sugallja. Ezért emeli ki oly erős hangsúllyal a vallásos művészetnek és cerimoniának nagy jelentőségét. A szertartásokban azt a formát pillantja meg, «mely nélkül a vallások philosophi sectákká lennének és hidegségbe sülyednének.» A szertartás Kölcseytől a művészetben és költészetben oly nagyrabecsült «setét-tisztába» (*Halbdunkel*) mártja a vallási tárgyakat: amit az ész föl nem foghat, a cerimonia a szívvel megérezteteti s a fantáziával megsejdteteti.

Kölcsey a vallás igazi gyökereit a lélek mélyebb rétegeiben, az észnél sokkal konzervatívabb érzelmekben ke-

resi: az ész a maga új társadalmi eszményeivel előre rohanhat s az emberiséget a vallást letipró forradalmakba kergetheti, de aztán a vallás történeti folytonossága a nagy zűrzavar után, amely a világosság nevében indult meg, megint helyreáll: a vallásos érzelem újra diadalmaskodik a pusztá ész felett. A francia forradalomra bekövetkezett romantikus visszahatás történetfilozófiájának hangja szól Kölceyből: «Hiában gyújtja meg fáklyáját az emberi nyugalan elme; hiában tűn elő a kételkedés minden gáncsaival: rendületlenül áll az épület (t. i. az egyházé), mert célját betöltötte; a revolúciók mennek és jönnek, de végtére is törvényadó, philosoph és nép kénytelenek lesznek oda vissza-indulni, hol lélek és szív, társasági alkotmány és társasági boldogság *egyedül* találhatnak biztos álláspontot magoknak.» A vallásosságnak a világháború és bolsevizmus földrengéseit követő fokozódása, az ész radikalizmusával szemben a konzervatív keresztény vallásos világnézet megerősödése, a középkori rendi állameszménynek modern formájú térhódítása Kölcese mély gondolatainak újabb fényes tanúsága.

A vallást elsősorban érzelemben feloldó elmélete kétségkívül a korában uralkodó német filozófiai szellemből táplálkozik. Herder szerint, aki más téren is nagy hatással van rá, a vallás a kedély terméke (ein Produkt des Gemütes). Schleiermacher is a vallást merőben érzelmre vezeti vissza (das schlechthinnige Abhängigkeitsgefühl. Reden über die Religion. 1799.). Fichtétől sem áll távol Kölcese, amikor a vallásnak az erkölccsel való szoros összeszővődését hirdeti. Már Szontagh Gusztáv a Kölcese történetfilozófiájáról írt szigorú kritikájában (*Muzáron*. IV. köt. 1829. 95—137. lk.) észreveszi, hogy Kölcese a katolicizmusnak művészi oldalához annyira vonzódó német romantikusok hatása alatt áll: «Aki a német irodalom újabb folyamát vizsgálatos szemekkel tekintette, ismeri a művek (művészi alkotások) paradicsoma és bölcsője, úgymint Róma s a római anyaszentegyház eránt való azon vágyat és odahajlást, mely a legnagyobb újabb művészeknél mutatkozik s melynek verőfényét Cselkövinek (Kölcesznek) ezen értekezésében is láthatni.» Szemére hányja Szontagh, hogy a kiváló magyar

műkritikus, aki bírálatait az ész fáklyája mellett írja, most az ész ellenében a vak érzelem szószólója, sőt híve a német miszticizmusnak, amely a filozófiában ugyanaz, mint az ál-szentszentalizmus a költészetben. Kölcsey a vallást egyoldalúan művészi-esztétikai szempontból nézi, pedig a vallás méltóságosabb és fenköltebb, mintsem a művészet szolgájának lenne tekinthető, mert «a művészség a szép által gyönyörködtetni akar; a vallás a virtus útján örökre boldogítani. Amannak tárgyai véges érzéki dolgok; ezéi érzékfelettiék és végtelenek. S éppen mivel a vallásnak tárgyai érzékfelettiék s végtelenek, nem is képzelhetők, hanem csak Ész által gondolhatók.» Szontagh megrójjá Kölcseyt, hogy Bayle hatása alatt szkeptikus, amikor a vallásból kirekeszti az okoskodást s merőben irracionális érzelmre és képzeletre építi fel. De hogyan jutott maga Kölcsey erre az eredményre? Az ész okoskodása útján: az ész szerepét az ész segítségével tagadja meg. Így a világot szkepszisének «festett üvegű vendégszemével» nézi, benne ugyanannyi rendetlenséget, mint rendet talál. Ezért nincs is szemében az emberi történetnek világos célja. Saját szavai szerint az emberi nemzet ismeretlen centrum körül kering, «de ezen keringések megszűnnek és újra kezdődnek a nélkül, hogy a centrumtól való távolság észrevehetőkép kisebbednék.» Kétségtelen, hogy Kölcsey az emberiség életének végső célját óvatosan homályban hagyja s idevágó történetfilozófiai gondolköre G. B. Vicónak elméletéhez hasonló, aki szerint a történetet a *corsi et recorsi*, az emelkedés és visszasüllyedés hullámvonalában halad: nincs haladás, csak örökös körforgás a történetben.

Szontagh a reformációt is megvédi, amelyet Kölcsey az európai kultúrának szörnyű pusztulásával vádol. Kölcsey békét kíván. De hogyan jöhet létre béke előzetes harc nélkül? — kérdezi Szontagh. Ha tökéletes nyugalmat óhajtunk, akkor temetkezzünk el, mert a békét csak a sírhalomban találjuk meg. A harc nemcsak hátráltatja, hanem elő is mozdítja a kultúrát: aki győz, a kultúrát gyarapítja és emeli. Ahol harc nincs, ott nincs élet, fejlődés és haladás. A protestantizmus és a katolicizmus küzdelme is jótékony

hatással volt az emberiség fejlődésére: az utóbbi a művészet bölcsője volt, az előbbi pedig a «szabad gondolkozásbeli principiumánál fogva» az ész formáit fejlesztette ki s ezzel a tudomány és filozófia haladását mozdította elő. Mind-egyiknek megvan a maga pótolhatatlan szerepe az emberi kultúra fejlődésében.

A bencés Guzmics Izidor veszi védelmébe barátjának, a csekei kálvinista történetfilozófusnak gondolatait. Megvédeni iparkodik a szkepticizmus és miszticizmus vádja ellen. Figyelmezteti Szontaghot, hogy a vallás területén ne kívánjon mindenütt *tudást*, engedjen valamit a *hitnek* is. A vallás az egész lélek ügye: az észé is, meg az érzelmé is: «A csupa ész-religio nem egyéb feszes philosophismusnál, hideg spekulációnál; a csupa érzelmi ellenben meleg buzgalomnál, mely könnyen superstitióvá, balgatagsággá válik.» (Muzarion. IV. köt. 1829. 129. l.).

Guzmics különösen tudta értékelni a református Kölceynek a katolicizmus iránt érzett rokonszenvét, mert ebben azon törekvésének egyik gyümölcsét látta, amely a nemzet lelki egysége érdekében a katolicizmus és protestantizmus kiegyeztetésére irányult. Három munkát is írt «a keresztények vallásbeli egyesüléséről» (1822—26). Magas színvonalú vitát keltett, amelyben Szikszai Benjamin és Pap István ref. lelkészek is részt vettek. Kazinczyval is levelezett e tárgyban, akinek lelkes liberalizmusa egyenest azt óhajtott, bár Guzmics ülne Szent Péter utódainak székében. Guzmics munkái azonban legfeljebb csak külső lökést adhattak Kölceynek arra, hogy tanulmányát a vallási kérdéstről a katolicizmus iránt való különös rokonszennvel megírja. Ez a belső vonzalom visszanyúlik tanuló korába: sokat panaszkodik debreceni tanárainak zord ortodoxiája ellen, másrészt a német romantikusok olvasása nyomán megkapja őt a katolikus egyház művészi-esztétikai varázsa. Már 1813-ban így ír Kazinczynak: «Ha választanom kellene a secták között, bizonyosan én is annak adnék pálmát, mely magát Rómáról nevezi, s ha kérdenék miért? nem felelnék semmit is, hanem Schillernek tragoediáját nyitnám fel a kérdező előtt.» Már fiatal korában vallási felfogását az esz-

5
seccs

tetikai szempont túlsúlya sugallja. Kálvint és Petrarcát összehasonlítva, 1814-ben Kazinczytól ezt kérdi: «Melyiket lehet inkább és szebb értelemben reformátornak nevezni, azt-e, aki ízlést adott a tudományban, vagy aki vallásbeli tudomány helyett más vallásbeli tudományt?» Mind oly gondolatcsírák, amelyek csak több mint egy évtized múlva nyernek rendszeres formát történetfilozófiai tanulmányában. Maga is érzi gondolatainak bátorságát és kényességét, ezért így ír Szemere Pálnak: «Nevemet aláírtam, de a te bölcseségre bízom megítélni, ha nem jobban lesz-e elhallgatni? Protestánsok közül némelyek tudom lesznek haraggal, de csak katolikusok ne legyenek: úgy nincs semmi veszély. Ezekről az utolsókról tapogatózhatnál Pesten (sub rosa). A cenzorral vigyázva bánj!» (1823. ápr.). Óvatosságának jele, hogy tanulmánya alá a *Cselkövi* nevet írja.

Kölcsey a katolicizmushoz való minden esztétikai vonzalma ellenére gyakorlatilag jó kálvinista maradt. Az országgyűlésen 1833-ban hevesen küzdött a reverzálisok ügyében a kormánytól 1792-ben kiadott, a protestánsokra nézve sérelmes rendelet ellen. Nagy sugalló szerepe van tekintélyének és érvelésének azokban a nyilatkozatokban, «miket ez ügyre nézve az alsó tábla kerületi és országos ülésein e képviselő test katolikus tagjai haza- és emberszeretetet s magasabb műveltség által vezetve, egymással vetekekvén tettek.» (1833. május 21-i beszéde). A felső tábla a sérelem orvoslását célzó indítványt elvetette. «Nem fogja hinni a maradék, — panaszkodik emelt hangon Kölcsey — hogy e két tábla tagjai ugyanazon idő, ugyanazon világosságtérjesztő század emberei valának.» Azt indítványozza, hogy a javaslatot újra terjesszék a főrendek elé, mert «magunkat egész Európa szemei előtt sötétségi elvek gyanújába nem ejthetjük... A Nemesis számon fog kérni minden csepp vért, mely a bécsi és linczi békeségekért magyar keblekből kiömlött.»

Kölcseyt nemcsak a történet filozófiája, hanem a *filozófia története* is mélyen érdekli, klasszikus műveltségének megfelelően elsősorban a görög filozófia multja, a minden későbbi filozófiai gondolkodás eredeti alapvetése. Szinte mentegeti magát 1823-ban, hogy a görög gondolkodás történetét kutatja, amikor a nemzeti szempont azt kívánná, hogy ilyen irányú magyar tárgyat válasszon. De volt-e addig magyar filozófia? «Valljuk meg, — írja — hogy ahol philosophiáról van szó, ott még nagyon kevés reflexióval lehetünk magunkra nézve.» De még azt is igazolásra szorulónak tartja, hogy költő létére a görög filozófia történetébe mer fogni. Jogcímet erre a magyar kultúrának fejletlen fokában talál: nálunk a munkakörök még nem különültek szét s ugyanaz az ember sokféleképp foglalkozva, iparkodik a kultúra hiányait kitölteni. «Mikor az emberiség még valahol a cultura legalsó, vagy legalább még a közbülsőtől is messze lépcsőn áll, akkor fegyverkészítő és csizmadia, süveggyártó és hajós mind egy házból telik ki. Kell-e tehát csudálni, ha mi is verset és philosophiai állapotokat egy füst alatt készítünk? Való, hogy Pláton és Aristoteles is tették mindegyiket; s íme, mi is mindent véghez viszünk, hogy hozzájuk hasonlíthassunk. Plátoni és aristotelesi lelkünk ugyan nincs; de hiszen minálunk az akarat tett gyanánt vétetik» (1827. febr. 17., levél Bártfay Lászlóhoz).

Azonban még egy aggodalmat kellett leküzdenie. Világéreteti kérdésekben elfoglalt álláspontjukat a gondolkodók Metternich korszakában nem fejthették ki szabadon. Kölcseynek 1823-ban sok nehézsége támadt a cenzorral történetfilozófiai *Töredékei* miatt, amelyeket a könyvvizsgáló merőben félreértett. Amikor tehát Szemere Pál Kölcseytől cikket kér folyóirata számára, ez nem mer mást felajánlani, mint a görög filozófia fejlődésére vonatkozó történeti tanulmányát. Ha már nem lehet a történet filozófiájáról írni, talán szabad a filozófia történetéről. A históriai vizsgálat mindig ártatlanabbnak látszik, mint a rendszeres problémakutatás. Érti ezt Kölcsey is: «A görög philosophiáról szólló jegyzeteimet,

ha szorosban historiai körben maradnak, talán nem tiltanak el. De dogmákat szárazan előadni, unalmas dolog. Merjem-e vizsgálódásaimat a historia folyamatjába szőni? Vagy azt véled-e, hogy minden filosofi vizsgálat a lélek s a lélek tehetségeinek s ismeretinek határai felől, éppen úgy félre fog értetni, mint a Töredékek? Vagy csupán csak verset és grammatikát írjunk-e? Mert botanikát, chemiát és anatómiát nem tanultam oly szorgalommal, hogy valaha rólok s belőlök irkálhassak. Te jobban láthatod a környelményeket s tudósíthatsz, mit kelljen csinálnom a görög philosophiával? Mert mintsem puszta katalogust írjak, inkább semmit sem írok (IX., 299. l.).

Nem is írt száraz katalogust. Tanulmánya (*Görög philosophia*, V., 5—49. lk.) a filozófia mibenlétéről s ennek a görög gondolkodás kezdetére való alkalmazásáról magas színvonalú és mélyenjáró elmélkedés, amelynek kristálytisztá fejtegetéseiből meglepő élességgel domborodik előnk Kőlcseynek a filozófia egész rendszeres problémakörében, módszereiben és történetében való teljes otthonossága. A magyar gondolkodás, amely mindazidáig a filozófia történetéből csak néhány tankönyvszerű összefoglaló munkát termelt, valóban büszke lehet Kőlcseynek tanulmányára, amely a görög filozófia megindulását alapos elmélyedéssel elemzi.

A filozófia kérdéskörét nyilván szűken szabja meg, amikor feladatául vagy az emberi ismeret, vagy az emberi cselekedet vizsgálatát tűzi ki: mi az, amit az ember megismerhet, és mi az, amit az embernek cselekednie kell? Itt nyilvánvaló a kanti kriticismusnak Kőlcseyre gyakorolt hatása: a kriticismus metafizikaellenes iránya avatta a filozófia főcéljává az emberi megismerés határainak gondos kikarózását. Világos azonban Kőlcsey előtt, hogy a történeti tárgyalás nem zárhatja ki azoknak a kérdéseknek vizsgálatát sem, amelyeknek észbeli megoldását a kriticismus lehetetlennek tartja. Világ, Isten, Lélek a filozófia oly őskérdései, amelyek az emberi elmének mindig központi problémái voltak és maradnak. Kőlcsey éppen abban látja a görög filozófiai gondolkodásnak minden időkre szóló klasszikus jelentőségét, hogy az alapvető kérdések megoldási módjainak lehető útjait a

görög gondolkodók már bejárták: minden későbbi európai filozofálás az ő nyomdokaikon halad. Filozofálni valóban annyit jelent, mint görög módra gondolkodni: «Mindazok a principiumok, melyeken Des Cartes, Spinoza, Locke, Leibniz, Kant s mások nagyhírű alkotványokat építettek, a görög maradványok közül vonultak új életre; s nem illő-e, hogy ez ily fontos maradványokat közelebből szemléljük?»

Kölchsey főképp a miletosi iskolát, Anaxagorast és Pythagorast veszi tüzetesebben szemügyre. Forrásai Diogenes Laertius, Plutarchos, Sextus Empiricus, Lucretius, Augustinus, Stobaios, Origenes, Cicero. Az utóbbit alapos bírálatban is részesíti, mert az anaximenesi levegő-istent származottnak állítja. Lucretiusszal szemben Anaxagoras tanainak helyes értelmét iparkodik megállapítani. De maga is érzi azt a módszertani nehézséget, mely abból támad, hogy össze nem illő gyér töredékekből kell egy-egy filozófus tanainak egészét megállapítania. A lucretiusi magyarázattal szemben, mely belsőleg is képtelen, a görög írók elszórt helyeit szegezi szembe.

Finom észrevétele, hogy a görög nép istenségei sem mint világalkotók, sem mint feltétlen hatalmú világigazgatók nem jelennek meg a hagyományban. Homerosnál még Zeus, a leg-hatalmasabb isten felett is a sors, a végzet uralkodik. Mit jelent ez az isteni erőket is szolgátságban tartó hatalom, hanem ha a természet törvényszerű örök rendjét? A politeizmusban Kölchsey a panteizmust pillantja meg, «mert az egész természetet általfolyó erő, a maga különbféle munkálódásaihoz képest, nyert különbféle isten nevezetet.» Hosszabb időnek kellett eltelnie, míg Anaxagoras a természetben munkálkodó célszerű erők számára vezérlő értelmet szerkesztett, amelyet az anyagtól elválasztott.

Kölchseynek másik találó gondolata, hogy a fizikai és erkölcsi jónak és rossznak ellentétét, amely a legtöbb nép mythosában föllelhető, a görög hagyományok közt világos nyomokban nem találjuk meg. Ennek okát abban keresi, hogy «a mysteriumokban imádott világalkotó nem vala más, mint a munkássággal teljes természet, mely mellé, ha már egyszer saját erejében fennálló principiumnak vétetett, valamely másodikat állítani képtelenség nélkül nem lehetett. Ez egyetlen-

egy forrásból kell vala jónak és rossznak szükségesen kifolynia ; s az ember, mint ezen szükséges kifolyás egyik következése, vak engedelemmel tartozott a változni nem tudó örök rendnek magát alája vetnie. S íme, ismét a végzet ideájára jövünk, mely a hagyománytól elkezdve oly sok philosophi systemákon szövi magát keresztül.»

Meglepő Kölcseynek a filozófia történetében részletekbe menő alapos jártassága. Ez legjobban Szabó Andrásnak az Erdélyi Múzeumban megjelent filozófiai értekezésére írt bírálatából tűnik ki (V. 204. sk. lk.). A fiatal Kölcsey Kazinczyhoz írt levelében (1824. dec. 4.) joggal kíván «több historiai tudományt és rendet.» Jól ismeri a korabeli filozófia-történeteket, amelyek «megválasztják a cosmologiai, psychologiai, theologiai stb. tárgyakat egymástól.» Ennek nyomát nem látja Szabó értekezésében. A metafizikai elveket minduntalan összezavarja egymással. Bírálatából szembeszökő, milyen tüzetesen ismeri a görög atomisták, Platon, Descartes, Gassendi, Spinoza, Leibniz, Locke, Hume, Berkeley, Kant és Schelling tanait.

9.

Világnézetének elvi és gyakorlati értékfelfogását a halála előtti évben a Parainesisben foglalta össze : ez kiérett életbölcsességének klasszikus, ma, egy évszázad multán is, érvényes summája. Az eszmék és értékelések mostani anarchiája közepett is a legbiztosabb életkalauz.

Életbölcsességének nagy ára volt : keresztülment az élet kemény iskoláján, a szenvedések pedagógiáján. Keserű tapasztalásai nyomán, a sokszor sötéten ráboruló pesszimizmus tisztító tüzén keresztül tanulta meg «az emberiség becsét érteni, való nagyságot hiú ragyogványtól megválasztani, balszerencse tekintetét nyugodtan tűrni s mindennekfelett érezni : miképpen szenvedés, kebelszaggyatató áldozat tulajdon örömet hoz lelkeinknek és sorsunkon felülemelkedni megtanít.» Érzékeny lelkének az élettel szemben fel-felsötétlő pesszimizmusa mély idealizmusából fakadt : a valóság annyira szembe tört eszményeivel, hogy a kettő síkító díszharmó-

niája lelkét a világnak és az életnek sokszor merőben lebecsülő értékelésére hangolta. Ez a pesszimizmus azonban őt, az idealistát, élete folyamán fokozatosan reális világnézetre nevelte. Megtanította arra, hogy a nagy világban «a legszentebb nevek vagy megtapodtatnak, vagy álorcza gyanánt használatnak gonosz czélokat eltakarni.» De az életnek ez a fájdalmas látványa sem tudta gyűlöletre gerjeszteni az emberi nemmel szemben, sem abba a kísértésbe ejteni, hogy az erkölcsi eszményeket merőben hiú képzeménynek tartsa. A *Vanitatum vanitas* világmegvető és minden értéket viszonylagossá törpítő hangulata élte fogytán fölényes bölcsességgé finomodik. Az erkölcsi személyiség legfőbb értékévé és normájává emeli az *elvek* szerint való cselekvést: «tisztá ismerettel választott s állandóul megtartandó elv birtokára kell törekedni.» Mert akinek elvei vannak, azt nem a pillanatnyi indulatok, az önszeretet mindenkori sugalmai indítják a cselekvésre. Ha valaki, Kölcsey joggal köti ezt lelkünkre: annak ellenére, hogy elméje minden benyomás iránt rendkívül finoman visszaható, túlérzékeny szenzórium volt, az *elvi* meggyőződések hőségé emelkedett. Ilyen elvek az Isten, a szülők, az emberiség s a nemzet kötelező szeretete az egyéni önzéssel szemben. Kölcsey nemcsak ragyogóan fejtette ki ezek erkölcsi tartalmát, de példájának sugalló erejével a nemzet lelkében hatékonyan fokozta is.

Az ember egyik főjegye Kölcsey szemében, hogy «tökéletesülhető teremtmény». S mi ennek értelmi útja? Az ismeretekre való állandó és elmélyülő törekvés, a műveltség örökös szomjazása. Korának jó oldalai közé számítja a tudás terjedését, a szellemi láthatár szélesedését, a nagy néptömegek fokozottabb művelődési akaratát, az ismeretek demokratisálódását. De azt is látja, hogy ez sokszor kapkodássá és felületességgé torzul, mert hosszú és fáradalmas munka nem előzi meg. Kölcsey mélyen lát bele a maga élményei alapján az igazi művelődés étoszába: «Alapos s egyszersmind sokoldalú tudományt szerezni felette nehéz. Sok olvasás, még több gondolkozás, sok egybehasonlítás, még több gyakorlás s fogyhatatlan béketűrés és állandóság az, ami itt megkívánatik.»

A tette feszülő magyar reformkorszaknak embere különösen érezte a tudomány és a nemzeti élet szoros kapcsolatát: a tudomány egyik legjelentősebb hivatása, hogy az életre való alkalmazása útján a nemzet szellemi és anyagi erejét növelje. A multba visszaszomorkodó romantikus költő és történetbúvár most már Széchenyi szellemében aktív tudást, cselekvő ismeretet, a közéletben technikailag fölhasználható tudományt követel. A valamikor magányában elméleti tudásnak indult Kölcseynek életesménye a tudással ugyan jól felszerelt, de a közélet porondján küzdő gyakorlati ember. «Tiszteletet érdemel a tudós is, ki négy fal közt halványulva, a múltvilág emlékeivel kizárólag társalkodik: de a jelenkorra hatni kívánó polgárnak más pályán kell indulnia.» Amikor a Paranesist írja, már megélte mind a tudós gondolkodás csendes belső boldogságát, mind a közéleti pályá küzdelmét és dicsőségét, a közönség számára való hasznát és jelentőségét is: a *bios theoretikos*-t egybekapcsolta a *bios praktikos*-szal, «a tudományt a munkás étellel», de az utóbbi eszményének túlsúlyával. Régebbi hisztorizmusával szemben a tudásnak a jelent és jövőt formáló erejére, a multnak ábrándozó szemlélete helyett a forró jelen plasztikus alakítására veti a súlyt: «Minden ismeretet a kor szükségeire s kívánataira, a jelenlét nemesítésére s a jövő előkészítésére fordítani s a lehetőségig az életbe hozni: ezt kívánom én mindazoktól, kik a közolgokban forgandók.» S honnan meríti Kölcsey példáit e modern pragmatiztikus életformának, a baconi programnak igazolására? A klasszikus világ régi rajongója tör elő belőle, amikor Sokratesre hivatkozik, aki ilyen szempontokból nevelte az ifjakat s amikor Perikles és Demosthenes, Cato és Cicero példáit állítja utánzandó embertípusként elének, akik a való élet könyveit forgatták s minden gondolatukat a haza eszméjével életrevaló módon egybekapcsolták. Rajtok és körülök gazdagon virult az élet, amelytől az iskola tudósai mindig oly távol maradnak.

Miért világítja meg Kölcsey a tudomány és élet kapcsolatát merőben a hellén és a római nagy szónokok mintájával? Mert előtte a magyar élet retorikai művelődési eszménye lebeg, az a magyar, aki hatalmában van a *stylus forensis seu*

curialis-nak. A rétorikai művelődés eszménye az egész akkori magyar nemzeti életnek és alkotmányvédelemnek természetes következménye. A közéleti retorizmust az országgyűlésnél még hatékonyabban mozditja elő a megyei rendszer. A megye nyilvános ülései, melyeken az igazságszolgáltatás, újoncozás, adóbehajtás, alkotmány sérelem stb. kérdéseiben minden nemes teljes szólásszabadsággal lehet jelen, a közszabadság és alkotmány legfőbb őrei. A megyegyűléseken az örökös gravaminális politika, Béccsel szemben az alkotmány körülsáncolására (*obvallare constitutionem*) irányuló törekvés különösen alkalmas lelki talaj arra, hogy a hazafias retorika értékét növelje s a nemesség körében becsvágy tárgyává avassa. A megye vezető nemes családjaiban apáról fiúra száll a közéleti szereplés rétorikai eszménye. Ezt köti Kölcsey is unokaöccse lelkére, amikor a magyar embernek igazi művelődési útját rajzolja meg. Ebben a korban az ékesszólás szinte a magyar nemzeti élet világnézeti eleme: a környező világba való belenövekedésnek és tájékozódásnak egyik értékcentruma. Miért? Mert a szabadságnak, a legfőbb nemzeti értéknek, egyik oltalmazója. Mit ér az élet szabadság nélkül? A szabadságot pedig a nemzet tömegét sugalló és vezérlő szónok védelmezi meg: «A szónokság szabad nép körében támadt s szabad nép életéhez tartozik. Szó szavat húz maga után; élő tanácskozásban fejlík ki s tartatik fenn a szabadság szelleme; s jaj a nemzetnek, mely írott parancsokat némán olvas, s vakon engedelmeskedik.» De bármily jelentőséget tulajdonít is Kölcsey, a nagy megyei és országgyűlési szónok, az ékesszólásnak, a szónál fontosabbnak tartja a cselekvést: «*az élet főczélja — tett; s tenni magában vagy másokkal együtt senkinek sem lehetetlen. Tehát tégy! s tégy minden jót, a mi tőled telik, s mindenütt, hol alkalom nyílik.*»

S mi a helyes tettek igazi kútfeje? Nem a pusztá észbeli okoskodás: a merő racionalizmus veszedelembe sodor, «mert észleges vizsgálatokat ragyogó színbe öltöztetni könnyű: életre alkalmaztatni pedig nehéz s nem ritkán veszedelmes.» A társadalom formálását célzó gyakorlati politikai tevékenységben «minden ismeret kútfeje a tapasztalás.» Ennek az

empirizmusnak igazolását Kölcsey úgy ejti meg, mintha csak a mi korunkat akarta volna kitanítani arról, hogy idegen államéleti és társadalmi formák és reformok nem ültethetők át egyszeriben egyik országból a másikba, mert mindegyiknek megvan a maga sajátos történeti fejlődése s hagyományos társadalmi szelleme. Mintha csak a mai s nem a száz esztendővel ezelőtti magyarnak írta volna ezeket a most különösen időszerű, egyébként mindig érvényes szavait: «Nem elég tudni Athenében s Rómában, Angliában vagy Amerikában mi és miképpen volt vagy van? Ugyanazon idea különböző fejekben, különböző helyben, korban és környezetben különböző foganattal munkálhat. Tapasztaláson épülő vizsgálat fog megtanítani: hol a hiány? hol a tennivaló? s mi a különféle eszközök közt választásra érdemes? Fordíts a népek kifejlése történeteire mély figyelmet. Egész nép, mint egyes ember, születhetett s nevedhetett oly meghatározó körülmények közt, melyek neki bizonyos véralkatot, karaktert, hajlandóságokat, szeszélyt és szenvedelmet természetébe öntöttek. Ez adatok szerint kell őt a kifejlés lépcsőin nyomról nyomra kísérni; s ha e nyomról nyomra kísérést elhibáztad, s az állást, melyre előre ment adatainál fogva jutnia kellett, tisztán ki nem láthattad: botlásokat teszesz, miket a világ minden theóriái jóvá nem változtatnak. *Egyetemes formák sem egyes emberre, sem egész nemzetre állandóul nem alkalmaztathatnak.* Az ember s az emberiség korához és helyzetéhez képest időről időre más-más testi és szellemi alakot vált. Ezen alakváltások észrevétlen jönnek; s csak akkor rohannak zajongva, ha véletlen akadály vettetik ellenökbe.»

De arra is figyelmeztet a lélekbúvár Kölcsey, hogy az igazi nagy ember, aki maga autonóm módon formálja lelkét, akaratát szembeszegézheti a kor eszmeáramlatának s maga lehet új társadalmi oksorok kiindulópontja: «Ily férfi felül-emelheti magát a századon, s annak alakváltozásaira hatalmas befolyással munkálhat.» A történetnek ezzel az individualista, sőt heroikus felfogásával nincsen összhangban az a determinizmus, mely szerint «az emberiség történetei, valamint az egész természet, szakadatlan lánczon függenek egy-

másba.» Természet és történet az okság során így Kölcssey szemében fődik egymást. Innen van, hogy a forradalmakat is úgy tekinti, mint az égháborúkat vagy vulkánkitöréseket, melyek az erkölcsi világban szükségképpen jönnek létre úgy, ahogy «a sors örök haladású törvényeiben irattak meg.» De még a történeti determinizmus álláspontján is — nem minden ellenmondás nélkül — Kölcssey az egyén felelősségét hangoztatja az eseményekbe való szándékos belenyúlás szempontjából. «Vigyázz, — figyelmeztet bennünket — nehogy valaha szentségtelen kezekkel a történetek forgó kerekéhez nyúlj! Nagy Sándor és Etele, Mahomet és Nagy Károly császár, Julius Caesar és Napoleon csak eszköz valának a sors kezében, kik más időben s más körülmények közt nagy tetteket előhozni nem tudtak, vagy előhozni akarván, mindjárt kezdetben elsúlyedtek volna.»

Az életbölcseesség sok arany szabálya után csak záradékul veti fel Kölcssey az élet végső céljának kérdését: vajjon a boldogság-e? Bölcselőnk erre a kérdésre úgy felel, mint a modern értékteoretikus: abból a tényből, hogy az emberek boldogságra törekszenek, egyáltalában nem következik a «boldogság» értéke is, amelyre kellene törekedni: a pusztá tény még nem biztosítéka az értéknek: «Természethez, emberiséghez hű kebelnek kísérője lehet a boldogság, mint magas erénynek a dicsőség: de kitűzött czél gyanánt tekinteni azt, csalatkozás.» Egyébként a boldogság lelki tényét elemezve is arra jut, hogy lehetetlen ezt a mérőben változó és bizonytalan lelki állapotot céllá kitűzni. A lapos eudaimonizmussal szemben az erkölcsi idealizmus híve, aki a kötelességtudatban, nem pedig a jó cselekvésért díjul járó «boldogságban» keresi az ember erkölcsi értékét: «E szó: boldogság, egyike a legbizonytalanabb értelmű kifejezéseknek; s ki boldogságot vadász, árnyékot vadász. Teljesített kötelesség s nemes törekvések önérzése küzdés s bánat közt is nyugalmat tenyész; s ha e nyugalommal, boldogság czím alatt, megelégszel: annak megnyerése szép, jó s erős léleknek keresés nélkül, csupán tettei következtében, bizonyos.»

Világnézetének sarkpontja az örök értékek kultusza. Az értékek rendszeréből először az esztétikai alapérték emel-

kedik ki túlnyomó hangsúllyal: a neohumanista költő és műkritikus szemében először a világ azért van, hogy a szépség megtestesüljön benne. Világnézetének ez az esztétikai alaptermészete élte fogytán háttérbe szorul s az erkölcsi alapértéknek engedi át a helyét: a Parainesis világnézeti akusztikája már abban hangzik ki, hogy az ember a végre van a földön, hogy első sorban az erkölcsi értékeket és elveket valósítsa meg.

II.

Kölcsey, a politikus.

1. Kölcsey politikai hivatástudata és értékrendszere. — 2. Szabadság és alkotmány. — 3. Szólásszabadság, sajtószabadság és vallásszabadság. — 4. Hisztorizmus és politikai relativizmus. — 5. Gondolatszabadság. — 6. Liberalizmus. — 7. Korszellem és reformszellem. — 8. Demokratizmus. — 9. Kölcsey az első rendszeres falukutató. — 10. Nacionalizmus és nemzeti nyelv. — 11. A politikai lélek ismerete. — 12. Politikai pesszimizmus.

1.

Az érzelgő-ábrándozó költő s a magányban elmélkedő filozófus a közélet porondján szónokló és küzdő politikusnak hivatását vállalta. Ez a szellemi alakváltozás Kölcseynél természetes lelki folyamat. Annak lelkéből ugyanis, aki a világnézetében rejlő értékeket öntudatosan formálja ki s éli meg, önkénytelenül feltör a vágy, hogy a környező társadalmat ezen értékek értelmében átalakítsa és szervezze, értékeszméinek meghódítsa. Ennek útja pedig első sorban a politika. Kölcsey, akinek szilárd értékmeggyőződése s ezek szellemében jól átgondolt reformeszméi voltak, természet-szerűen érzett küldetést és parancsoló kötelességtudatot arra, hogy elveinek a valóságba való átültetése céljából a politika porondjára lépjen.

A költő a harcok politikus hivatásának nehézségeit mélyen érzi s komoly lelkiismeretességgel mérlegeli, vajjon megvannak-e benne az ehhez szükséges lelki tulajdonok. Alig érkezik meg a pozsonyi országgyűlésre, már másnap (1832. dec. 12.) ezt kérdi naplójában önmagától: «Ha lehetséges-e a költőnek, ki élete minden napjaiban részvétért, barátságért és szeretetért epedett; ki lángolva és olvadozva

fűzte magát azon kevesekhez, kik őt értették ; kinek minden pillanatban ápoló kézre és meleg kebelre vala szüksége, hogy a mindennap keménysége és hideg volta ellen őriztessék ; kit lélekbőrű lepett meg, valahányszor idegen szem közelített ahhoz, a mit ő szentnek, illethetetlennek hitt s a miről a sokaság álmodni sem tudott ; ha lehetséges-e költőnek ily messze a nékie kedvesektől szorongás nélkül élnie?» Szobájába zárkózva elgondolkozik új hivatásáról, a politikáról s ennek tárgyáról, a hazáról, «melynek nevében jött munkálni és minden bizonyal — *küzdeni*.» Hisz a haza szent képét szőtte lánghonásokkal gyermeksége álmaiba, ifjú és férfikora érzelmeibe ; a haza dicsőségeért meghalni lelkének mindig oly régi és szép gondolata volt ; a haza háromszáz éves sebeit szíve alatt ezerszer érezte megújulni. S most hivatása felelősségének tudatában kérdi : «S te mit fogsz érette tenni? Mit fogsz *tenni* most, midőn álmok helyet *való* pálya nylik előtted? *Lesz-e erőd létre hozni az ideákat, mik húsz év óta boronganak kebledben?* Lesz-e bátorságod szembeszállani minden akadállyal, mik az új, ismeretlen pályázó útját ezer felől elzárják? Fogsz-e túrni jéghidegséget, kit forró kebel ápol mindeddig? Fogsz-e túrni hálátlanságot és félreértést? De fogsz-e ostromot is állani a kísértések közt? Fogsz-e híven maradni, ha tántorodásra bér tétetik? Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni, ha minden elhagy, ha minden való és jó, minden szép és nagy legyőzve süllyedez?»

Kölcseynek ez a töprengése új ivatásának szellemi követelményeiről és ösztönszerű aggodalma a politikai pályával szemben jól érthető, mert eleve tudta, hogy az országgyűlésen sok csalódás és fájdalom fogja érni : eszményeit a nemzet érdekében egymaga nehezen fogja megközelíteni. Ifjabb korában költő és író volt : akkor a nemzet ügyét még ezen a téren lehetett viszonylag leghatékonyabban szolgálni, mert az irodalom volt a nemzet öntudatra ébresztésének legjobb eszköze. Az 1825-ik évi országgyűlésig a közélet, a politika kénytelen volt elnémulni. A nemzeti irodalom készítette elő a nemzeti újjászületés korszakát, a politikai reformszellem felébredését. Kölcsey, a Hymnus költője, a nemzeti irodalom egyik irányító vezére most teljes joggal

játszik szerepet az irodalomtól öntudatra rázott politikai életben. Literátor érdemei mindjárt az országgyűlés megnyitása után nagy tekintélyt kölcsönöznek neki. Igaz ugyan, hogy az országgyűlés tagjai minden odaadó tevékenysége ellenére sohasem nézik őt vérbeli gyakorlati politikusnak, hanem inkább az elvek tudós emberének s költői lendületű fényes szónoknak. «Kölcsey szónoklatokat írt ez országgyűlésen — így látja később Kemény Zsigmond éles szeme — versek helyett az irodalom számára.» De viszont a kivételesen nagyműveltségű, magas szellemi fölényű Kölcsey, minden gőg nélkül, mélyen lenézte a csak külsőleg fényelgő, kevéssé művelt, üres lelkű, folyton csak gáncsgyűrő és egymással szenvedélyesen összehorgoló, az elvek és eszmények magaslatára emelkedni soha nem tudó «gyakorlati» politikusokat. Felülről nézte az embereket s ezek alulról tekintettek reá: önkénytelenül tiszteletet éreztek iránta. Az országgyűlés sok cifrálkodó külsősége és belső szellemi üressége mindjárt kezdetben megriasztja idealizmusában egyszerű és tartalmas lelkét: «Nem, én ceremóniák embere nem vagyok. Hosszú mentét öltetni és aranyos övet és sárga kardot kötni fel, sarkantyús csizmában lépegetni, kimérve tenni meghajtást, tiszteletről beszélni s az ég tudja miről gondolkodni: mind oly dolgok, amiket oly talált fel, kinek szív és fej soha dolgot nem adtak; ki előtt ismeretlen a lélek-szükség, mely érzést és gondolatot magányban érlelni és papirosra önteni ellenállhatatlan erővel kényszerít.» A magány és az írás után való nosztalgiájának köszönhetjük Országgyűlési Naplót: ezeket a finom politikai önvallomásokat. Az országgyűlésen végesvégig inkább befelé néző, introvertált típusú bölcselő marad, semmint kifelé tekintő, a feltételekhez gyorsan alkalmazkodó politikus, akinek, minthogy kifelé akar hatni, belső alkatánál fogva az extrovertált típushoz való tartozás a természetes szellemi kelléke. Minél tovább tart az országgyűlés, annál jobban erőt vesz rajta eredeti életformája: a magány és nyugalom után való vágy. Már egy fél-esztendő mulva így sóhajt fel naplójában: «Lappangva élj! tanít Epikur; s bizony, ki e tanítás szellemében élni elég bölcs, vagy ha úgy tetszik, elég rest, az sok kedvetlen napot

eltávoztat magától. Ragyogni ugyan nem fog, de nyugodni igen is, és az élet nyugalma bizony a koporsó nyugalmánál jóval többet ér.» Eleinte még a politikai becsvágy felcsillan benne: «Bár tehetnék valami nagyot, valami jót! — így kiált fel nemes patosszal — bár becsületet tehetnék megyémnek, hazámnak és saját nevemnek! Ez lenne egyetlen jutalmam!» (Kende Zs.-hoz írt levele 1833. márc. 7.) De már nem is egy esztendő múlva a teljes kiábrándulás pesszimizmusa borul lelkére: «Az én reményem: alapját vetni jövődében lehető nemzeti egyesülésnek, naponként jobban jobban enyészik; s vallást teszek, hogy sokszor megbántam idejöttömet s az eltékozlott időt, melyet otthon könyveim közt mégis valami jóra fordíthattam volna.» Sivárnak és természetlennek tartja azt a munkát, mely kimerül «a kovácsolt, pőrölyözött, forrasztott és foltozott» üzeneteknek és felírásoknak a főrendekhez való átküldésében s újra és újra való átdolgozásában, a nélkül, hogy üdvös, a nemzetnek valóban hasznára váló reformokban előrehaladhatnának.

Mik azok a politikai értekek és eszmények, amelyeknek megvalósításáért Kölcsey küzd s amelyeknek a törvényhozástól való megközelítését oly csigalassúnak találja? Melyek politikai világnézetének sarkalatos elvei? Az alkotmánytól biztosított szabadság (ennek formái: szólásszabadság, sajtószabadság és vallásszabadság), a nyugati liberalizmus és demokrácia, a nemzeti nyelvnek a közéletben és iskolákban való uralma. Mindezek az eszmények általános világnézetéből folynak, amely az emberiség legnagyobb értékét a benne szunnyadó erők szabad és autonóm kibontakozásában látja. Ez az ő szemében az emberiség és a nemzet megjavulásának és haladásának legfőbb biztosítója.

2.

Fiatal korában a *Szabadság* nemtőjéhez ódát zeng: könnyek forrnak égő szemeiben a haza szabadságáért s átkozza a gyávát, aki megszokott rabság kezein csörgeti láncát. Lelke bensőleg egybe akar forni a szabadsággal:

Csókodat várom szerelemben égve,
Csókodat szomjún epedő ajakkal,
Jer, ne tagadd meg. (A szabadsághoz.)

Ugyanezen időtájt a szabadságért börtönt viselt Kazinczyhoz a szabadság és függetlenség ilyen prózai himnuszát írja: «Városon vagy falun, gazdagul vagy szegényül, mindegy, csak függetlenek legyünk; a szabadság legszentebb, legkívánatosabb dolog, de bármely szabad legyen a test, ha lelkünk nem az, úgy semmit sem nyerhetünk» (IX. 121.) Országgyűlési beszédeiben nagy lendülettel többször dicsőíti «a szabadságnak halhatatlan és hódíthatatlan szellemét», mely majd lánggal lobog, majd a zsarnokság hamva alatt emésződve ég. De végleg nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom: legfeljebb megszelídíthető oly közös érdekekkel, amely a társadalom tagjait egyformán kösse a hazához (Az örökös megváltás ügyében mondott beszéd).

Szabadságot követel, mint természeti jogot, nemcsak a maga nemzete, hanem valamennyi nép számára. A «meggyilkolt szabadság és az eltaposott emberi jogok» nevében száll síkra két beszédben a lengyelek ügyéért. Nem lehetett célja a valóságos katonai megsegítés, bár egyesek az elnyomott népjogok védelmét ezen az úton is követelték az ország- és megyegyűléseken. Kőlcsey indítéka elsősorban mélyen erkölcsi: szabad népnek illik és kell királyát a nemzeti szabadság védelmére felkérni; és szabad nép királyának illik és kell a nemzeti szabadságért magát közbevetni. Ez Isten s ember előtt oly kötelesség, amelyet a természet maga vésett szívünkbe. Különösen meg kell oltalmazni oly nemzet szabadságát, mely velünk együtt a kereszténységnek századokon át védőfala volt és «mely nélkül Bécsnek tornyai most romban feküdnének s palotáit épen úgy hiában keresné a vándor, mint Buda várában Mátyás termeit.» Kőlcsey mélyen érzi a lengyel nemzettel való történeti szolidaritást a szabadságban. Mintha prófétai lelke száz évvel ezelőtt megérezte volna a magyarságnak Lengyelország mintájára való szét-daraboltatását és keresztrefeszítését. A multnak mélységéből, de számunkra a jelennek szívszorító fájdalomával kiált

fel a szabadság filozófusának síri szava : «Ember ember mellett és után szokott meghalni ; de a nemzetnek ezredekg tartó életet óhajtunk is, reméllünk is : s ez óhajtás és remény szívünk mélyében rázatik fel, ha látjuk : miképen szomszéd nemzetnek lehetett nem meghalni, de meggyilkoltatni, de vad erőszak által öszvezúzatni.» (VI. 137.)

A magyar nemzet a mohácsi vész óta szabadságáért küzd. S mi a nemzeti szabadság biztosítéka? Az alkotmány. S mi az alkotmány? «Körülírása a fejedelem és a nemzet jogainak ; hogy mind a fejedelem tudja : mi szabad a nemzetnek ; mind a nemzet lássa : mit lehet s kell a fejedelemnek tennie? Hogy így mindenfelől az önkény számkivetessék s minden tettnek zsinórmértéke egyedül a törvény legyen.» (VI. 132.) Örök hálára köteleztek bennünket őseink nemcsak azzal, hogy vérük hullásával hazát szereztek nekünk, hanem a történet annyi vihara közepett olyan alkotmányt is származtattak ránk, amelynek melegítő sugaraitól a nemzet szabadsága századokon keresztül virulhatott. A mi alapvető törvényeink egy évezred óta rendületlen érvénnyel szabályozzák a nemzet szabad életét : ugyanekkor más országok alkotmányait régen elnyelte az idő árja.

Alkotmányunknak ma sincs időszerűbb védője, mint Kőlcsey. Mintha csak azok számára írta volna ezeket a klasszikus szavakat, akik manapság az egyéni és társadalmi szabadságot oltalmazó alkotmányt a diktatúra rendszerével szeretnék erőszakkal fölcserélni : «Nem egyszer hallottam a gondolatlan állítást, hogy törvényeink és egész polgári alkotmányunk a régen múlt századok körülményei között támadván, az újabb kor megváltozott helyzetéhez többé nem illenek s azokat másokkal kellene felcserélnünk. De vajlon lehet-e idő, mikor az emberiségnek kevesebb szüksége legyen a szabadságra s az abból folyó jótéteményekre, mint egykor volt? Miért a mi szabadságunkat őrző szent alkotmányt semmivé tenni? Hogy emberi jussainkat elveszessük? Annyira elalacsonyult talán senki sem leszen, hogy e természet ellen való óhajtás benne támadhasson. Vagy talán az újonnan kívánt polgári alkotmányban újabb szabadságot keresnénk? Boldog az, ki a jelenvaló jókkal megelégedve él s levegői

képek után nem kapdoz. Boldog az, ki eléggé bölcs általlátni, hogy az emberiség belső helyzete, indulatai, szükségei minden egymástól bármily messzefekvő időkben ugyanazok s ugyanazon módokon orvosolhatók!» Kölcssey, a reformkor-szak egyik vezéralakja, természetesen távol áll attól, hogy az újításokat helytelenítse, sőt egy sereg társadalmi, gazdasági és közjogi kérdésben jómaga gyökeresen újíto szellemet képvisel. De szeme van arra, hogy az alkotmányban megkülönböztesse a maradandó értéket s az idővel reformra szorulóto: «A külsőt a belsőtől, a változóto az örökre változhatatlantól, éles szemeknek könnyű megismerni, s az ily szemekkel bíró férfiú ha lát is némely mellelegvalókban változtatni valót, jól tudja azt, minek kell örök megmaradást kívánni, miért kell a hazafiúság minden buzgóságával küzdeni, hogy veszélyes kezek alá ne jusson.» (VI. 39.)

Alkotmányos szabadság híjján a hatalomnak csak hódolatot kívánó, de bírálatot nem tűró parancsuralma alatt nyögünk: «jaj a nemzetnek, mely írott parancsokat némán olvas s vakon engedelmeskedik!» (V. 166.) Önérzetes magyar magas hivatalt sem viselhet az abszolutizmusnak (ma mondanók: diktatúrának) zsarnoksága alatt: «Szolganépet kormányozni szerencsétlen rabelsőség; szabadok közt érnifő helyre, legszebb jutalma a személyes érdemnek» — hangoztatja Kölcssey Br. Vécsey Miklós helytartó beiktatása alkalmával (VI. 44.) Büszkék lehetünk arra, hogy szabad ősök maradékai vagyunk. Alkotmányunk van: szakadatlanul részt vehetünk a kormányzásban; a nemzet maga alkothat törvényt, melynél fogva kormányoztassék (VI. 127.) Éppen ezért «jaj az országnak, ha tagjai magányba vonulnak s néhány kevés kezekre bízzák hazájukat!» Az ebből folyó köteleességben található annak legmélyebb lelki indítéka, hogy a természeténél fogva éppen a magánybavonulásra hajlamos Kölcssey megyei tisztséget s országgyűlési követséget vállal (VI. 87.).

Kölcssey tiszteli az alkotmányt abban a szellemben, hogy nemcsak kötelességeket ró a nemzetre, hanem jogokat is ad neki: a korona és a nemzet jogai egymást összhangban mérséklük. A nemzet — hangsúlyozza a rendek előtt — azért

nevezi szentnek a koronát, mert ennek eszméjével a nemzeti társadalom legsarkalatosabb, legszentebb alapjait kötötte össze. «Ezért a koronának a nemzet érdekeitől külön szakasztott jogai nem lehetnek. Egyedül a polgári alkotmány feltételei alatt nyugszik a korona, e koronának mi mindnyájan, kik itt tanácsot ülünk, együtt azokkal, kiknek képét viselni büszkék vagyunk, tagjaivá születünk.» (VI. 115.) A nemzetnek tehát joga van nemcsak a kormánytól előterjesztett javaslatokat, hanem azokat a sérelmi indítványokat is tárgyalni, amelyeket a rendek a saját kezdeményezésükből terjesztenek elő.

3.

Az alkotmány egyik alapvető biztosítékának tartja a *szólásszabadságot*: ezt minden magyar nemes őseitől kapta örökségül. Sikra is száll érte számtalan esetben. Szigorúan megleckézteti az alsó tábla elnökét, amikor az egyik követet elüti a felszólalás jogától úgy, hogy berekeszti az ülést (a Tagen János eset. VI. 107.). Bátran szembeszáll a királyi irattal, mely a barsi követet egyik felszólalásáért *severissime damnamus* kifejezéssel megdorgálja. « Mi leszen a képviselői szólás szabadságából, — kérdi felháborodva Kölcsey a rendeket — ha mondásainknak a kormány így utánok nézhet? A szólásszabadság egyike a tiszteletre legméltóbb jogoknak oly nemzetnél, mely századok óta meggyéknél és országosan gyülekezik s a maga sérelmei és kívánságai felett élő szóval szokott értekezni.» A kormány a fejedelmi tekintélyhez fordult, amikor a barsi követet a királlyal megfenyítettette, a helyett, hogy a törvény útján járt volna el. Ezzel a terrorral akarja a követeket «összerezteni s a képviselői szólástól rövid úton elszoktatni.» (VI. 143. sk. lk. A szólásszabadság ügyében.)

A másik sarkalatos szabadság a *sajtó szabadsága*. A cenzúra eltörlése az 1791-ik évi országgyűléstől kezdve a magyar politikai élet állandó követelménye. Kölcsey ifjú korától kezdve panaszkodik leveleiben gondolatainak cenzúra-béklyói ellen. Egy időben már nem is mer filozófiai tárgyról

írni, mert attól tart, hogy a könyvvizsgáló nem ereszti keresztül munkáját. Politikai téren a sajtónyilvánosság hiánya még nyomasztóbb. Kölcey és követársai sokszor kikelnek ellene. Sok vajadás után születhetnek meg Kossuth Országgyűlési Tudósításai. A kormány azonban ezek megjelenését is megtiltja. Politikai sajtó híjján az ország közvéleménye nehezen kristályosodhatik ki. Azonban az országgyűlési követek, bármennyire bitorlásnak bélyegezték is a cenzúrát s követelték a sajtószabadságot, rögtön a sajtó ellen támadtak, ha beszédek közlésébe hiba csúszott. Így tettek a beregi követek, akik a nádorhoz szaladtak panasza a pesti hírlapok ellen. A nádor kapott az alkalmon s elrendelte, hogy a pesti újságok a pozsonyi országgyűlésről semmi egyebet nem írhatnak, mint amit a pozsonyi latin és német lapok s a bécsi újságok. Kölcey, a sajtószabadság lelkes hívét, ez az eset erősen felháborítja. Naplójában dorgálja a rendeket, hogy csak az ajkukon hordják a sajtószabadságot, de igazában sem nem értik, sem nem érzik, különben a pesti lapok hibáskáin nem hevülnének fel annyira: «Nem uraim, még mi sajtószabadságra meg nem értünk; és az éretlenül szakasztott gyömölcs vajmi fanyar s vajmi romlandó!» (VII. 80.)

Kölcey elszánt híve a *vallásszabadságnak*, a katolikusok és protestánsok jogegyenlőségének. A német romantikának a középkorhoz és a katolicizmushoz való vonzódása s a katolicizmusnak meleg érzelmi, művészi-esztétikai vonásai a kálvinizmus puritánságával és hidegségével szemben Kölcey előtt a római egyházat különösen rokonszenvéssé avatta. Kazinczyhoz írt egyik levelében egyenest kijelenti, hogy ha vallást választhatna, a római vallásnak adná a pálmát. *Töredékeiben*, mint láttuk, a katolicizmusnak éleselméjű történeti apológiáját írja meg a reformációval szemben: a hitújítást követő százados küzdelmek pusztítása hosszú időre visszavetette Európa művelődését és fejlődését; a nyugton hagyott katolicizmus a reformáció nélkül is magasabb kultúrát fejlesztett volna ki. A hitújítás ugyanazon nemzet fiait, kik felekezetekre szakadtak, egymás ellenségeivé tette, de ugyanakkor az egymásra nézve idegen nemzetek

fiait a hitelvi meggyőződés azonosságára alapján barátokká kapcsolta össze: így megbontotta a nemzetek egységét, megsőkkenetette a nemzethez való tartozás érzését s örökös viszályok forrása lett. Ilyen irányú bátran kifejtett nézeteivel Kölcsey hitsorsosainak sok fájdalmat okozott.

A romantikus történetfilozófiát azonban legyőzte benne a liberalizmus érzése és eszmetana: ha már megtörtént a hitújítás, mindenki számára biztosítani kell a lelkiismeret szabadságát; nincsen joga az állami hatalomnak arra, hogy bárkit is szabad vallásválasztásában korlátozzon. Ezt az elvet Kölcsey az őskereszténység jogi hagyománytőkéjébe illeszti: az őskeresztények inkább a vérpadra léptek, mintsem a lelkiismeret szabadságát feláldozták volna s belső meggyőződésük ellenére a hatalomtól megszabott vallásra tértek volna. Amikor több keresztény felekezet támadt, sok háború és vérontás kellett ahhoz, hogy újra diadalra jusson az elv: a hit felől az egyén lelkiismerete, nem pedig az állami hatalom intézkedjék. Nálunk a protestánsoknak ilyen vallásszabadságát az 1608. I. t.-cikk biztosította. Kölcsey nagy hévvel tör lándzsát a lelkiismereti szabadság elve mellett, amelyet a katolikusok vallásváltoztatásának kormányrendelettel való korlátozása mélyen sért (I. beszédét a vallásról vallásra szabad általmenetel tárgyában 1833. júl. 4.).

A vallási liberalizmus a harmincas években annyira beszívódik a lelkekbe, hogy a protestánsokra nézve sérelmes reverzális-rendelet ügyében az országgyűlésen már nem a protestáns rendek viaskodnak a katolikusokkal, hanem az utóbbiak az egyházi rend képviselőivel, a káptalani követekkel. Ez Kölcsey liberális lelkét nagy öröme hangolja: «Mint a kerületben, úgy itt is minden protestáns hallgatva ült; az egyháziak saját (katolikus) hitsorsosaikkal vívának. És mondhatom nektek, szép vitatkozások történtek, mik Európa legvirágzóbb népének is dízül fogtak volna szolgálni» (V. 123.).

Kölcsény a hisztorizmus híve; mint ilyen a mult eseményeinek, az egyes nemzedékek szellemének és viselkedésmódjainak sokrétű változatosságát *relative* tudja látni: minden kornak más és más színezetű az értékfelfogása, világnézete, amely csakis a kor belső feltételeiből érthető és értelmezhető. Ha csak a jelenben élünk, ezt *abszolút* módon vagyunk hajlandók felfogni s egyoldalúan értékelni: könnyen azt hisszük, hogy egyedül csak az lehetséges, ami most van s csakis úgy, ahogyan van. Az azonban, akinek mélyebb történeti műveltsége van, *relatív* módon is tud látni: felsorakozik előtte az emberi életformáknak s felfogásoknak határtalan sokfélesége, a történeti életnek lehető helyzetekben gazdag változatossága. Tudja, hogy minden folytonos fejlődés eredménye, tehát az abszolútnak hitt jelen is csak ennek a változássornak egyik láncszeme. Így nem ítélkezik sem a jelen, sem a mult felett dogmatikusan, hanem azoknak a történeti feltételeknek alapján, amelyekből a jelen vagy a mult valamely szakasza összeszövődött. Történeti műveltsége nem engedi meglepődni az egyént a jelennek oly viselkedésével vagy felfogásával szemben, amelyhez hasonló már más koroknak is sajátjai voltak. Ezért türelmesebbé is válik másoknak megítélésében. A történelmi tudat biztosítja a léleknek szempontokban való gazdagságát, sokoldalúságát, tárgyyszerű értékbecslését és toleranciáját.

Ez a «történeti érzék» lényege. Némi veszedelme azonban abban rejlik, hogy a relativizmust túlhajtva, a hisztorizmus a szilárd, elvi vélemény kialakulását megbénítja s a «minden-mindegy» szkepszisének forrását nyitja meg a lélekben. Ha eleve úgy indulnak el alapvető meggyőződéseink és elveink, hogy a következő nemzedék korában már úgyszólván elavulnak és nem érvényesek s a történelem úgyszólván napirendre tér fölöttük: akkor a meggyőzések ütőereje már a cselekvés küszöbén kiapad, az elv csak sápadt véleménynyé szürkül, a meggyőződésnek tette készítő érzelmi koefficiense hamarosan, az első akadállynál elpárolog. A túlzó történeti relativizmus benső dialektikájánál fogva a szkepti-

cizmusba torkollik s így a komoly és szívós cselekvésekhez szilárd elveket követelő politikai-közéleti téren egyenest veszedelmes.

S most érdekes szellemtörténeti látvány: a hisztorizmusért általában rajongó Kőlcseyből, amikor az országgyűlésen a katolikus rendeknek saját papjaikkal a protestantizmus jogaiért való harcát szemléli, egyszer csak kitör a történeti relativizmus logikus következményével: a szkepticizmussal együtt. Kőlcsey, az elvek s mély meggyőzések rendíthetetlen híve, egyszerre csak arról bölcsekedik, hogy minden elv a történet tovarobogó árában szétmállik, meggyőződéseinknek igazán sohasem lehet biztos és örök alapja: minden gondolat szubjektív és relatív, vagy Protagoras bölcsességét a hisztorizmus nyelvére fordítva: minden dolog mértéke a történetileg változó ember. «Mily változás! — kiált fel Kőlcsey — mikor a linczi békét s a bécsi szerződést még vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövendőlni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen a Luther és Calvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmán hitének sorsosi érettek egymással vetekedve szólnak? Uraim, mondom nektek: bohóság véleményért fáradni, véleményt örök alapra állítani akarni! Egy idő, egy körülmény, egy fordulat s vége mindennek. Mert a vélemény, mint a szél, támad és enyész; a vélemény, mint a ruha, divatban van és kimegy; a vélemény, mint az ásítás, ránk jön és elmúl; a vélemény, mint az ember, születik és elhal. Azért akármit vélték valónak, nagyoknak, szenteknek, öröknek, mindig gondoljátok meg, hogy véleményteket a dologtól megválaszszátok, azaz se a véleményt dologgá, se a dolgot véleménnyé ne csináljátok. Valljátok meg, hogy a legerősebb alapokhoz ragadt vélemény sem egyéb kemény aranyozásnál, mely soká tart s végre lekopik. De hiszen ti hatalmasak vagytok s újra rendelitek az aranyozást. Uraim! a számolás gyarló. A régi aranyozat a maga idejében híres volt a divát miatt. De az új aranyozat egészen más keze által, más modorban, más ízlet és kívánság szerint fogna tétetni; s a következők minden lehetne, csak az nem, amit ti óhajtanátok.» (V. 122.) Kőlcsey történeti szkepticizmusát erősen enyhíti, hogy valószínűleg görög filozófiatör-

téneti tanulmányai nyomán a «vélemény» (*doxa*) szót használja, amely joggal szembeszegezhető a «tudással» (*epistémé*) vagy elvvel. A szubjektív értékelésekből fakadó «vélemények» valóban felhőszerűen változnak az emberiség égboltján. De tagadhatatlanul vannak ezen változatlan állócsillagok is: az örök igazságok érvényességi fényereje állandó s nemzedékektől független marad.

A vallásváltoztatásra vonatkozó rendelkezés egyik szakasza azt kívánta, hogy a hívő, mielőtt eddigi vallását elhagyhatná, hat hétig köteles régi vallása papjához hittani tanításra járni. Kölcey szerint a jövő történése, ha ezt majd olvassa, kacagni fog rajta. «Mert nem méltó-e kacagásra, tizenhét évű piros és domború leánykát, ki hogy kálvinista szomszédának legény fiát férjül nyerhesse, maga is Calvin leányai közé fellépni kézzel-lábbal, vagy inkább szívvvel-lélekkel oiet, plébánushoz küldeni s hat hétig a római hittudományban oktatni? Azt vélitek-e, hogy a szív kóto-gási mellett a katechismus szavai meghallatszanak?... Az említett hat héti leczkzés esetében a lángszemű szomszéd legény különb misszionárius lenne, mint a propaganda minden férfiai, bár Xavér Ferencznél szentebbek legyenek.» (V. 128.)

Egyébként amikor Kölcey a vallásügyet vizsgálja, magát nem «Calvin fiának», hanem az ország polgárának érzi. Vallomása szerint az a főörekvése, hogy a vallások közt emelkedő közfalat leverje, az ingerlések eszközeit megszüntesse s ezzel a hatás és visszahatás következményeit eleve kiiktassa. «Mert mi lehet rettenetesb, mint mikor tiszt- és követválasztáskor azt kérjük: mi vallású az ember? nem pedig mi hazafiságú és érdemű? s így egyebekben is.» (X. 112.) Kölcey a vallási liberalizmustól a nemzeti lélek egységének helyreállítását várja. Innen érthető, hogy országgyűlési tevékenységének egyik súlypontja a vallás ügyére esik. Ez szabadelvű világnézetének természetes következménye.

Ez a szabadelvűség azonban sohasem fokozódott radikalizmussá lelkében. Megbotránkozik például azon, hogy amikor az irgalmasrendiek pozsonyi házában elszállásolt egyik követnél baráti eszmecserét folytatnak, br. Meskó a

katolikus papság megreformálását javasolja s a szerzetesi élet árnyékoldalait elevenen megrajzolva, azt követeli, hogy az ifjúságot a szerzetesrendek ne nevelhessék; továbbá, hogy a papi jövedelmek reguláztassanak, a katolikus papok házasságra köteleztessenek stb. «Nem új gondolatok, — kiált fel Kölcsey naplójában — az igaz, de az ég minden szentei-ért! mit mondanának a jámborok, kik e roppant monostort ájtatos lélekkel építették, ha ezeket s éppen e falakon belül olvastatni, s javalló kedvvel fogadtatni hallanák? Ég és föld tudja, hogy én eretnekségben születtem, s azért részrehajlónak láttatni nem akarván: ítéletemet e tárgyban visszatartóztatom.» Fínom lelke nem tudja megállni, hogy a radikális indítványozót gúnyával meg ne csípje. Milyen liberális, milyen felvilágosodott ez a báró, az abaúji követ; de mekkora fanyarságot mutat, ha az urbáriumra kerül a szó: itt már minden változástól *önérdekből* retteg: «Uraim, tudjátok, miképen a báró nem pap, de földesúr!» (VII. 71.)

5.

Kölcsey világnézetének individualista-liberális természetéből folyik az *irodalom és a tudomány szabadságának* követelménye. Ennek az elvnek megvalósulását félti a Magyar Tudományos Akadémiától; ezért legtöbbször ellenszenvesen emlegeti, noha maga is tagja, sőt később főtitkára szeretne lenni. Ezt az ellenérzést az akadémiai eszmével szemben kedvelt francia filozófusának, Bayle-nek munkáiból szívta magába, aki Richelieu akadémiaját folyton támadta, mint az írók egyéni gondolat- és ízlésszabadságát megsemmisítő legfőbb irodalmi ítélőszéket. Kölcsey meg van győződve arról, hogy a magyar akadémia is a francia mintájára irodalmi-tudományos céh lesz, amely el fogja nyomni a vele ellenkező meggyőződésű írókat és tudósokat. Attól tart, hogy az Akadémiától megindított *Tudománytár* bírálatokat közölve, eleve megfélemlíti az írókat s az Akadémia tekintélyével egyforma ízlést, esztétikai és tudományos felfogást parancsol rájuk. A szabadelvű politikus Kölcsey félti az írókat az Akadémia egyoldalú irodalom- és tudománypolitikájától, sőt

általában a politikai élet minden életformájától: «Hazám-fiai! a literátori világ egyedül a józan ész, ízlés és tudomány igazgatása alatt van; hatalomegyesületek pedig, törvény-székek és törvényhatóságok itt nincsenek s veszedelem nélkül nem lehetnek. Minden író egy független státus: szabad magát mással öszvekapcsolni, vagy mástól elszigetelni; szabad jó vagy rossz úton vándorolni; szabad íróársairól jól vagy rosszul szólni; szabad nyugalmát és dicsőségét elpazérlani vagy megalapítani; s *e végtelen szabadságban, azaz függetlenségben*, egyedül a hatás és visszahatás ereje tartja az egyarányt, nehogy végtelen zavar következék. Nem volt ez így mindenütt. Franciaországban a despotai principiumokkal bírt Richelieu gondolkozása módját a politikai világból az íróiba általtette; s a francia akadémiát a literatúra fő dicasteriumává alkotta. S mi történt? Hogy az akadémia a nyelvet legelőször is birtokába vette s számtalan szavaitól megfosztván s békóba vetvén elszegényítette: minden tudja. S tudhatja azt is, miképen az akadémiai tagok mind azokat, kik saját fejeikből mertek gondolatokat formálni, üldözték, s ez által az ideák kifejlését s a tudományos mélységre és nagyságra törekedés útját bezárták. Voltaire, D'Alembert, Diderot s mások a geniális Rousseau ellen összeesküdtenek, mivel nem tőlök, hanem saját szívéből kért tanácsot. Rome de l'Isle, ki a természetnek új törvényeit fedezte fel, nem nyerhetett az akadémiában helyet s írásait egy akadémikusnak sem volt szabad említenie — mert Buffonban hibát mutatott ki. S a lélekölő despotismus szelleme úgy áradt el egész Franciaországban, hogy literátori hírt szerezni többé senkinek sem lón lehetséges, hanemha magát valamely tudományi törvényszék tagjává tette. A tudomány minden ágaiban megjelenő folyóíráások árendába adtak; s így annak előmente csak az árendási szabad kényttől függesztetett fel. S ez okból még 1790-ben is Parisban nem Linné, hanem Tournefort szerint taníták a fűvészséget; s L'Heritiér és Cavanilles az akadémiából kizárattak, mert Jussieu, a fűvészség árendása, Linnének egy tanítványát sem szenvedheté. Ekkép veték meg a francziák Newton derék találmányait is; míg azok egész Európán keresztül bevé-

tettek, nálok a Des Cartes hypothesisi régi helyeiket még mindig megtartották. Így maradt közöttök változatlan erejében a Corneille által felállított drámai három egység tudománya még akkor is, midőn Shakespeare hazája fiainak és a németeknek mustraként világított» (III. 123—5.).

Alig van egy hete Kőlcsey Pozsonyban, az országgyűlés megnyitó ünnepségei közepett alkalmat keres arra, hogy az Akadémiaalapító Széchenyi előtt föltárja aggodalmait az Akadémiának, mint hivatalos bírálóttestületnek működéséről. Szarvas hibának tartja, hogy az Akadémia olyan kiváló tagokat, mint Vörösmarty és Kisfaludy, holmi lelketlen kéziratok idővesztő bírálatával szakmányban dolgoztat. «Mi gondolat vala — kérdezi Széchenyitől — ez alkotmány (intézmény) alá némely részben genialis írókat gyűjteni, hogy kik saját szeszélyeik szerint szökdelleni szoktak, most jármot húzván, mászszanak? Mi gondolat vala ez írókat parókás consiliariusokként tribunálba ültetni, hogy a kritikai vaspálczát a magyar Parnassus felett hordozzák, s ez által vagy literatúrai despotákká, vagy gyűlölt gáncsgyúrókká legyenek? A mi aristokratiai pedántságunkat itt sem tagadhattuk meg; s azt hittük, hogy a geniének is kimért formák szerint parancsolat után kell mozognia, hogy a literatúra, mint valami mulató sátor, pénzért egy intésre összealkottatik.» Széchenyi megvigasztalja: a napszámos bíráló munka az Akadémián meg fog szűnni. Kőlcsey a Széchenyivel való beható és termékeny beszélgetésből azt a reményt is meríti, hogy «talán az előlülésre és tanácskozásokra nézve is több demokratiai szabadságot hoznak be.» És a tudományos gondolkodás szabadságáért lelkesülve, büszkén hozzáteszi: «*Mert bizony a tudományok országában akár a monarchia, akár az oligarchia helyén kívül van s helyén kívül leszen mindörökké.*» (VII. 18—19.)

Úgy látszik azonban, hogy egyelőre még helyén maradt a Magyar Tudományos Akadémiában. Kőlcsey ugyanis, még két esztendő sem telik bele, ezt írja Szemere Pálnak: «Akármit is mondjunk, az mindig igaz marad, a tudom. társaság oligarchiai elven épült s következőleg már elveiben gondolkodásom egész módjával ellenkezik.» (IX. 438.)

Bármennyire tiszteletreméltó is Kölcseynek a gondolat szabadságáért harcoló tudománypolitikája, kétségtelen, hogy az Akadémiával szemben túlszigorú kritikus volt. Jóslata nem vált be: a tekintélyi elv zsarnoki uralma a magyar tudós társaságban mégsem következett be. Az Akadémia a magyar tudományos irodalom fejlesztésében halhatatlan érdemeket szerzett s hibái és hiányai ellenére is sok évtizeden keresztül a magyar tudományosságunknak úgyszólván egyedüli támogató és fejlesztő tényezőjévé emelkedett. Jelentősége természetesen csökkent, épp úgy, mint más nemzetek akadémiajáié is, amikor egyéb tudományos intézmények is kifejlődtek, a nemzeti irodalom és tudományosság már magasabb színvonalra emelkedett s szélesebb körökre is kiterjedt. Amíg azonban a magyar tudományos élet nem érte el a nagykorúság fokát, addig az Akadémia volt egyedül igazi hatékony ápolója és éltetője.

6.

Kölcsey az összes szabadságjogokért való, imént vázolt politikai küzdelmében minden ízében a *liberalizmus* híve: az egyénnek természetes joga, hogy kibontakoztassa a benne rejlő erőket. S ha rosszul, a társadalomra nézve veszélyes erőket fejleszt ki? Akkor önként ellenerők lépnek fel, amelyek amazokkal megküzdének s így az erők szabad játéka magától megteremtí a társadalom összhangját. Ez az évtizedek mulva főképp Herbert Spencertől kifejtett tan már szóról szóra megtalálható Kölcseynél, aki hangoztatja, hogy «a végetlen szabadságban, azaz függetlenségben, egyedül a hatás és visszahatás ereje tartja az egyarányt, nehogy végetlen zavar keletkezzék.» Ebben a szinte Leibniz *praestabilita harmonia*-jára emlékeztető optimizmusában Kölcseynek társas érzése bizonyára csalódott volna, ha már hosszabb történeti távlatban láthatta volna a liberalizmusnak egyoldalú későbbi alakulását. Az egyén korlátlan gazdasági szabadsága, bármily nagyot alkotott is kezdeményező és szervező erejével, kellő szociális fék és állami beavatkozás híján a tömegeknek a kapitalizmus nagy ragadozóitól való kizsákmányolására, mintegy új jobbágyrendszerre vezetett. A politikai liberalizmus pedig,

amelyért való nemes eszmei hevületében Kőlcsey a jobbágy-ság felszabadítását és nemzeti erejének kibontakoztatását tartotta szem előtt, fejlődése folyamán sokszor elferdült s a benne rejlő szélső individualizmus az anarchiához közeledett, ami számos nemzet körében természetes visszahatásként egy ember parancsuralmi rendszerét váltotta ki. Kőlcseynek azért feküdt szíven a liberalizmusnak akkor uralkodó európai eszmeköre, mert tőle nemzetének nagy fejlődési lendületét várta. A liberalizmus szónak más volt akkor az érzelmi akusztikája, mint ma, egy század múltán.

A liberalizmus dogmatikájának már nagy tekintélye és vonzereje van az 1832—6-ik évi országgyűlés alsótábláján: liberálisnak lenni annyi, mint a haladás, a felvilágosodás, a Nyugaton uralkodó eszmeáramlatok presztizsével és szellemi súlyával rendelkezni. Kőlcsey azonban arról panasz-kodik, hogy a liberalizmus gondolatköre még sem elég mélyen és igazán hatja át a követeket: «Midőn valami szabad szellemű indítvány tétetik, — írja naplójában (VII. 201.) — igen sokszor nagy többség látszik azt jóváhagyni. Mert kevés ember van, ki liberálisnak látszani nem szeretne.» A követek, noha megyéjükről ellenkező utasításuk van, úgy tesznek, mintha örülnének azon, ha egy-egy szabadelvű indítvány kérdésében fanyar utasításaikon a liberális többség győzedelmeskednék. Amikor azonban valósággal szavazásra kerül a sor, kénytelenek megyei utasításaikat követni: az előbbi látszólagos liberális többség egyszerre kisebbséggé törpül. Liberalizmusuk akkor is egyhamar szertefoszlik, hogyha a közérdekekkel szemben magánérdekeik, családi körülményeik jönnek össze-ütközésbe. Ekkor nincsenek a társadalom *egészére* tekintettel s «mindeniket az illiberalizmus szelleme leheli keresztül.» Az úrbéri kérdésben először «a liberalizmus, a haladni akarás volt főmozgatónk; de most egyszerre megfordultunk; s nem csak nem haladunk, de hátrafelé megyünk. *Bizony, édes barátom, mi a törvényhozás nagy munkájára megérve nem vagyunk*» (X., 171.). Kőlcsey liberális lelke az országgyűlésből keserűen kiábrándul: ennek munkája nem felel meg a szabadelvű világnézet azon szabadságeszményeinek, amelyeket a szatmári követ lelke mélyén ápol.

Kölcsey szíve mélyéig át van hatva a *korszellemlnek* politikai, művelődési és gazdasági követelményeitől: a nemzet minden téren elmaradt, hiányait gyökeres reformokkal gyors ütemben kell pótolni. Néha-néha van erre egy-egy reménysugara: az időt eszményei szövetségésének érzi. «Bizony, hidd el, — írja haza — haladunk: az idő akaratunk ellen ragad magával. . . Az idő tol, édes barátom! Azon vesszük észre, hogy minden érdemünk nélkül is talán lesz belőlünk valami. Valami, mondom; mert sokat várni igazságtalanság» (X., 108.). Bízik a korszellem ellenállhatatlan hatalmában: «a nemzet addig fogja ott fenn sürgetni, míg egyszer csak meg kell lenni annak, ami elkerülhetetlen. Akármit csinálunk mi most, kevés idő múlva mégis ismét új reformokra lesz szükség. Az idő élénk sietett; s mi azt vagy nem vesszük észre, vagy nem akarjuk» (X., 111.). De bizony a korszellemlnek mindent magától kikövetelő hatalma, az időnek kisürgető ereje az országgyűlésen csakhamar csődöt mond. Az alsó tábla ellenzéke a reformok kikényszerítésének jegyében jön össze, de már három hónap múlva Kölcsey keservesen panaszkodik: «Bizonyosan nem fognátok rajta megismerni azt a *korszellemlmet*, a mi ez országgyűlés első heteiben oly sok ajakról *con amore* zeng vala» (VII., 169.). Szemében a *korszelleml* szó homályossá és zavarossá szürkül, üres szkémává, amelybe mindenki olyan tartalmat vetít, amilyent csak akar. A politikusoknak a *korszelleml* szóval való játékát, sőt csalását epés szatírával leplezi le: «*Korszelleml*, ez egy valóságos parvenu. A *szeleml* szó épen huszonnégy esztendő, *kor*-ral összetéve alig húsz; és íme, országgyűlési rangot nyert annyi sokaknak felette, mik már a tizenhetedik században születtek. Mind ez a demokratiai veszedelmes csapongástól ered, mely sem régiséget, sem születést, sem jogokat nem tisztel. Azonban mégis csak valljuk meg: a szó mágiás erővel bír s gyakran mindent kipótol, a mit csak az ékeseszólás megkíván. Miért való, a mit állítok? mert a korszelleml javallja. — Miért kell tenni, a mit kívánok? mert a korszelleml parancsolja. — Mivel értesítsem a hinni nem akarót? korszellemlleml. — Mi

által indíthatom szánakozásra a kemény szívűt? Korszellem által. — Túlságokat mondok? Korszellem. — Időre, helyre, körülményekre nem vigyázok? Korszellem. — Óhajtom, hogy minden legyen, de munkám és költségem nélkül? Korszellem. — Tanítok, de tanulni nem akarok? Szólok, csakhogy a napkönyvben (Országgyűlési naplóban) álljon? Tisztádon tiszta korszellem» (VII., 90.). A korszellemnek ez a hamis verbuváló ereje és tekintélyi álsúlya mindmáig úgy uralkodik, ahogyan Kölcsey szellemes gúnyja a maga korában mint valami felettünk lebegő titokzatos hatalmat jellemzi: a szó indokolatlan tekintélye minden korban formailag ugyanaz, csak divattartalma változik.

Kölcsey az igazi korszellemen, amely méltó az országgyűléshez, *reformszellemet* ért: eltörölni a világból kiavult intézményeket és törvényeket, helyükbe a történeti folytonosság elvét megőrizve újakat s jobbakat állítani. Valahányszor azonban ilyen haladó szelleműek újító indítványokat tesznek, a régi kátyuk kultuszát híven űző konzervatívok a törvénykönyvre mutatnak s ebből mint a mágusok lélekidéző könyvéből avult cikkelyeket a haladók fejére olvasnak s ezek varázsával iparkodnak őket megsemmisíteni. Nem veszik észre, hogy mind az alkotmány szelleme, mind a tételes törvény (1791: XII. tc.) biztosítja az országgyűlésnek azt a jogot, hogy meglévő törvényeket eltöröljön s újakat hozzon. Őseink törvényeket hoztak, amelyek a maguk idején üdvösek és szükségesek voltak, de ezek idők folytán, a történeti feltételek változtával, szükségtelenné, sőt károsná lettek. Mit kíván magának a törvényhozásnak fogalma? «Igyekezünk gondolkodni ne csak arról, mi van most? hanem arról is, ha az, ami van, jól van-e? S a nemzet és kor szükségvi változtatást s eltörlést és újítást nem kívánnak-e?» (VI., 156.)

A haladó szellemű szatmári követ szomorúan tapasztalja, hogy sok olyan társa van, akikben nemhogy a reformok tüzes vágya sisteregne, hanem egyenest ellenségei minden újításnak. Még olyan fiatal követeket is kénytelen látni, akik Ulászló király idejébe, «mikor a Dózsa parasztjait maradékoskul együtt örök szolgaságra kárhoztatták, igen illő alakok lettének volna» (VII., 42.). Úgy érzi magát a maradi poli-

tikusokkal szemben, mint a nyelvújítás szavainak gyűlöllőivel szemben. «Ezeket az újszó gyűlöllőit olyformán képzeltem, mint azt, kinek történelmi tudománya a tatárfutásig hat; s míg a hírlapok a reformról kürtölgetnek, ő a borsai oláhok csatájáról regél.»

Az országgyűlés kezdetén még hisz a reformszellem fokozatos térhódításában. De már ekkor észreveszi, hogy ha baráti összejöveteleken liberális gondolatokat fejtegetnek s reformokról eszmét cserélnek, számos követ mindezt idegenséggel fogadja. Még Széchenyi eszméi is egyelőre süket fülekre találnak: «Széchenyi sok szépet mondott a proprietas jó következéséről; az alkotmányi jogoknak az egész népre kiterjesztéséről; majd a Pest és Buda közt épülendő hídról szólott s a dunai hajózásra újólág készülőkét gőzhajóról. Az emberek nem nagyon látszottak őt érteni. Semmi! Ember, mint gyermek, előbb szavakat hall, azután ideákat tanul, s a maga periódjában keresztülmenvén, végre tette is emelkedik. Így volt ez másutt; s így leszen nálunk is» (VII., 19.).

Mélyen fájlalja, hogy a nemzet nincsen teljes hátramaradottságának tudatában. Sőt arra, aki a tespedtséget hánytorgatja s a nemzetet a haladás tudatára akarja rázni, egyenest átkot szórnak, mint aki a nemzeti büszkeséget sérti. Pedig csakis akkor lehetne reményünk a haladásra s válhatnék belőlünk valami, ha először is belátnók elmaradottságunkat. De mit tesz a magyar? Átkozza Csokonai bírálóját, mert ítélete szerint a költészet terén kicsiny plánták vagyunk; s megkövezi a Hitel íróját, mert ítélete szerint a státustudomány és gazdálkodás mezején még kisebb plánták vagyunk. Így nem csoda, ha az, akinek keblét a reformok szelleme feszíti, megszorodott szívvel elhallgat: «A kővel összehajigált propheta utoljára elnémul, s kiáltó szó a pusztában sem leszen. Ezért nem szabad kikiáltani, hogy hátra vagyunk; s oly igen hátra, hogy a jót a felette rossztól megválasztani nem tudjuk» (VII., 54.). Annyi az országgyűlésen «a régi gondolkozású ember», hogy alig lehet belőlük csak némi jóindulatot is a reformtörekvések irányában kisajtolni. «*Rettenetes dolog* — így kesereg Zrínyi énekének pesszimista költője Kende Zsigmondhoz írt levelében — kétszáz ember-

nek törvényt csinálni együtt. És milyen kétszáz ember! Egyik a másiktól századokkal különbözik principiumra és kultúrájára nézve . . . Ideje volna, hogy e nemzet ne csak szalmalánggal égjen egyszer, de tartós melegséggel hevüljön szegény, igen szegény hazája iránt» (X., 135.). A sötétben látó költő-politikus nem érezte meg, hogy pár esztendő múlva mily gyors ütemben követik a nemzet megújhodását célzó törvények egymást, hogy aztán másfél évtized múltán, 1848-ban, egészen elemi erővel s történeti robajjal törjön ki a reformok láza. Ez már az eszmék «égiháborúja és vulkánkirohanása»: forradalma volt.

8.

A liberalizmus elvével egy századdal ezelőtt karöltve járt a *demokratikus* törekvés. Ha a liberális eszmeáramlat mindenkinek, mint embernek, biztosítani akarta azt a jogát, hogy kifejthesse a benne szunnyadó erőket, akkor természetes, hogy arra is törekedett, hogy lebontsa a régi rendi társadalomnak az egyes néprétegeket egymástól elválasztó falait, a jobbágyrendszert megszüntesse, a jogegyenlőség elvét népbárát-politikával diadalra juttassa. Kölcsey lelkében is a liberalizmus és a demokrácia eszménye egy töről fakad. Az országgyűlésen egyik fő programpontja az urbárium kérdése, a jobbágytság fokozatos megszüntetése, az egyenlő és közös teherviselés. Alig tölt tíz napot Pozsonyban, már az urbáriumra nézve megyéjétől új, demokratikus szellemű pótló utasítást kér: «Hétszázezer nemes, és — 10 millió nemtelen! Mi jobb? a *hétszázezernek* a milliomokkal ellenkeznie? vagy a maga jussait nem csonkító concessiók által azokat is a constitutio barátaivá tennie? Az Istenért, édes Zsigám, még ideje van! még adhatunk, várván köszönetet; de megtörténhetik, hogy adni fogunk kénytelen, köszönet nélkül» (X., 80.). Népbárát lelkének erkölcsi és jogi érzéke a legfájóbban érzi a jobbágyrendszer igazságtalanságát és forradalmi ingerét: a nemességnek boldogságra való joga a jobbágytság boldogtalanságára való igény. Naplójában és leveleiben, megyei és országgyűlési beszédeiben nem győzi a nemesség és a jobbágytság jogi és gazdasági ellentétét, ennek a nemzet

fejlődését meggátló veszedelmes feszültségét szem elé tárni s a nemesség vak önzését ostorozni. «Úgy intézni az urbáriumi tárgyat, — így elmélkedik már az országgyűlés elején naplójában (VII., 63.) — hogy az adózó nép nagy tömege egyszer már a polgári alkotmányba lépjen s ez által az alkotmány hétszázezer puhaság és szegénység által elaljasodott lélek helyett tíz millió felemelkedhetőt nyerjen: oly gondolat, mi csak egy hazát forrón szerető emberben támadhatott.» Mélyen sérti nemes lelkét, hogy sok fiatalabb követ is a bizalmas beszélgetések közepett olyan hangon szól a szegény adózó népről, amelyet csak egy Nábottól lehetne várunk: s ezek még tapsot is aratnak. Azt hiszik, hogy akkor lángol bennük a nemzeti érzés, ha csökönyösen védik nemesi előjogaikat az adófizető jobbágysággal szemben. «Ez tehát — kérdezi — a hazafiság? Örökre külön korlátoljuk-e magunkat? kaszthoz ragadt lélekkel magasból alá nézünk-e mindig? Soha sem fog-e lelkünkben felviradni a gondolat, hogy a választó falakat végre döntsük el, s különválás helyett egyesületben keressünk erőt?» Kölesey a nemzeti lélek sóvárgva-sóvárgott egységének megvalósulását első sorban a jobbágyságot felszabadító népi politikától várja.

Az országgyűlés tagjai ajkukon hordják ugyan a *népérdeket*, de ezen a szón három különböző tartalmat értenek, amelyeket egymással kiegyeztetni s egybeolvasztani nem lehet. Más a «népérdek» a nemesség, a városi polgárság s a parasztság szemében. A *nemesség* jórésze a bécsi udvarral szemben az alkotmányért harcol szabadságainak védelmében, a polgárságot lehetőleg nyomja, a parasztság fölött pedig «pártfogói felséget» gyakorol s maga alá gyűri. A *polgárság* fölött városi oligarchia, a tanács uralkodik s így igazi érdekei nem jutnak szóhoz; ez az oligarchia pedig az udvar előtt fejet hajt s a nemességgel viszálykodik. A városi lakosság száma különben is viszonylag igen csekély: kevesebb, mint egytizede a lakosságnak, ugyanakkor, amikor Angliában a lakosságnak majdnem fele, Franciaországban egyharmada városi polgár. A *parasztság* nem jutván az alkotmány sáncaiba, érdekeit nem képviselheti. Mindaddig, míg a nemesség lenéző pártfogás helyett küzdő testvérnek nem nézi, az udvar

abban a színben tetszeleghet, mintha a parasztságot a nemesség túlkapásaival szemben ő védené. Így a nemességnek emberbarát tagjai is, akik a parasztság elnyomottságát érzik, az udvar felé hajlanak, mert ezen keresztül hiszik legjobban védeni az elnyomottak érdekeit. Innen érthető, hogy a népbarát Széchenyi nem tart együtt az alsó tábla demokratikus ellenzékével s Wesselényiétől merőben különböző úton jár.

Mi az oka annak, hogy míg Európaszerte a városok a liberális ellenzék gócpontjai, addig nálunk az udvar felé hajlanak? Pázmány követ az okot az értelmi fejlettség hiányában keresi, mások abban, hogy a városok a kamarától függenek s így nem mernek ellenzékieskedni. Kölcsey mélyebben látja e jelenség okait. Felfogása szerint Európa nyugati országaiban a trón és a nemesség régen együtt tart, mert érdekük közös. Így a néperdek, a demokratikus ellenzéki szellem a nagyszámú polgárságban ébredt fel. Nálunk azonban az ellenzék mindig a nemességből került kis így az ellenzéki padokat a polgárság már elfoglalva találta. De miért nem fogott kezét a nemességgel? Mert ez privilégiumos osztály, amely a tiszta néperdeket természeténél fogva nem képviselhette s «annál fogva közötté s a polgárság közt összhangzás lehetséges nem vala.» Ha a polgárság Magyarországon a nemességet a felsőházban találta volna, mint másutt Európában, mind vele, mind a trónnal szemben ellenzéki lett volna. Nálunk azonban a nemességet, mint természetes ellenfelét az alsó táblán pillantván meg, féltékeny húzódozott hátra s szorultságában a trón felé kezdett pislogni. Pedig a nemzeti fennmaradás és a közös szabadság érdekének nemességet és polgárságot egységbe kellene kovácsolnia.

A nemesség azonban nemcsak a polgársággal, hanem első sorban a parasztsággal szemben sem képviseli a nemzet közös érdekét. Kiváltságos társadalmi helyzetének elvesztésétől való féltelme nem engedi, hogy a köznépet magához emelje. De meg gazdasági okai is vannak: abban a hitben él, hogy a nemzetnek nála tizenötszörte nagyobb része születésénél fogva csak arra való, hogy neki dolgozzék s őt szolgálja. «Nekünk a nemesi szabadság azért kedves, — gúnyolódik a nemesség történeti presztizséről Kölcsey — mert privilé-

gium ; következésképp bennünket a sokaság felett megkülönböztet. S e megkülönböztetést a sokaság közé vegyüléssel elveszteni! szégyen, uraim! Mit mondanának az üstökös ősök, ha azt, amit ők vérrel nyertek, mi ingyen mással közlenénk? Mert hogy az adózó katonáskodik is ; terhet is visel ; erőt is adhatna, a mi nekünk nincs : az hiába való beszéd. Nem meg van-e mondva : a nemes azért adá jöszága egy részét jobbágynak, hogy érte vért, pénzt s termékét a státusnak adja? Lehetne ugyan mondani : nem! Azért adta, hogy érte robotoljon, fuvarozzék, kilenczedeljen, s magát léptenyomon mind a huszonnégy körméről lehúzatni engedje.» Égbekiáltó igazságtalanság az, hogy az állam minden terhet a jobbágyság viseli s a nemesség pedig, mint kiváltságos kaszt, felette uralkodik. A nemzet egységét csak a közös teherviselés fogja megteremteni. «Csak akkor közelít egyik néposztály a másikhoz, ha közösen fogja a terheket viselni» (X., 127.). Erre egy kis lépést lát az alsó táblának abban a határozatában, hogy az országgyűlési költségeket egészen a nemesség fizesse : «még ily reális lépést az adózó nép könnyítésére a diaeta nem tett» (X., 120.). De azt is látja, hogy a nemességnek ez a külön terhe megint csak választófalat jelent, «mert az a képviselői jogok egyedül a nemességre szorításán alapul.» Ez még nagyon messze esik a közös teherviselés demokratikus eszményétől.

A jobbágyfelszabadítás kérdése nagyon lassan haladt előre : megtört a jogait féltő nemesség ellenállásán. Ez azt hánytorgatta, hogy a jobbágnak úgyszólván *szabad* költözési joga van, megszűnt már az *örökös* jobbágyság. A *szabad* szó azonban megcsal bennünket, mert a jobbágy szabadon költözhet, de költözése által szabad nem lesz. Az adózó jobbágy elhagyhatja urát. Ez igaz. De hová mehet? Más úrhoz ugyanazon feltétel alatt. A különbség csak ez : eddig folyvást egy urat szolgált, most már egymás után többet szolgálhat. De szolgálnia *örökösen* kell, tehát mégis *örökös* jobbágy marad. A szolgaságból a szabadságba csak egy úton emelkedhetik fel saját erejéből : ha megadjuk neki a tulajdonszerzés jogát örökös megváltásnál fogva. A jobbágyságból való szabadulásnak eddig három útja volt nyitva. Az első a kezdettől szokásos

manumissio, amely által nemcsak egyesek, hanem egész közösségek szabaddá lettek, sőt a szabad városok is így keletkeztek. Most a királyi válasz ezt is eltörölni szándékszik. A második út : a jobbágy polgári birtokot vásárol. De hol az a paraszt, akinek pénze van a városokban polgári birtokot venni? Vásároljon hát nemesi földet! De az *incapacitas* őt, mint nemtelent, eltiltja attól, hogy nemesi birtokot vegyen ; az *avitticitas* meg a nemesnek tiltja meg, hogy a saját javait másnak eladja. E kettős tilalom miatt nincs a parasztnak más útja, mint jószágot a kormánytól venni : így azonban a jószág-eladási jogot a kormány monopolizálja, ami a földárakat kétségkívül felrúgtatja. Mindebből következik, — fejt ki klasszikus világossággal Kölcsey az örökös megváltás ügyében az országgyűlésen mondott nagy beszédében (VI., 186.) — hogy a széles néptömegnek szabad birtokra szert tenni lehetetlen.

Hogyan tudjon ilyen birtokpolitika mellett a földéhes nép vagyonosodni? Ez a birtokpolitika merőben ellenkezik a monarchikus elv érdekével is. Milyen nép körében a legkönnyebb a belső rend fenntartása, leghatékonyabb a külső ellenség elleni védelem, legbiztosabb az állami szükségletek fedezése? Csakis a vagyonos nép körében. A vagyonos néptől tehát a monarchiának nem kell félnie. «Kettő van, amitől retteghet : vagyontalan nép és oligarchia. Amaz csendrontásra hajlandó, mert állapota kínosan nyugtalanító, vesztetni valója pedig nincs. Emez hatalmas és büszke ; s igazgatni akarván, a monarchia jogait örömeit magára ruházná által. XVI. Lajos királyi székét Paris vagyontalan népe dönté fel : Napoleon császári hatalmát a st. germaini paloták birtokosai ásták alá.»

A magyar jobbágy felszabadítása igazában nem ellenkezik az arisztokrácia elvével sem : mert az arisztokrácia, vagyis nemesség nálunk nem kevés, gazdag és hatalmas családból, hanem a sokezer háznépet magábanfoglaló nemességből áll. Ezek hasonlíthatatlanul nagyobb része pedig szegénysége és műveletlensége miatt a néphez igen közel áll s vele össze is vegyül. Ilyen «arisztokrácia» a nép tulajdonjogának ellenzője nem lehet. «Népboldogságnak csak az Istentől s emberektől elátkozott oligarchia lehet írғыe ; s szerencse,

hogy polgári alkotmányunk oligarchiát nem ismer. Ott igen is, hol oligarchia virágzik, hatalmasan szokott a nép vagyonsága ellen dolgozni.» De hát mégis van nálunk a valóságban oligarchia? Bizony, sok nemes követ most sem akarja a jobbágy szabadságát és vagyonosodását. Sőt ezt egyenest a parasztra nézve ártalmasnak minősíti. Önző bölcsességük álláspontján a jobbágyság eltörléséből éppen magára a parasztra háramlik kár. Ezek, ha József császár el nem törli a jobbágyság örökös jellegét, ezt ma is követelnék: «Mit? hát nincs nekünk jogunk az uralkodáshoz, mit őseink a paraszton vérontással nyertek? Mert hogy Zsigmond király óta a paraszt adót fizet és katonának vitetik; hogy 1715 óta állandó terhet visel és vérét állandóul ontja: tesz az valamit? Mit ér a paraszt vére? Az a vér, mit eleink Zápolya János boldog emlékü vezérlése alatt elhullattak, háromszáz év alatt vissza volna fizetve? A viláért sem, uraim! Aztán, mi olyanok vagyunk, mint a Zebaoth isten, ki meglátogatja az atyák bűneit a fiakban harmad- és negyedíziglen» (VII., 115.). Kölcseynek ez a gúnyos pátosza felháborodásának mértéke: úgy érzi, mintha a nemesség még mindig boszút érezne a Dózsalázadás miatt a pór nép iránt, amelyet három század múltán utódaiban is büntet. Kölcsey oly erősen át van hatva a jobbágyfelszabadítás jelentőségétől és sürgető voltától, hogy nem tartózkodik egy újabb parasztlázadás rémét felidézni: intő például emlegeti az országgyűlésen a régi Róma Spartacus-rabszolgáit, a németországi paraszthatat, a szentdomingói néger fölkelés gyilkos jeleneteit, a József császár alatti erdélyi pórlázadást. Mi oltalmaz meg bennünket hasonlókkal szemben? Talán hóhérpallos és kötél? Ezek a nyomorult eszközök megsemmisíthetik egyes bűnösök életét, de nem ölhetik meg a *szabadság* és a *tulajdon* halhatatlan és hódíthatatlan szellemét, amely mindig előtör, ahol ember él, mert lelki természetében a legmélyebben gyökerezik.

9.

Kölcsey nemcsak nagylendületű beszédekkel mond a népi politika nevében a jobbágyságért, hanem ennek hely-

zetét és bajait a legalaposabban, sok fáradsággal adatszerűen tanulmányozza is. Ha «A szatmári adózó nép állapotáról» (1830.) szóló beszédét olvassuk, az *első magyar falukutató* áll előttünk. Mint maga is falusi birtokos, a szatmármegyei nép társadalmi s gazdasági állapotát a gyakorlatból jól ismeri. De mint a vármegyének főjegyzője, kötelességének tartja a megyei jobbagység történeti, statisztikai és gazdasági adatait egybegyűjteni, hogy a társadalmi körmeghatározás után megállapíthassa, mi módon lehet a nép számára a közterhek viselésében egyhűlést szerezni. A falukutatóknak figyelmét külön felhívom Kőlcseynek erre a megyei szociografiai munkájára (VI. köt., 54—74. lk.), mert legkiválóbb őszület tisztelhetik benne: adatainak lelkiismeretes és módszeres gyűjtésével s szempontjainak gazdagságával valóban minta gyanánt ragyog előttünk.

A nép jövedelmét számonvéve, kimutatja, hogy egy-egy háznépre az átlagos termésből a megyében 12 mérő búza és rozs jut, ami pedig csak egyetlenegy ember esztendei tartására elégséges. Így az adózó nép, mely magának elég kenyeret nem termeszthet, szerencsés, ha mindennapi ételmét és ruházatát egyéb keserű munkával szerezheti meg. Ha a földművelés a parasztot nem táplálja: mit kezdjen? Marhatartást? De a jármos ökrök és hámos lovak ezen a vidéken komoly jövedelmet nem hoznak; szekerezés nincsen. Hasonlóképp sok nehézségbe ütközik a tehéntartás és a sertés-tenyésztés, a méhtartás és a pálinkafőzés. Ilyen szegény nép kevés mesterembert tud eltartani. Még kevesebb a kereskedők és kupeczek száma.

Megható módon részletezi Kőlcsey a parasztság eladósdását. Adóssága miatt kénytelen eladogatni termését s maga élelem nélkül marad és rettenetes nyomorba süllyed. Kőlcsonéi a nagyvárosi zálogra kölcsönözök legterheesebb uzsoráinál is súlyosabbak. «Láttam, hogy a paraszt ötven forintnak kamatjában oly szilvást adott a másíknak, mely egyetlenegy őszön a tőkénél nagyobb summát hozott be; láttam, hogy tíz vagy tizenkét forint kamatjában közel húsz esztendeig esztendőnként egy-egy szekér tengeri fizettetett.»

A nép gazdasági viszonyainak jellemzésében a különben

liberális, jogegyenlőségért küzdő Kölcssey súlyos veszedelmet lát a zsidók gazdasági tevékenységében s a vármegye területén való gyors szaporodásában. Pálinkafőzés, marhakereskedés, mézszárosság, korcsmárosság, borkereskedés és pénzkölcsönzés túlnyomóan kezükben van. «A pálinkafőzést úgy kell tekintenünk, mint egyedül a zsidók élleme módját, akik a mennyit a közteherből magokon viselnek, két annyit terhelnek vissza a föld lakóira . . . A marhával-kereskedés tulajdonképen a mézszárszékeket árendáló zsidók kezében van ; s ezeknek kezén forognak a mi többnyire igen nyomorult korcsmaink is, melyeknek kezében határoztatik egész borral és pálinkával való belső kereskedésünk . . . *Az adózó nép szegénységének veszedelmesebb forrása nem lehet, mint a zsidók szemlátomást való szaporodása.* Az 1804-i populáris összeírás 2290 zsidó férfit számlál, az 1826-ikban pedig 2872 találtatott ezen nemes megye kebelében ; következőleg a zsidó népesség 582 férfival, s ha az asszonyokat is ide számláljuk, legalább is 1164 lélekkel szaporodott, még pedig azon időben, mely alatt a keresztyén adózó nép száma több mint 16,000-rel kevesedett meg. Senki sincs a Tek. Vármegye itt ülő tagjai közül, a kinek a zsidók ezen szaporodására a szomszéd Galiciának sorsa eszébe ne jusson. Távol vagyok attól, hogy azon rémítésekre menjek vissza, melyeket Eisenmengernek s a hasonlóknak tudósításai terjesztettek el. De bátran említém azt az iszonyító rajzolatot, melyet Pr. Schulze Galiciának az Izrael fiai által történt lesúlyedéséről, az egész ausztriai birodalom láttára, előállított. Méltán mondja ő, hogy a mely országban a zsidók megszorodnak, az vagyoni végromlás szélén áll. S maga az a nevezetlen ugyan, de köztisztelőben álló politikus, aki a zsidókat Franciaországba visszahivatni tanácslá, világosan megintette a hozzánk hasonlókat, mondván : nem kicsiny és szegény statusba való a zsidó, hanem nagyba és gazdagba. Itt segíti az industriát, ott megöli» (VI., 69.).

Kölcssey a jobbágykérdést már nem pusztán az emberieség, a liberalizmus és demokrácia eszmeáramlatai szempontjából vizsgálja, hanem gazdasági tekintetben is : nemcsak mint jogi, hanem mint közgazdasági kérdést is. Berzeviczy

Gergely és gróf Széchenyi István szellemében már látja, hogy a jobbágyrendszer szöges ellentétben áll a gazdasági életnek, a nemzetek vagyonosodásának törvényeivel is.

De ugyancsak a nemzet gazdasági emelkedésének lehetőségével merőben ellentétesnek tartja a majorátust is. (Az elsőszülöttségi jószágok tárgyában mondott beszéde. VI., 147. sk. lk.) Mintha csak a mai képviselőház érveit hallanók a nagy családi hitbizományok ellen, amikor Kölcsey ma is trissen hangzó szavait olvassuk : «Nem holt birtokra, de a birtokot gyümölesztető kezekre van a hazának szüksége. Ugyanazon jószág több birtokos által művelve, hasonlíthatatlanul több jövedelmet ad ; következőleg több szorgalmat fejt ki, a nemzeti gazdálkodást, a népességet s a közvirágzást emeli : az alatt, míg nagy tömegekre halmozott javak a hazának nagyobb részben elveszve vannak . . . Lehet-e elszenvednünk, hogy lehessen polgár, ki roppant javakat bírjon, adósságokat halmozhasson, s azoknak kifizetésére javait még se tartozzék engedni? Az első szülöttek adósságokba süllyeszték magokat : nevünket és hitelünket egész Európa előtt megbecstelenítették.» Igazságos, hogy a nagy nevek, amelyeket az utódok méltatlanul viselnek, eltűnjenek. «Jaj lenne a hazának, melynek fenntartása csak bizonyos nevekhez volna köttetve! Ez vagy amaz nevű nemzetséget örökre fentartani akarni, chimaerai, haszontalan, veszélyes előítélet. Jó hazafi, hasznos, közjóra dolgozó polgár parányi nevek között is találkozik ; s a közjó csak jó polgárokat kíván, de mennél többet, kik között a birtok eloszoljon. Ki kezében legyen a birtok? az mindegy ; de nem mindegy : hány kezében legyen? Mert birtok tartja fenn a polgárt, és sok olyan polgár, ki birtokkal bír, tartja fenn a hazát.» Ez a demokratikus birtokpolitika hangja, amely az időben még igen merész s a pusztában kiáltó szó volt.

Kölcsey többször is mély szomorúsággal hangoztatja, hogy a nemzet törvényhozó testülete még nem érett meg a népi irányú, demokratikus reformokra. Ennek a melankolikus gondolatnak logikai erejét tükrözi az ő követi sorsa is. A szegény bocskoros nemesség is adómentes volt. A liberális követek a nemesség adófizetését követelték : ettől azonban a bocs-

koros nemesek is félték. A kormány tehát őket felingerelve, a megyegyűléseken antiliberális utasításokat adatott velük a liberális követeknek főképp az úrbéri terhek és az örökváltság kérdésében. Ezek kénytelenek voltak, mint Kőlcsey is, követi tisztükről inkább lemondani, semmint addig követett elveiket megtagadni. Amikor Kőlcsey az országgyűléstől búcsúzik, újra a haladás elvéhez való hűségéről tesz tanúságot: «Jelszavaink valának: *haza és haladás*. Azok, akik a haladás helyett maradást akarnak, gondolják meg: miképen a maradás szónak több jelentése van. Korszerinti haladás *épen maradást* hoz magával; vesztig maradás következése pedig *senyvedés*» (VI., 207.).

Kőlcsey alakjának nagysága akkor nő igazi arányaira szemünkben, ha a halála utáni magyar politikai életnek történeti távlatában szemléljük. Nem a «gyakorlati» politika rugalmasságával, hanem a szilárd világnézeti eszmények és elvek háttéréből hirdette eszméit. Az ő nyomdokain haladnak az elvek fiatalabb hősei: br. Eötvös József s a «doktrinereknek» nevezett centralisták. Nem csupán nemesi demokráciát akarnak, amint főképp politikai taktikából sokáig Kossuth is, hanem általános demokráciát: a nemesség adómentességét és egyéb kiváltságait nem védeni való jognak, hanem mielőbb megszüntetni való visszaélésnek bélyegzik. Milyen csigalassúsággal értek valósággá a jobbágyság kérdésében a népi politikának Kőlcseytől sürgetett eszméi! Jellemző, hogy 1840-ben még Kossuth is csak az úrbéri szolgáltatásokat, de nem a jobbágytól művelt nemesi földet akarja megváltatni. Még 1848. februáriusában is a rendek csak «tökéletes kárpótlás» ellenében hajlandók a föld örökváltságáról tárgyalni. S amikor végre a forradalmi hangulat hatása alatt kénytelenek az úrbért eltörölni, az «állami kártalanítást» iktatják törvénybe.

10.

Kőlcsey politikai-társadalmi világnézetének legfőbb kategóriája a nemzet: a magyarság fennmaradását és jövődjét féltve, a nemzeti gondolatnak és érzésnek rendel alá mindent. Forró *nacionalizmusa* észreveszi, hogy a nemzeti öntudat

ébredése nemcsak a magyarság lelkéből kitörő vágy, hanem a kornak egyetemes eszmeáramlata és érzelmi irányzata : mindegyik nép a maga sajátos nemzeti tulajdonságait : nyelvét, kultúráját, gazdasági életét a maga erején szabadon akarja kibontakoztatni. «Nem ezt teszik-e — kérdi naplójában (VII., 166.) — a csehek is, kik, mintha az 1618-ik évet megelőző időszak képe egyszerre felvilágosodott volna lelkeikben, hasonlóul, mint a mi embereink, nemzetiséget keresnek, nemzetiséget mutogatnak? Higyétek el, az emberiségnek vagynak ragadó nyavalyái : most pestis, majd sárgaláz, petécs és cholera ; s hasonlólag most költözködés (népvándorlás), kereszthad, újvilágkeresés, majd tudományi, vallási, politikai reform, majd külföldieskedés, majd nemzetiség. S mindegyik nyavalyának vagynak súlyos symptomái, s keresztülmentük után egészséget s abból származó léleknyugalmat és elevenséget hagynak magok után. De ne gondoljátok azért, mintha a nemzetiség nyavalyája még nagy mértékben volna nálunk. Még csak harapózni kezd az ; s ugyanazért az egészségre ügyelő hivatalok elzárásokkal akarják orvosolni. Csak attól függ már most, ha a nyavalya érintés által terjed-e vagy a légben foly szerteszéjjel : mert ha ez utolsó eset talál lenni, úgy az óvószközök, mint a cholera alkalmával, haszontalanok maradnak.»

A modern tömegpszichológia érzelmi ragályozás-elméletét, íme, Kölcsey már száz évvel ezelőtt jól ismeri. Ilyen ragályozó jelleget tulajdonít kora két nagy eszmeáramlatának : a nacionalizmusnak és a liberalizmusnak, amelyek akkor karöltve jártak. A nemzet ugyanis csak akkor fejtheti ki a benne rejtőző sajátos energiákat, ha nincsen a politika, a kultúra s a gazdasági élet területén elnyomva, ha ön-maga szabadon határozhatja meg fejlődése útját. A nacionalizmus «eszme-ragálya» akkor még csak érintés útján terjedt a magyarság körében : a nemzeti ébredést hirdető kiváló magyarok példájának sugalló ereje, lelki érintése útján. Kölcsey maga is eszméinek erejével és írói s szónoki művészetének varázsával a nemzeti léleknek ilyen nagy szuggesztív «érintője». Sehogy sincs meglepődve a nemzeti érzés hő-

fokával: a nacionalizmus a magyar közlélekben csak most van indulóban, csak most kezd «harapózni».

A magyar nemzeti érzés erejének mértéke a *nemzeti nyelv* használata. Még nem formálódott ki igazi öntudatos nemzet az, amely nem él a saját nyelvével. A szatmári követ egész életében költői és írói tevékenységével a nemzeti nyelvet csiszolta. S ezt a hazai édes nyelvet még mindig nem használhatták a nemzet fiai az iskolákban és a hivatalos életben. Az országgyűlés is a törvényeket még mindig latinul szerkesztette, királyához is csak latinul szólhatott. Az 1832—36. évi országgyűlés alsó táblájának azt az indítványát, hogy a törvények magyarul szerkesztessenek, a főrendek háromszor visszavetették. «S ezt — így sóhajt fel Kölcsey egy századdal ezelőtt naplójában (VII. 99.) — a *magyar* főrendek tevék? Magyaroknak tehát magyar királyhoz magyarul szólni s magyar népeknek magyar törvényt hozni nem szabad; sőt erre nézve még kérelmet nyújtani sem szabad? S ez alkotmányi szabadság? Ez törvényhozó nemzet? Midőn az 1825-diki diaeta a nyelv miatt küzdött, egy Pozsonyon keresztül jött angol Pesten így szóla: A ti szabadságtok, uraim, neveltség. Hiszen azért küzdötök, hogy saját szavaitokon szólhassatok! S melyik vad népek nem ad jogot erre maga a természet?»

Kölcseyt egészen a kétségbeesésig fájdalommal tölti el a főrendek második visszautasító válasza, mint a magyar nemzeti érzés kerek megtagadása. «Te tudod — írja haza egyik barátjának (X. 100.) — nekem a haza és a nyelv szerelmem; s mindent, ki ezeket hidegen nézheti, ellenségemnek tartok.» A nemzetnek a főrendektől való arcucsapását nem tűrhette. Az országgyűlésen kétszer is felszólalt: ekkor mondotta legszebb beszédeit, amelyekben az ész kristálytisztán átlátszó érveinél csak haragos patoszának fönsége volt nagyobb. A különben hidegen okoskodni tudó filozófus Kölcsey most az országgyűlésnek szíve volt, mellyel az egész alsó tábla együtt dobogott. Mi magyarok — fejtegette — független és önálló nemzet vagyunk, amelynek megvan az a természetadta joga, hogy tulajdon nyelvével éljen. A főrendek azt mondják, hogy a nyelv kérdésében lassan kell haladnunk. De, ime, már egy félszázada minden ország-

gyűlés hiába követeli a nemzeti nyelv uralmát. A holt latin gúzsba köti nyelvünket, amely miatta nem tud fejlődni. «Mi volt a magyar nyelv csak kevés év előtt is a hazában? Nem vala-e számkivetve kormányból, törvényhozó testből, palotákból és fővárosunkból? Nem maradt-e hátra műveltségében? s nem egy élet nélkül való s eredeti sajátságaiból kiforgatott nyelv miatt maradt-e hátra? A magyar nyelv még most is alattvalója a latinnak. Azon íratnak törvények, azon értekezik király és nemzet, az uralkodik az iskolákban. A latin miatt nem fejlődhetett ki nálunk virágzó irodalom és tudományosság, mint ahogy a németeknél, franciáknál és angoloknál. A dán és a svéd parányi irodalom is sokkal előbb van a mienknél. «És miért? Azért, mert járomba vetették nyelvünket; mert eltapodták, mert csúfot csináltak azon szerencsétlenekből, kik hazafiúságtól vezéreltetvén, ezen nyelv kiművelésére adták magokat. Én tudom, én igen is jól tudom. Tek. Rendek! Húsz év óta futom az írói pályát és szenvedtem nemcsak megvettetést, hátratételt, szegénységet, sőt üldöztetést is, mivel a nyelvet becsmélni bátor valék.» A főrendek a latin nyelvet továbbra is oly szent nyelvvé óhajtják avatni, amely őket a tömegetől különválassza. Úgy látszik, a demokráciától is félnek, ha anyanyelvünket fölemelik a latinnal szemben. De hát a törököknél és oroszoknál sohasem divatozott a latin s mégis hol van nagyobb despotizmus, mint náluk? Hogyan merészkedik az 500 főrend a 700.000 főnyi nemesség kétszeres határozatával szembeszállni? Alkotmányunk csak egy vétót ismer: s ez a koronáé. A felső tábla válaszát a magyar nemzeti önérzetnek keményen vissza kell utasítania. Kölcsey magára nézve nyíltan és egyenesen kimondja: «Előbb fog e kebel megrepedni, mintsem a nemzeti nyelvre tett kívánságtól egy pillantásig is elálljak.» Ez volt a szatmári követnek legmegrázóbb és legbátrabb beszéde. Ennek tudatában volt maga is. Büszkén jelenti haza, hogy meghallgatta beszédét Eszterházy herceg, a londoni követ is, akinek a szónoklat tetszett, bár ő is azok közül való volt, akiket szabdalt; «de hiszen ő — teszi hozzá Kölcsey — az ilyek hallásához a londoni parlamentben hozzá szokott.» (X., 101.)

Filozófus követünknek szilárd elvi állásfoglalása van a világgal és az étellel szemben. Világnézetének ezekhez az elveihez méri követtársainak politikai viselkedését. Lélek-bölcsessége csakhamar meglátja az országgyűlésen gyarlóságaikat. Naplójából és leveleiből egész kis *politikai pszichológia* állítható össze, amelyből az időtől és tértől független örök politikai lélek alkata és típusformái tárulnak elénk.

Elvszerű gondolkodása különösen élessé teszi szemét a meggyőződését mindig a föltételek alakulásához és a maga hasznához mérő, színét gyakran változtató kaméleon-politikus típusának megfigyelésére. Ennek jellege legtöbbször átolvad a tolárd (stréber) politikus lelki struktúrájába. «Nincs tarkább dolog — mondja — az embernél, azaz, hogy jobban megértsetek : az ember olyan, mint a chaméleon, mely csaknem minden pillanatban más szint vesz magára. S ezt minden emberről el lehet mondani, azon különbséggel, hogy némelyek a színváltásból kereset nemét formálnak ; némelyek pedig annyiban váltanak szint, amennyiben azt a lélek csendes vagy indúlt, vidám vagy sötét állapota szükségesen hozza magával.» «Isten az embert minden sors, minden éghajlat, minden életmód elfogadhatására alkotta. Az oroszán mindig csak oroszán ; a féreg mindig féreg ; de az ember felsősége abban áll, hogy alakját is változtatni tudja. Ki tegnap oroszláni büszkeséggel járt : ma féreghez illő alázatossággal bújkál. Ki tegnap sasfellengéssel emelkedett : ma féreg gyanánt porban csúsz. Nem csodálatra méltó tökéletesség-e?» (VII., 137, 312.) Szíve mélyéből útálta a politikai öszvérlelkeket, akikről nem tudta sohasem leolvasni igazi pártállásukat.

Mint erősen ellenzéki, sokszor érzi, hogy a politikának előkelő és finom udvarmesterei a bátor szavú embert neveletlennek és gorombának, földszagú és parlagi magyarnak tartják. Ellentétes véleményen lenni s e mellett kitartani, nem az elvek, hanem a társadalmi műveletlenség ügye : «Az emberségtudás szép dolog ; s azok az örök ellenmondók bizonyosan nem tartoznak a társalkodási bon ton emberei

közé; s ily udvariságtalan néphez ki kívánjon tartozni? S éppen az uralkodóház gyermekét támadni meg! pih uraim! ez csak oly goromba néphez illik, mint az angolok; s oly neveletlen ministerhez, mint gróf Grey. Kalapot emelni, fejét hajtani s igent mondogatni: ez a neveltség! Tedd hozzá: ez a neveltség viszi az emelkedni akarót magasra.» Azonban ahogyan megvédi Kölcsey a bátor ellenzéki szó társadalmi-politikai jogát, éppúgy elítéli és kigúnyolja a l'art pour l'art ellenzékiességet, az örök sérelmi magyarnak negatív, csak-azértis embertípusát is, amely a hazafiság ismertetőjegyének egyedül a mindenkori formai tagadást tartja: «Mi a patriotismus? Felelet: az oppositio! És mi az oppositio? Felelet: tagadása annak, a mit az udvar állít és a personális! De ha az udvar történetből igazat állítana? Felelet: azt meg nem engedjük. Az öreg Balog huszonkilencz nap vitatott valamit tüzzel és vassal, s ha a personális végre megadta magát s a harmincadik nap a tárgyat elfogadá: az öreg felpattant s tüstént az ellenkezőbe rohant által. Hiában! a mi felülről jó, az jó nem lehet. Csalhatatlan egy compas, édes barátim! E szerint legalább mindig tudhatjuk: mit kell tagadni? A patriotismus pedig tagadás levén: annak útjáról soha el nem tévedhetünk.» (VII., 69.)

Ez a szatíra is bizonyossága annak, hogy Kölcseynek fennkölt lelke a pártkeretek fölé tud emelkedni: heves ellenzéki, de nem árkon-bokron át, hanem elvek alapján. Legfőbb politikai elve a memzeti lélek egységének kialakítása, mert meg van győződve, hogy a magyarság nemzeti-történeti követelményeinek diadalát csak akkor tudja kivívni, ha az egész nemzet egységbe tömörül. Ezért nagy szomorúsággal szemléli az országgyűlésen a túlzott pártoskodást, a lényegben egyformán gondolkodóknak is örökös meghasonlását és viszálykodását a nemzeti gondolat érvényre jutásának nagy kárára. «Magyar» című kis aphorisma-gyűjteményének utolsó darabjában a viszálykodást egyenest ősi magyar jellemvonásnak bélyegzi: «A mi hét vándornemzetségeink sokban hasonlítanak azon arabsokhoz, kik a pusztákon háznépekként telepedvén le, egyik familia a másikat örökgyűlöléssel üldözi. Legalább a szünetlen pártkeresés s párt-

változás inkább családi különböző lelket, mint köznek szeretetét, azaz nemzetiséget éreztetnek velünk.» (V., 259.) Kölcsey, a lélekbúvár, a közélet küzdőterén hamar észreveszi, hogy a politika egyik főműzsája az irigység. «Ebből látod, — így ír haza az országgyűlésről — hogy az *irigység vad lelke dolgozik itt is; s az emberek örömeztobb feláldozzák a legszentebb ügyet, mintsem az állatok irigyeltekkel egyet értse- nek.*» (X., 132.)

A politikai léleknek azt a visszataszító rugalmasságát, hogy az elvek csak addig érvényesek, míg javunkra szolgálnak, de menten érvénytelenek, ha az ellenfél hasznot húzhat belőlük, Kölcsey a naplójába szőtt remek kis párbeszédben nagyszerű tömörséggel jellemzi: a politikai szofisztikát mintegy dramatizálja. (VII., 93.) A dialogus végének különösen jellemző ereje van: «Egy a népből: Ugyan édes urak, mi az a *per excerpta*? — Prókátor: Az, édes barátom, oly csudálatos lény, mely van és nincs, áll és nem áll, jó és rossz, igaz és nem igaz. — Előbbi: Már ezt értse a manó. — Prókátor: Csak így. *Van, ha más teszi; nincs, ha én. Áll, ha én teszem; nem, ha más. Jó és igaz nálam; rossz és nem igaz másnál.* — Közelállók: Vívát!» Örök politikai típust rajzol meg itt Kölcsey: hányan lelkesednek a sajtószabadságért, de ha nekik kellemetlen, a *mások* írásszabadságát rögtön korlátozni akarják; hány ember lelke forr politikai szalóknokban radikális eszmékért, de ha ezek megvalósulása a bőrükre megy, az eszmények és jelszavak lelkükben azonnal elhalványodnak s negatív előjelet kapnak.

A politikában való habozást, tétovázást, a jó alkalmaknak, a lélektani pillanatoknak elszalasztását, a helyes gondolatoknak későn való fölgerjedését, a tárgyhoz mért okoskodás lassúságát a magyar politikai lélek jellemző vonásának tartja. Egy este pozsonyi szállásán tíz órakor verik fel, hogy menjen fontos politikai ügyek hirtelen megbeszélésére. «A menykőben! — kiált fel naplójában — hiszen ma már minden bölcselkedés késő. Igen is; de *nálunk a késő bölcselkedés nemzeti.* S mióta? Amióta a magyar kárán tanul.» (VII. 135.) Jól belelát, akárcsak egy modern társadalmi lélekbúvár, a kollektív lélek logikai műhelyébe, ennek ijesztő

hiányaiba az egyéni gondolkodás világosságával és egyenes irányával szemben: a társas lélek gondolkodása sugalmazható, zavaros, nem az eszmék logikai súlya, hanem az érzelem benne az uralkodó: «Régen mondom nektek: gondolatot és összefüggést csak egyes fejeknél kell keresni. Ha tehát az országgyűlésnek, azaz az országgyűlést alkotó néhány száz fejnek, most vagy ezután logikátlanságot hánynátok szemére, azt fogom mondani: mikor elég erősek lesztek egyenest görbével, hideget meleggel, sötétet világgal egyformává tenni, akkor jertek, s dolgainkon igazítsatok. Addig pedig hagyjátok a világot úgy mozogni, mint mozoghat.» (VII., 253.)

Mélyen lesújtja Kőleseyt az országgyűlésen a magyar politikai életnek az az ősi, mindmáig uralkodó vonása, hogy a közélet emberei a szavakban kéjelegnek, túlsókat beszélnek, erejüket nem a cselekvésben, hanem a terméketlen retorikában élik ki. Különösen az ellenzékét vádolja az öncélú, hívságos szónoklásra való üres hajlandóságról: folyton beszélnek, mert ott is sérelmet hánytorgatnak, ahol nincs. Így faragja ki az örökösen illúziókat kergető, ha kell, ha nem, obstruáló magyarnak szobrát: «Az oppositio nagy része dicsőséget keres az örökös gáncsban és ellenküzdelemben. Hibák után leskődnek, hol nincs is; cselt látnak, hol arra szükség nem volt; a betű kurtább vagy hosszabb szárában titkot keresnek; s mivel a prés a kólint nem jól nyomta ki, a polgári alkotmány eldöntését rettegik. S mire vezet mindez? Néhány merész kifejezéssel tömött beszédre, hogy tapsot kapjunk és székeinkre egész méltósággal visszaereszkedvén, nyert borostyánunkon pihenjünk. Uraim, Isten bizonyosságom, rosszul őrízitek a hazát. Tapsért szólotok, nem a magyar nemzetért; s míg nyelv és ajakmozgás után hírt arattok, semmi tette nem hevültök fel ott, hol való szükség volna rátok.» (VII., 17.) Az országgyűlésen «árvízként szaporodtak a beszédek.» S ha az ülés valami okból hamarabb ért véget, «morogva ment ki a sokaság nagy része, mert peroratóriákat nem tarthatott.» Nem a tárgy maga volt a fontos, hanem csak az ékesszólás viszketege és dicsősége: «A mi célunk nem az volt, hogy valami pontban összejöjjünk, ha-

nem az, hogy sorban mindnyájan expectoráljunk, vagy magyarosan: kimelleyesszük magunkat.» (VII., 25.) Kölcsey nem gondolhatta, hogy ezzel a későbbi magyar parlamenti élet lélektanának körvonalait is megrajzolta. Az országgyűlési szónoklatok művészi színvonalát igen alacsonynak tartja: «demosthenesi lángot, erőt, tehetséget és nyelvet e pozsonyi boltokban vásárolni nem lehet.» Jómaga, aki az ékesszólásnak nemcsak mestere, de kiváló teoretikusa is (l. a «Szónoklat» c. tanulmányát III., 97. sk. lk.), mindent megtesz az országgyűlési retorika művészi színvonalának emelésére. Kossuth nyíltan vallja, hogy Kölcsey példája nélkül nem emelkedett volna fel a maga szónoki magaslatára.

Kölcsey liberális világnézetéből természetszerűen folyik a sajtószabadság elve és a politikai újságírás jelentőségének megbecsülése. Azonban az újságírókat csak pillanatnak élő, felületes embereknek tartja. Örül, ha a tudománytól és művészségtől távol maradnak: «A journalistikának tudományos életben és a művészségre (tehát a költészetre) nézve is hideg barátja vagyok. Tudományokban ez út örök felületességre, költészetben örök készületlenségre, hamarkodásra vezet. Egyedül politikai pályán lehetne a journalokat nyomósan használni. Ez utolsót nem tehetjük; és így az út csak a rosszra van előttünk nyitva.» (IX., 457.)

Korunk hajlandó azt hinni, mintha az öregek és fiatalok ellentéte régebben ennyire nem éleződött volna ki. A nemzedékváltás sürgetése Kölcsey korában is ugyanaz volt. Az ifjúság lelkének feltörő dinamikája mindig szeges ellentétben áll az öregebb nemzedék túlságosan megfontolt, az újításoktól visszariadó konzervativizmusával. Kölcsey mélyen lát be az ifjúkor lelki természetébe: megértéssel nézi hamvas, az élet sívár tapasztalataitól még el nem hervasztott idealizmusát, naiv racionalizmusát, amelynek éles kritikája az avuló tekintélyeket meg-megmarja, erős újításvágyát és forró, tettekre kész nemzeti érzését. Mintha csak ma oktatná ki az országbíró, akinek szemet szúr a fiatalabb nemzedék politikai buzgósága és reformtörekvése: «Hasztalan, kegyelmes úr! Az idő eljárt; a gonoszul nevelt generatio óshajakat s rangot félénk tisztelettel szemlélni nem tanult;

s megyéken az öreg táblabíró, s országgyűlésen az öreg dignitárius kénytelen nem csak hallatni magát, de hallgatni is mást. Isten tudja mi lesz a világból, ha már az alig harmincz éves embernek is esze van!» (VII., 178.) Kölcsey az országgyűlésen a sokszor zavart keltő jurátus ifjúságot meleg pártfogásába veszi, egyrészt, mert szereti a fiatalságban rejlő bátorságot s nemzeti eszméi iránt való őszinte fogékonyágot, másrészt, mert az ifjak kizárása az országgyűlésről, az ügyis csekély nyilvánosságot megcsönkította volna. Az országgyűlést a jurátus ifjúság politikai iskolájának nézi. Ez kitermelte a maga önképzőkörét is: a pozsonyi magyar «olvasó-társaságot.» Ezt az ifjúságtól kigúnyolt öreg követek s a hatóságok is egy ideig forradalmi intézménynek bélyegzik és üldözik. Később nem bántják és túriuk. «Kár volt őket — írja az ifjúság lelkét megértő Kölcsey egyik levelében — eddig is bántani! Inkább serkentést érdemeltek volna, hogy korhelség s hazárdjátszás helyett tanulgatásra adták magukat. De némely emberek nem bánják, ha az egész ország immoralitásba sülyed is; de igen is bánják, ha az emberek tanulnak, gondolkoznak. Hidd el nekem, gyanús előttem minden bölcsesség, mely a sokaságot örök setétségben szeretné tartani! Az igazság a világosságtól és nyilvánosságtól nem retteg.» (X., 178.) Ez a korabeli liberális világnézet kultúrpolitikai hangja.

Kölcsey a maga irodalmi munkásságáról érzi, hogy sugalmazó ereje van az ifjúságra, míg az öregek, mint valami radikálisra, görbe szemmel néznek rá: «A nevedő ifjúság közt nem kevesen szeretének, de az öregek egytől egyig átkoztak.» (IX., 409.) Politikai téren a fiatalság benne nagy barátját és eszményét tiszteli. Amikor Kölcseyt elvhűsége lemondhatja a követi tisztról, az országgyűlési ifjúság mindjárt a hír érkeztekor fátyolt köt s küldöttségben üdvözlí. «Ezek sok részvétellel vagynak irántam s elveim iránt; adná Isten, hogy egy jobb generációt hozzanak a politikai pályán magokkal.» (X., 302.)

Az ifjúság nemzeti irányú világfelfogásának szemlélete annál nagyobb örömet okoz a küzdelemben elfáradt követnek, mert az országgyűlés pepecselő munkájától már

egészen megcsömörlött. A harcot már csak becsületből állja hit nélkül. «Előítéletekkel s a servilismus minden szörnyeivel kínos a harcz, de nagy nemű, nemes lélekhez illő. Én semmitől sem undorodom inkább, mint parányi individuumok keskeny körében törpékkel vívni, s pletykavilágban paródiát játszani.» Ezt írja Szemere Pálnak, a politikai életből teljesen kiábrándulva. (IX., 438.)

12.

Kölcsey világnézete fölött gyermekkorától kezdve a pesszimizmus felhői boronganak. Ott lebegnek mint érzelgős bárányfelhők lantja fölött; de ott tornyosulnak mint sötét fergetegek politikai egén is. A haladás híve: de nem hisz teljes hittel a nemzet haladásában. Hiába várja politikai igazságainak pirkadását. «Én mindig úgy voltam, — írja a huszonzét éves ifjú elkeseredve — ha százan mondák, hogy haladánk s virágzásba menni készülünk, én nem hittem; ha százan mondák, hogy ez vagy amaz jól fog kiütni, én azt tartám, nem. A patriotismus, mint minden egyéb, ezer emberben ezer modificatiót szenved. Egyik a korcsmát kastélynak nézi, a másik a kastélyt is korcsmának. Mindenkinek szüksége van hidegebb vérű kalauzra.» (IX., 179.) Eszményeinek és a valóságnak diszharmóniája lelkében az országgyűlésen még rikítóbbá élesedik. Egyre jobban az a gondolat marja, hogy az ország nem tud önerején felemelkedni pusztuló állapotából: a nemzet el fog veszni. «*Imádkozzál érettem, — könyörög barátjának Pozsonyból — mert szenvedek kimondhatatlanul, látván az iszonyú fekélyt, mely a szerencsétlen országot emészti s talán örökre el-emészti.*» (X., 135.) Másfél esztendő mulva (1835. jan. 11.) egészen hitevesztetten így siránkozik: «A remény oly messze van, hogy talán nem is remény az, ami int, csak óhajlás heve által támadó képzemény. Mondanám: *imádkozzatok e népért*, de ezért talán már imádság sem használná. *Mert hiszen önmaga miatt akar elveszni.*» (IX., 443.)

A kétségbeesésnek ez a tompa és reménytelen hangja már régóta ki-kitör költeményeiből. Egész hazafias lírája a

dicső mult és a sívár jelen ellentétének látványából fakad. Ostorozza a jelen elpuhult és megromlott magyarságát, amely bűnei miatt el fogja nemsokára veszteni az őstől szerzett hazát. A *Rákos* vize mellett 1818-ban a nemzet egykori hőseinek árnyékait megidézve azon töpreng, hogy «szélvészek közt nyert honunkat Rút puhaság özönébe fojtjuk!» A magyarság erkölcsi ereje megcsökken: folyton mulatozik, tolong a táncpaloták felé, ifjúsága fertőzött lány karjai közt vadul szórja erejét :

Romlasz magyar nép, romladozol, hazám,
És lassan őrlő féreg emészt belől.
Ha fog kigyúlni magzatidnak
Szűk kebelökben az égi szikra? (Rákos.)

A vers végén kigyózó kérdőjel nem egyenesedik ki lelkében a hit biztató szavává.

A *Hymnust* is a jelenre leglesújtóbb hangulat hatja át. A mult nagy dicsősége és diadalmas szenvedése után most az országot a rabság és siralom völgye :

Vár állott: most kőhalom;
Kedv s öröm röpkedtek:
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvánk hó szeméből!

Ezen a balsors tépte nemzetet, mely megbűnhődte már a multat és jövendőt, már csak az Isten segíthet. Hozzá imádkozik a költő: szánja meg ezt a nemzetet!

A jelen romlottságán kétségbeeső politikai pesszimizmusnak fájdalomtól rekedt hangját kétszer is a nagy Zrínyi ajkára adja, hogy a mult nagyságának és a jelen sívárságának szörnyű ellentétét még csak fokozhassa. A bérceken uralkodó és hősieen küzdő ősökkel szemben ennek a völgyben ülő gyáva kornak nincsen már semmi magasra vívó szenvedelme, jégkebelében fásult szívet zár, kihalt belőle minden önzetlen idealizmus. A kihúnyt hősi magyar fajta helyébe gyengefejű, romlott, szívtelen korcsnemzedék lépett:

A dicső nép, mely tanúlt izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.

(*Zrinyi dala.* 1830.)

Nem sokkal halála előtt a költő, aki már sok éve nem nyúlt lantja után, újra kezébe veszi és hazafias kétségbeeséstől reszkető kézzel kipengeti rajta *Zrinyi második énekét*, a magyar politikai lírának legsötétebb hangú s legmeggrázóbb zokogását. A Sorshoz könyörög, tekintsen rá vérkönnytől ázott szenvedő nemzetére, melynek keblét kánya, kígyó, féreg, marja-rágja. Ha nem segít: itt a végveszély órája. Mit vár másokra a magyar, hogy küzdjenek érte? Csakis önereje védheti meg. De mit tesz a nemzet? Önfiai marcangolják szét egymást, ezért megérdemlik a pusztulást:

Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek;
S míg hamvokon majd átok ül,
Ah tartsd meg őt, a hűv anyát, teremnek
Tán jobb fiak, s védvén állják körül.

(*Zrinyi második éneke.* 1838.)

A költő ezt a nemzeti átkot Csekén harsogja, amikor br. Wesselényi Miklósnak, «a szörnyölő szörnyölő fiának», éjt-napot egybetéve elkeseredett védelmére készül. Szatmárnak már régen nem követe, az alsó táblán vívott politikai küzdelmeit már abbahagyta. Az országgyűlés természetlen tanácskozása, az úrbéri kérdésen való kérődzése tovább folyik. Nem riasztja meg már a törékeny testű, félszemű követ csontos kezének fenyegető mozdulatával és hangjának síri színezetével. De sovány teste és megrázó szelleme bizonyára ott kísért később is a negyvenes évek diétáin abban az alakban, hogyan Kossuth Lajos megrajzolta: «Egy erős lélek törékeny test láncai között. Tar agyát őszbevegyült kevés hajszál lengte körül; színtelen arcán ezernyi átvirrasztott éjnek tikkadtsága ült; egyetlen szemében a nemzet mult s jövő bánata tükrözött. Szava tompa, mély és értelen, mint egy síri hang, melynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá;

és lón még tompább, még ércelenebb, még síriasabb, mikor aztán ökölbe szoritott jobbát emelve, a reá meresztett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény, kinek szellem-szavát, nem úgy mint másét az érzéletek segedelmével, hanem közvetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És e síri hangra síri csendesség figyelmeztetett, melyet csak az érzelmek villanyos kitörése szakasztott félbe.»

III.

Kölcsey, a nemzetnevelő.

1. Kölcsey, mint a nemzet esztétikai és politikai nevelője. —
2. Esztétikai művelődési eszmény. —
3. A cselekvő magyar művelődési eszménye. —
4. A művelődés tartalmi és formai oldala. —
5. A reformkorszak társadalomnevelő szelleme.

1.

Az, akinek szilárdan kiépített világnézete van, értékfelfogását és eszményeit át akarja sugallni a környező társadalomba, ennek életét a maga eszményei értelmében szeretné átalakítani és berendezni, első sorban a fiatalság lelkének az ő értékeszméi szerint való formálása útján. Így az elvek embere, a filozófus, önkénytelenül pedagógussá válik elméletben és gyakorlatban egyformán.

Kölcsey mind kritikai-esztétikai, mind politikai működése útján a nemzet egyik legnagyobb és leghatékonyabb nevelője, mert sikerült neki a világfelfogásában rejlő esztétikai és politikai értékeket és eszményeket a közlélekbe bele-sugalmazni. A nemzet nagy nevelője *kritikai-esztétikai* munkái útján: el tudta ismertetni mint célt az eredeti, a nemzet hagyományaiából fakadó, tösgyökeresen magyar lelkű irodalomnak eszméjét az addig jórészt idegen-utánzásban kimerülő irodalommal szemben. A kritika neki nem öncél, hanem nevelő eszköz. Nem hízeleg és kényezteti az írókat-költőket, hanem jóindulatú szigorral javítja: ne legyenek soha önmagukkal végleg megelégedve, ne érezzék magukat befejezetteknek, hanem éljen bennük örökké a szellemi önkiegyezés és tökéletesedés vágya. Csak úgy jöhet létre eredeti és gazdag magyar irodalom, csak így fejlődhetik a közízlés. Ennek emelésében és terjesztésében Kölcsey kritikai és

esztétikai működésének oroszánrésze van. A magyar irodalomnak első nagy kritikai rétegforgatója s ezzel esztétikai irányú nevelője. Herder nyomán a magyar népköltészetre irányítja tudatosan a figyelmet, s így Petőfi és Arany útjának szellemi előkészítője.

Politikai téren szónoklatai az országgyűlés s rajta keresztül az egész nemzet számára mind művészi formájuk, mind a bennük rejlő nemzeti reformeszmék szempontjából nagyhatású és maradandó nevelő művek. Ahogyan Széchenyi, ő is önismeretet, a nemzet elmaradottságának és hibáinak felismerését és beismerését követeli, mint a haladás első lépését, a nemzet fejlődését szolgáló reformok első feltételét. Kora liberális és demokratikus politikai eszmeáramlatainak hatása alatt nemcsak a szabadságjogokért küzd, hanem gyökeres erkölcsi megújulásra is sugallja nemzetét: feddi és korholja, hogy megjavítsa. Ezzel egyben felrázza a szendergő nemzeti öntudatot és cselekvő hazaszeretetet. A nemzet érdekét minden fölé helyezi ugyan, de nem egyoldalú és vak chauviniszta: az egyetemes emberinek a neohumanizmustól kölcsönzött eszméjét, a *humanitas* követelményeit is hangsúlyozza. Kivételesen széleskörű és mély tudása arra képesíti, hogy mind a saját szerűen magyar nemzeti, mind pedig az antik és modern európai műveltség étoszának szellemi sugaraival termékeny hatást gyakoroljon honfitársaira.

2.

Kölcsey azonban nemcsak tevékenysége útján a nemzetnek mély és hatékony gyakorlati nevelője, hanem egyszersmind kiváló *nevelési elmélkedője* is: számos munkája és elszórva található nyilatkozata olyan elméleti pedagógus körvonalait tárja elénk, aki a művelődésnek elvi kérdéseit élményszerűen átéli és gyökereikben ragadja meg. Örökké kielégítetlen tudásszomja és folytonos önművelése a szellemi integrációnak az akkori Magyarországon a legmagasabb fokára emelte: természetes tehát nála annak a kérdésnek fölvetése, vajjon melyik a művelődésnek leghelyesebb eszménye? milyen értékeket kötelességünk megvalósítani szellemünk fejlesztése

útján? s melyik a leghelyesebb út ezen művelődési értékek megvalósítására?

Lelkében mint legmagasabb *művelődési eszmény* a görög esztétikai kultúra él. Ámde maga elismeri, hogy ez az ideál csak egyszer testesülhetett meg a görögségben az akkori történeti feltételek között: azóta visszahozhatatlanul eltűnt, a modern kultúra sehogysem tudja pótolni. «A szépmesterségekben élő ember az, kihez magát a grácia csatolja, s kiről mondhatjuk Tasso szavaival Goethénél, hogy annak keblében lehet nyugodni. Én az újabb nemzetek közt nem lelem azon szellemet, mely a görög nagyokon s némely rómaiakon is tündöklök. Azon boldog égű régieket, lettek légyen bár philosophok vagy bajnokok, egyformán veszi körül, mint valamely glória, a széplelkűségnek és örökké viruló ifjúságnak bizonyos sugára, melyet egészen ki nem magyarázhatok, de minden észrevesz, valaki reájok figyelmes pillanatot vet vissza. Ott az érzés a szép iránt egyesülve az érett kor bölcsességével s nagyságával teszi azt, amit én minden mai nagyokban is találni óhajtanék». A görögrajongó neohumanista szeretné a maga sívár korába visszavarázsolni a görög esztétikai világfelfogást s az erre nevelő rendszert, bár maga is tisztában van vele, hogy ez történeti illúzió. Mi lenne a görög világnézet és nevelés rehisztrorizálásának eredménye a mai művelődésben? «Így lennének köztünk — mondja Kölcsey — szeretetre méltó philosophok és katonák, valamint el nem puhult érzelmű poéták, kiket az istenségnek ezen szép ajándéka, a poesis elevenítene, vídámítana, nem pedig eltemetne». (Iskola és világ. V. 146.)

A hellén világnak ezt a túlzó lelkesült eszményítését azóta a történeti kutatás hideg fénye szerteoszlatta. Annyit azonban már Kölcsey is elismer, hogy régen eltűntek azok a történeti feltételek, amelyek Homeroszt és Sokrateset, Platont és Themistoklest szülték. A görög ifjak palaestrája, amelyen testüket és lelküket oly összhangzatosan fejlesztették elpuhultság nélkül, immár örökre nincs többé közöttünk. De így is, amennyire erőink engedik, igyekezzünk nyomukban haladni: «Csak egy szikrát azon lángból, mely a még fiatal Sokrates lelkében lobogott — s mi nem lehetne belőlünk?»

Kemény spártai szellemű nevelést akar s panaszkodik a magyar nevelés túlzott lágysága és érzelgőssége ellen. Kölcsey, akinek egész költészetére, erőteljes hazafias líráját nem számítva, a szentimentalizmusnak örökké elvontan sóhajtozó félhomálya borul, a nevelésben szigorúságot, kemény férfiaságot követel, hogy a jövő nemzedék bátran tudja túrni a jót és a gonoszt egyformán. Amint Platon a rideg spártai alkotmány nyomán megszerkesztett eszményi államából, ennek iskoláiból kizárja az elpuhító költőket Homerossal együtt és az érzéki ingerű zenét, éppúgy Kölcsey is hadat üzen a szentimentális irodalomnak, amelynek típusát Goethe Wertherjében szemléli. «Káromlom — írja — a mai érzelgős nevelést, mely a spártai szent durvaság helyett euripidesi lágyságot plántál belénk, s azt cselekszi, hogy Goethének Wertherén éppen úgy sírunk, mint Müller fityogó darabjain; hogy látunk embereket, kik Wilhelm Meisternél is szemeket törlenek. Vajjon nem fogjuk-e még a ‚Római Elégiákat‘ is sóhajtozásokkal olvasni?» (X. 427.)

Mi az oka annak, hogy ily erélyesen száll síkra az érzelgős, puha nevelés ellen? Az, hogy jómaga is ilyenben részesült, ami a lelki természetében úgyszólván benlakozó szentimentalizmust csak fokozta. Ennek a borongós érzékenységnek terhét egész életén keresztül cipelte. «Talán valaha — írja egyik levelében 1833-ban (IX. 386) — midőn nem leszek, fog a maradék írásaim közt egy-két szót találni, ami legfeljebb csak a psycholognak, vagy annak, ki dalaimat még akkor is olvasni örömmel fogja, lehet érdekes. Azonban e vonás a később kifejlett sentimentalismusra nézve neked kulcsot adhat». Ez a kulcs az édesanyja és egy másik nőrokon iránt érzett szeretete, édesanyjának korai halála (1802).

Hatéves korától Debrecenben tanul. Tizenhárom éves, amikor első verseit latinul írja, noha a költészet technikáját az iskolában csak a következő évben tanulja. Ekkor még Heltai magyar krónikáján s Cornelius Neposon kívül alig ismert valamit az irodalomból. De már a következő évben buzgón olvassa Kisfaludy Himfy-jét, Csokonait, Kazinczyt. Maga vallja (IX. 387.), hogy abban az időben jobban tudott latinul, mint magyarul s magyar verseket csak két év múlva

kezdett írni. Tizenötéves korában már franciául tanul s olvassa Voltairt, Boileaut stb. «Tudod, — írja Szemerének — hogy 1810-ben még egészen francia valék, mert első ifjúságom studiumai valának a francziák». Tizenötödik évétől a tizenhetedikig vígjátékot, paródiát, tankölteményt ír. S ekkor kezd görögül is tanulni: először Anakreon legkedvesebb olvasmánya. A német tanulására csak 1809-ben, utolsó iskolai évében adja fejét.

Kölcseynek egész művelődésére döntő a Kazinczyval való levelezése, aki a görög tanulására buzdítja a Goethe és Schiller neohumanizmusának szellemében. «Örömmel fogok — írja a fiatal debreceni tanuló 1808-ban az öreg széphalmi mesternek (IX. 21.) — a Tekintetes úr azon intésének engedelmeskedni, mely engem a görögül való tanulásra tüzel. Két esztendeig tanultam már egyszer ezen nyelvet, igaz, nem nagy előmenetellel, mert több tudományokkal volt együvé kötve. Bár annak újabb tanulásával Graecia lelkeinek eredetiségét szívhatnám be!» Pár hónap múlva már jelenti a mesternek, hogy Homerost kezdi olvasni s fő óhaja, hogy «valamire mehessen a görög nyelvben». Sokra vitte rövid idő alatt, mert leveleiben már szorgalmasan idézi görögül Homerost, Pindarost, Anakreont, Mimnermost, gyakran ezek szófordulatait és stílusbeli sajátságait a magyar íróknak is ajánlgatja, pl. az unalmas articulusok elhagyását (IX. 49.). A görög nyelv szeretetét most már Kölcsey tovább sugározza: boldogan jelenti Kazinczynak, hogy az ő sugallatára Szemere Pál is tanul görögül: «A Tekintetes úr ezen tudósításnak bizonyosan örülni fog. Nekem felette kedves az ő velem barátjaival való társalkodás, ha Debrecent sajnálanom kell, mert ott kellett hagyni csendességemet s a bibliothecát; legalább kiszöktem Egyiptusnak földéből, hol ῥηθοδοξοκονακναι kell szolgálni». (IX. 54.). Három esztendő múlva Kölcsey már nagy fába vágja fejszéjét: Pindarost fordítja. «Mit csinál most — kérdi Szemerétől (IX. 207.) — a Te Kölcseyd legtöbbet? Ő görögül tanul s néhány napok óta Pindárt olvassa, s bár iszonyú nehéz, mégis az Olympiákon csaknem egészen túlment. Minő író az, minő lángszárnyú ész! minő boldog lenne az, aki őt méltán fordíthatná!»

Annyira megy a hellén költők élvezetében s az értők való szertelen lelkesedésben, hogy a rómaiakat erősen lenézi. Szeretné, ha minél több magyar író vonzódnék a hellén eredeti múzsához : «Bár több ifjú írónk is tanulnának görögül. A deák literatúrának, főkép a deák poétáknak studiuma nem viszen oly jó útra, mint a görögöké, ezt sok tapasztalás tanítja (IX. 110.). Még 1814-ben panaszkodik, hogy mily nehéz Homeros fordítása főkép hexaméterekben. Jómaga a homerosi Hymnust próbálja lefordítani, de evvel sem tud semmire se menni. Később ezt a nehézséget is legyőzi s a homerosi eposzok egyes részeinek máig legsikerültebb fordításával ajándékozza meg irodalmunkat. Neohumanisztikus lelkesültsége, mely a görög s a korabeli német klasszicizáló költészet két és félezer évnvi távolát átöleli, így tör ki belőle : «Egy Homér és Goethe elég az örökéletre is, s én falusi lakomban törvényemmé tevéem csak keveset olvasni». (IX. 229.).

Erre a mély görög nyelvi és irodalmi kultúrára csupán önképzés útján tesz szert. A debreceni kollégiumi életnek szelleme fejlődésére való jótékony hatását soha sem ismeri el. Furcsa kép : nemzeti nagyjaink rendszerint a legnagyobb hálával és kegyelettel csüngnek azon az iskolán, mely műveltségük alapját megvetette, Kölcsey ellenben mindig ellenszenvvel veszi tollára a debreceni kollégium nevét. Ennek ridegsége, tanárainak sivár ortodoxiája a túlságosan érzékeny és gyöngéd lelkű Kölcseyt az iskolától merőben elidegeníti. Legmélyebb hatással van reá Cornelius Nepos : ez vezeti be őt a klasszikus kor hősi világába, mely a görög és római történet nagy alakjainak szabadság és hazaszere-tetével, eszményeivel és szilárd jellemével a kis tanuló mérlázó lelkén egész élte folytáig a legerősebb nyomokat hagyja. Athén, mint az antik művészet középpontja, csodálatos mesevárosnak tűnik fel előtte, amelyben mindent a legnagyobb szépség ragyog át. A fölkeltezt szépézés mindjárt cselekvésbe is szökken : a kis Kölcsey tanulótársait arra sugallja, hogy menjenek ki a város határába s ott egyik homokbuckára építsék fel újból a fényes Athént homokból, de az Akropolis és Parthenon is benne legyen. A görögökért rajongó gyermek az antik városban újra felállítja a hősök

szobrait és síremlékeit, neki iramodott fantáziája csontokat is vitet oda vele, hogy ezek Marathon és Salamis hőrszainak hamvai legyenek. S itt szónokol a sápadt, de most a lelkesedéstől kipirult arcú kisfiú, aki később majd oly mélyen hatja meg a magyar országgyűlést, Miltiadesről és Themistoklesről olyan hévvel, ahogy csak képzeletét Cornelius Nepos fel tudta ingerelni. A hortobágyi homok-Athént csakhamar szertefújta az Alföld kegyeletet nem ismerő szele, de a görög világ szépségéért való rajongás a kisfiú világnézetébe mindörökké beszövődött. Hazafias érzése is a klasszikus hősök példáján erősödött: «Az iskolában római és görög történetekben — írja 1833-ban (IX. 410.) — oktattak bennünket, s itt a patriotismus magva. E mag legelőbb a nyelv iránti szerelemben kezdett fakadni, mert nyelv és nemzet: a kettő ideája válthatatlanul együtt jár».

Ahogyan a magyar klasszikus költői iskola munkáit minden antik köntös ellenére tüzes magyar nemzeti érzés hatotta át, éppúgy az ifjú Kölcseynek a klasszikusokért való lelkesüléséből is mind erősebb nemzeti érzés fakad föl. A klasszikus nyelvek odaadó kultusza föltámasztja benne a forró vágyat a hazai nyelv ápolására. Helyteleníti a debreceni kollégiumnak azt a törvényét, amely szigorú büntetés terne alatt tiltja a diákok magánbeszélgetése közben is a magyar szót. Fáj neki, hogy a kollégium könyvtárából magyar könyvek kölcsönzését görbe szemmel nézik, «hogy az új magyar könyveket olvasók szemmeltartatnak, amire elég példáink vagynak: egy szegény ifjú nagyobb részént az által phantasta nevet nyert» (IX. 23.). A *Búsongó Amor*-ban is célzást tesz erre: «A ifjúság... mind csak holmi veres compactiójú magyar románokat akar olvasni. Ennek ugyan már elejét vettük. Régolta nem adunk nekik a collegium bibliothekájából könyveket olvasás végett. Megtörténhetne, hogy némelyek a mai módi magyarságra kapnának, s megsalatkoznának az *Exemplar vitiis imitabile* által» (IV. 240.). Fájó kollégiumi emlékeinek nyomaira többször bukkanunk leveleiben. «Lett legyen Debreczen — írja Kazinczynak — szebb érzésű emberekkel teljes, mégis szenvedéseimnek helye ő, melyek eltávozásommal kisebbedni

látszanak» (IX. 54.). Később már sokkal kedvezőbb színben látja debreceni *alma mater*-ét, amelyet valaha *iniusta noverca*-jának érzett. Amikor 1832-ben a debreceni diákok versgyűjteményét, Péczely tanár ajándékát, olvassa, meglepődik a kollégium szellemének örvendetes fejlődésén: «Elálmélkodtam a szertelen változáson ezen mostani Debreczen s a régi közt. Ez a kor szellemében élő ifjúság, s ez az ifjúságot így pártfogoló professzor! A történet, mivel Debreczenben történt, felette fontos». (X. 248.)

Abban az időben a gimnáziumokban, mivel a latin volt a tanítás nyelve s még a magyar nyelvtant is a huszas-harmincas években is latinul tanították, a magyar nyelv és irodalom ápolása az önképzőkörökbe menekült. Ezeket éppen azért teremtették meg az ifjak, hogy itt egymásnak magyar irodalmi szárnypróbálgatásaikat bemutassák. Az önképzőkörök Kölcseynek, az önművelődés nagy szellemi hősének figyelmét különösen fölkeltik. Egy pataki diákhhoz 1837-ben írt levelében (X. 422.) különösen érdeklődik az iskolai irodalmi társaság iránt s ennek célját az öntevékenység elvében látja: «Az ifjúnak sokat kell olvasni is, írni is; mert csak olvasgatás és írogatás tesz akár polgári, akár literátori pályára alkalmatossá. Azért ily olvasó és író társaságok nagy eszközök a jövőndő férfi kikészülésére». Az önképzőköröknek az ifjúság szellemi fejlődésére gyakorolt jótékony hatása azért is nagyon értékes szemében, mert lelki készséget teremt az ifjában egész életére a maga továbbképzésére, a folytonos szellemi önkiegészülés szükségérzésére: «Az iskolai bölcsesség — írja — felette szűk határú; s túl az iskola falain kell magunknak mind azt megszerezni, mivel embertársainkra nézve hasznosak lehetünk. Mert az iskola csak alapot vet, mire építeni lehessen».

3.

Kölcseyt először magyar nemzeti érzése a költészetben szakasztja el az antik világ utánzásától, a magyar előtt idegen mitológiai képeitől, amelyekben pedig a saját költészete is ugyancsak bővelkedik. A «Nemzeti Hagyományok» c.

tanulmányában már a magyarság történetében és népeletében gyökerező, a magyar lélekből lelkedző tárgyakat és szellemet követel a magyar irodalomtól, mert «melyik magyar ismerjen rá saját mezeire, ha rajtok Pán fújja a sípot s Tytirus hajhássza bárányait?» A görög költészet görög népi szellemet lehel; mi abban utánozzuk — hangsúlyozza a neohumanista Kölcsey — a görögöket, hogy mi meg eredeti magyar nemzeti hagyományaink történeti szellemét tükrözzük irodalmunkban.

Ugyanilyen a fordulat Kölcsey *művelődési eszményének* megszerkesztésében is. Klasszikus esztétikai világnézete először az igazi művelődés célját a görög szépségkultuszban pillantja meg: erre sugallja őt mind alapos és lelkes antik műveltsége, mind a korabeli Goethe—Schiller-féle neoklasszicizmus szelleme. Azonban ugyanabban az évben, 1826-ban, amikor a «Nemzeti Hagyományok»-ban a költészet gyökereit a hellén talaj helyett magyar történeti földbe akarja bocsátani, «Iskola és világ» c. tanulmányában művelődéspolitikai szempontból is nagy szomorúsággal búcsút vesz a szép görög világtól, a történet mélységében visszahozhatatlanul elsüllyedt csodálatos Atlantistól s a magyar élet feltételeitől követelt új művelődési ideált szerkeszt meg: nem a szépségen szemlélődő, az antik világon ábrándozó, hanem a gyakorlati, *cselekvő* magyarnak embertípusát. A magány csendjében elmélkedni szerető, a forum zajában kedvét igazán nem lelő, érzelgős költő és esztétikus filozófus most nemzete számára olyan embereszményt tűz ki, amely nem ő maga, sőt merőben sajátmagának ellentéte: az életben hasznosan forgó, gyakorlati, talpraesett, lehetőleg gazdasági javakat termelő magyart, akinek értékrendszerében az életértékek vannak a tetőponton. A sok elméleti vizsgálódás nem kora *cselekvést* követelő, reformlázban égő magyarjának való: «Érzékenység és speculáció — ez Kölcsey új magyar művelődéspolitikájának veleje — s a történetnek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket: *Csinálni, csinálni* kellene! *A cselekedetek, a publicumban forgás formálnak hasznos embert*; s egy ily formált ember, ha szívében hordja a szépek magvait, lesz azután Pászthoryvá, Ürményivé». (V. 147.)

Kölcsey, az idealizmus híve, íme, a neohumanizmus esztétikai-szemlélődő művelődési eszményétől a nemzet gyakorlati élet-szükségleteinek nyomása alatt áthajlik az utilitarisztikus életeszmenyhez, amelynek legfőbb képviselője a magyar művelődéspolitikában éppen a tőle ideálként említett Ürményi József, az első egyetemes állami művelődési kódexnek, a hasznossági szellemű *Ratio Educationis*-nak (1777) megteremtője volt. A csekei remetének új művelődési eszményéből szinte Byron lázas cselekvés-vágya hangzik ki: *Actions, actions and not writing!* A multba révedező romantikus történetfilozófus most elfordul a történettől, amelyet egyenest azzal vádol, hogy «elront bennünket». Mintha csak néhány év múlva a cselekvésre ágaskodó Széchenyit, a magyar történetnek ezt az emberfölötti emberét, valóban *Übermensch*-ét hallanók, aki a Hitelben félti nemzetét a dicső mult vakító fényétől, mely a jellel szemben közömbössé, pettyhüdtté és kishitűvé törpíti, friss életakarását megtorpanítja: a multon való borongás előli benne a cselekvést, az ősök ragyogó éposza a jelennek a jobb jövőért küzdő történeti drámáját. Széchenyi a meddő, «rozsdaszerető» kegyelet, a multba való terméketlen «visszaszomorkodás» helyett a nemzet haladását attól várja, hogy a magyar romantikus lélek cselekvővé formálódik s a jövő helyes alakításának, a gyökeres reformoknak szellemében nevelkedik. Széchenyi egész lelki alkata annyira voluntarisztikus, annyira újításra és cselekvésre szomjazó, hogy felejteni akarja a multat, csakhogy meg ne zavarja az újnak megépítésében, a nemzet lelkét és gazdasági állapotát átalakító munkájában, a kor új szükségleteit kielégítő alkotásaiban. Gazdasági életünk megjavulását részben az új neveléstől várja: ezért követel gyakorlati szellemű réaliskolákat, buzgón dolgozik a műegyetem felállításán. Így gazdaságpolitika és művelődéspolitikája szorosan összeforr programmjában.

Kölcsey is, néhány évvel megelőzve Széchenyit, háttérbe szorítja az elméleti művelődési ideált s az ország gazdasági szükségleteiből vezet le egészen ridegen a valósághoz tapadva, művelődési politikáját. Abból indul ki (V. 269.), hogy Magyarország földművelő ország; nálunk az adózó nép legnagyobb

része, a nemesség s még a városi kézművesek többsége is földet művel s állatot tenyészt. Kölcsey az akkori magyar értelmiség, a nemesség fiai számára a gimnáziumtól közvetített általános műveltséget mezőgazdasági szakműveltséggel akarja kiegészíteni, hogy a nemesember földjén okszerűbben gazdálkodják, többet és jobbat termeljen. Erre a puztán gimnáziumi latinos s az akadémiákon szerzett jogi műveltség egyáltalában nem képesíti. Igazában a magyar nemesi birtokok hozama egyedül a jobbágy béresek gyakorlati szaktudásától függ. «A magyar nemes — állapítja meg a csekei gazda — Verbőczyvel kinlódik, hivatalokat visel, státus dolgaira fordítja figyelmét ; s mikor az ország és megye gyűlésein untig kifáradta magát, falujába fut béresei és juhászai közt rendet szabni. Neki, mint egész hazánknak, egyedüli élelemforrása a gazdaság. S mondjátok meg : mint folytatjátok azt? Felelet : úgy, mint a jobbágytelkeiteken lakó szegény nép ; ez pedig, mint őseitől örökbe vette». Így a magyar mezőgazdasági kultúra a földművelés módjainak régi, sok évszázados, elavult kátyuiban kullog, a haladásnak benne nyomát se látjuk. A mindig önismeretre törekvő Kölcsey magát sem tartja kivételnek : «Parányi szántóföldjeim — vallja be tiszteletreméltó őszinteséggel — éppen úgy béreseim bölcseségétől függenek, mint a tiétek ; s ugyanazért éppen olyan szűken kamatoznak, mint a tiétek. Azonban, mit ifjan nem tanulunk, azt most már ősz fejjel ki nem pótoljuk». De ha már az idősebb nemzedék nem a saját életformájának és szükségleteinek megfelelő művelődési utat járta, kötelessége arról gondoskodni, hogy fiai tehessenek szert alapos gazdasági műveltségre, «hogy jobbak lehessenek, mint mi valánk!»

Arra buzdítja birtokostársait, hogy fiaikat az 1818-ban alapított magyaróvári gazdasági intézetbe küldjék. Hazánknak ezt a jeles intézményét, panaszolja, úgyszólván senki sem ismeri, ami annak a jele, hogy ilyen irányban nem is érezzük a művelődés szükségletét, mi, akiknek országa a földművelésből él. Hirlapjaink és folyóirataink minden egzotikus dologról tájékoztatnak, de eszük ágában sincs a magyar kultúrának oly messzekiható jelentőségű intézményéről legalább is

említett tenni, mint amilyen a magyaróvári gazdasági iskola, amelynek hivatása értelmes magyar gazdák nevelése. «Akarjátok-e tudni, melyik kínai tisztecske részegedett meg ópiumtól? A madagaszkári királyné jó kedvében hány udvari kullancsot ölt meg méreggel? A holdbeli lakos megsértett ujjaiból minő színű vér foly? Mendizabal úr a cortesülésben szemöldökét hányszor húzta össze? A newyorki vendégfogadóban milyen gépek tisztítják a sáros csizmákat? Mind ezekről s ezer meg ezer ilyenekről bőv tanúságot vehettek. De hazánkban mik történnek, mik állanak fel? ezek felől ugyan a lehetőségig szűk tudományt fogtok találni.» (V. 260.)

Kölcsey maga vállalkozik arra, hogy a magyaróvári intézetet ismertesse. Tüzetesen feltárja az iskola tantervét, elméleti tárgyait és gazdasági gyakorlatait. Különösen kiemeli, hogy a növendékek nemcsak elméleti oktatásban részesülnek, hanem a példaszerűen kezelt főhercegi uradalomban a nyári hónapokban a szabad ég alatt gyakorlatilag is megtanulják a helyes gazdálkodást s így az iskolát az élettel is összekapcsolják. «Mert valamint Jakab apostol igen bölcs mondásaként a hit jó tettek nélkül megholt állat: úgy a négy fal közt kerengő s fejére feketével írt tudomány életre alkalmaztatás nélkül megholt állat.» Alig születik tehát meg a magyar gazdasági iskola, Kölcsey már küzd az aszfaltgazdászok elméleti típusa ellen: minél több élő gyakorlatot követel. Ez egyszersmind alkalmat ad neki, a sok tudós elmélkedés emberének, hogy tisztázza az elméleti és a technikai tudományok viszonyának helyes mértékét az emberi művelődésben: «Jól megértsetek! Nem azt akarom mondani, hogy semmi tudomány nem ér semmit, ha csak közvetlen vásárra nem vitetik, vagy valamely gyárban gépegyforgatásra nem fordítatik. Értelmem ez: gazdaság és státustudomány, philosophia és költészet, szónokság és csillagászat és kémia, s minden más egyéb csak úgy bír selső becsét, ha a való, meleg élettel viszonyba tétetik; ha bem egyes ember elmejátékos foglalatossága gyanánt nem űzetik, sem pusztán emlékező tehetséget ragyogtató bútornak nem tekintik, hanem az emberi társaság kifejlési és

haladási nagy körében él és mozog ; s vagy egyenesen tette változik, vagy jövődő tettek kifejtésére és előhozására számtoltatik ki.» Kölcsey tehát már tisztán látja, hogy a nemzet gazdasági ereje nagyban függ a tudomány fejlettségétől, mert a modern élet és gazdaság a technikán épül föl, a technika pedig a tudományon alapszik. Tudomány és élet, elmélet és technika a legszorosabban függ össze egymással. Az elmélet gyakorlat nélkül vak s a gyakorlat elméleti kategóriák híjján üres. Mindkettőre szükség van, de természetesen olyan technikai tevékenységnél, mint a földművelés, a gyakorlat túlsúlyával.

Fáj a magyar nyelv jogai nagy országgyűlési harcosának, hogy a magyaróvári intézet tanítási nyelve a német, amit azonban egyelőre természetesnek tart. Emiatt hiba volna, ha a magyar ifjúság távolmaradna tőle, mert ha a nyelv német is, a gazdaság magyar s a főhercegi jószágokon sikerrel alkalmazott tudomány magyar földön hoz szemmel látható gyümölcsöket. Az iskola világító szövetnek lehet az ország színmagyar vidékeinek gazdasági emelésére. «Lelkemből óhajtom, — írja Kölcsey — bár minél előbb eljönne az idő, midőn az óvári szép intézet nevendékei a tudomány szavait magyar nyelven hallgathatnák.» Ez az idő félszázad múltán elkövetkezett. De a magyar művelődéspolitikának ma is még mindig ugyanaz a vágya, mint Kölcseyé : bár minél több magyar ifjában ébredne fel a gazdasági-gyakorlati érzék, amely javakat termelő, a nemzet közvagyonosodását előmozdító életpályákra terelné őket!

Ennek az eszménynek megvalósítását Kölcsey egyáltalán nem várja az 1825/27. évi országgyűlés közoktatásügyi bizottságának munkálatától, az *Opinio*-tól, amely az 1790/91. évi országgyűlés hasonló bizottsági tervezetének silány, a lefolyt négy évtized szellemi változásait alig figyelembe vevő átdolgozása. Ezt és az egyházjogi reformmunkálatot Kölcsey a «degelejtesebbnek» bélyegzi. «Egyébiránt is hitem az, — teszi hozzá — hogy a nevelési tárgyat országunk mostani fekvésében jól kidolgozni lehetetlen ; vagyis inkább *valami különös jót gyakorlatba hozni reménység nincs*». (V. 248.) A művelődéspolitikai terén is ugyanaz a reménytelen pesszi-

mizmus tör elő a szatmári követ lelkéből, amely nála minden reform megvalósításának hitét sötét felhőjével már eleve beárnyékolja.

De még egy oka van arra, hogy az intézményszerű közoktatás ügyét ne bolygassa: nem a nyilvános, hanem a magánoktatás híve. «Én a magányos nevelés mellett élek és halok. Embert csak ez formálhat; az iskolai intézetek nem lehetnek és nem fognak lehetni egyebek, mint tudóst formálni igyekező intézetek.» Ezért unokaöccsét, Kölcsey Kálmánt is, akihez a Parainesist írja, otthonn nevel-teti. Nyilván fél az iskolák egyoldalú intellektualizmusától, mely csak az értelmet fejleszti: a pusztá oktatás háttérbe szorítja az egész emberré nevelést. A nyilvános oktatást elítélő véleménye a saját maga sivár debreceni tanulói tapasztalataiban gyökerezett. Éppen ezért egyoldalú is maradt: nem gondolt arra, hogy a nyilvános iskoláknak is lehet egészséges szelleme, amely fölébe kerekedik az otthoni magánnevelésnek, mert az iskola, mint a gyermekek miniatür-társadalma, sok olyan szunyadó erőt vált ki, amely társak híjján nem bontakoznék ki és sok olyan rossz lelki tulajdon-ságot tompít el és fejleszt vissza, amelyek az iskolai társas együttlét nélkül igen kellemetlen formát ölténének. Az iskola a társas életre mégis csak jobb előkészítő, mint az otthonn elszigetelt ifjú magánnevelése.

4.

Meglepő, mennyire tisztában van Kölcsey *a művelődés anyagi és formai oldalával*. Már világosan megállapítja, hogy a művelődésnek s így az iskoláknak sem lehet célja a minél több ismeret és készség szervesen felhalmozása; az enciklopédikus vagy polimatikus művelődési eszménynek nincs értéke, mert csak az elme túlterhelésére, a tarka ismereteknek az emlékezetben való pusztá elraktározására s emellett a gondolkodásmódnak zavarosságára vezet. Az igazi művelődés lényegét Kölcsey már a formális oldalban látja: az iskola célja a *módszerben* való műveltség megadása, nem pedig rengeteg sokféle anyag megtanulása. Ez a metodikus

képzettség a szellem oly iskolázottságát, belső habitusát jelenti, amely arra képesíti a fejlődő egyént, hogy bármely fajta ismerési anyaggal egyhamar el tudjon bántani, magáévá tudja tenni, azaz elméje nem arra van kiművelve, hogy minden ismeretanyagban jártas legyen, hanem arra, hogy minden ismeret számára logikailag iskolázott és fogékony legyen. Az iskolai művelődésben nem a tartalom sokfélesége és gazdagsága elsősorban fontos, hanem az önálló szellemi munkára való nevelés, az észnek kicsiszolása.

Hogyan fejezi ki mindezt több, mint száz esztendővel ezelőtt Kölcsey? «Mikor én még igen ifjú valék, ezerfélélt láttam magam előtt s mind azt megtanulni és tudni akartam; s utoljára semmit sem tudtam megtanulni. Csak későbbben hallottam Rousseautól, hogy az iskolai években csak *methodust kellene szerezni*, mely szerint azután tanulgassuk azt, amit választanunk kell. Egy ilyen *methodus*nak megszerzése nélkül felette nehézé tétetik a való tudomány; s ha való tudományt nem szerezhetünk magunknak, jobb semmit sem tudnunk.» (V. 145.) Szinte Descartes *Discours de la méthode*-jének hangja üti meg fülünket, amikor Kölcseynek a maga szellemi fejlődésére vonatkozó önvallomását olvassuk, egyben a módszeres gondolkodás formai mozzanatának a művelődésben játszott szerepéről és jelentőségéről hallunk okos gondolatokat a sokféle tarka-barka ismeretanyag tartalmi terhével szemben.

Azonban akkor is Descartesra emlékeztet Kölcsey, amikor művelődéstudományának további vonalát kihúzza. A tudományos gondolkodásnak különösen két útját emeli ki: a *matézist* és a *metafizikát*, éppen a fő descartesi tudományágakat, azonban az előbbit a logika pozitív, az utóbbit a kételkedés negatív előjelével: «Mindegyik — írja — a gyöngé fejeket csalhatatlanul elveszti, de a jó fejek az elsőbb által világosságra és nyugalomra mennek által, — az utóbbi minden különbség nélkül a legerősbekeket is megzavarja, világot és nyugtot pedig sohasem ad: a skepsis lelke száll meg bennünket azon pillanatban, melyben a metaphysika küszöbére lépünk, s nincs ok, nincs systema,

mely többé bennünket az örvényből kivonjon. Ha minden systemákat megvetünk, örök bizonytalanság és tudatlanságunk kínzó érzelme lesz hóhérunk; ha valamelyiket elfogadjuk, bizonyosságunk kútfeje úgy sem lesz egyéb, mint tudatlanság. Boldog, akit geniusza oly útra visz, mely nyugodalmat nyújt.» (V. 146.)

Íme, Kölcsey, a tragikus ember típusa, aki mindenben problémát lát, folyton kétségeskedik és sohasem talál igazán megnyugvást, az idillikus embert állítja oda eszményül, aki nem töri a fejét, aki nem szenved gondolatfájásban, hanem mindenben rögtön keresi a harmóniát s ezt meg is találja.

5.

Minden reformkorszak a maga társadalomalakító eszméit a fiatal nemzedék olyan új nevelési rendszere útján iparkodik megvalósítani, amely eszményeinek megfelel. Ezért az újításvágyban égő koroknak szelleme mindig erősen pedagógiai színezetű: a nemzet jövője fiatalsága, ennek lelkét kell úgy formálni, hogy ez a nemzet megújítását célzó eszméket a valóságba átültesse s történeti szilárdságukat biztosítsa. A mi reformkorszakunknak is valamennyi vezető embere behatóan vizsgálja nevelésügyünk rendszerét, főképp ennek olyan tagozatát, amelynek reformja legközelebb áll saját szerű eszméihez. Báró Wesselényi Miklós, a nemzetiségi politikus, az óvodák felállításáért lelkesedik, mert ezekben a magyarosítás kítűnő eszközeit pillantja meg. Széchenyi, a nagy gazdaságpolitikus, a réaliskolák s a műegyetem megteremtését sürgeti, hogy a különben jogi pályákra tóduló magyar ifjúságot a gazdasági életre terelje. Kossuth a reális ipariskoláktól várja a művelt magyar polgári osztály megszületését, amely a nyugati országokban a liberális politika vezető társadalmi rétege; a klasszikus tanulmányokért is síkra száll, nemcsak azért, mert nagy rétor, aki meg tudja becsülni az antik szónoklat nevelő hatását a magyar retorikai művelődésben, hanem azért is, mert a gimnázium klasszikus oktatásában a humanizmus és liberalizmus szellemének biztosítékát látja: a klasszikusok tanítása legjobban a

liberális angoloknál virágnak, gazdasági életük és gyakorlati érzékük mégis a legfejlettebb a világon. Báró Eötvös József, a demokrácia előharcosa, a népiskolák reformját követeli Pestalozzi szellemében; Guizot liberális francia iskolapolitikája lebeg szemei előtt.

De maga az ifjúság is a művelődéspolitikára nagy jelentőségének tudatára ébred: a nemzet nagyobb fokú műveltségétől várja sorsának jobbrafordulását. Az erdélyi ifjúság 1834 nyarán levelet intéz a magyarhoni országgyűlés ifjúságához s a nevelésügy sürgős reformjáról így elmélkedik: «Legfeketébb bélyege, hiánya hazánk szomorú szakának a vak tudatlanság, épen a tehetős és így többel tartozó résznel. Törekedjünk a nevelés célirányosítására, mert nevelni annyi, mint teremteni, — ha oszlik a homály, oszlanak az akadékok. Neveljük különösen, ami már teljesen hatalmunkban áll, mi magunkat! az erőteljes test, nagy tehetségekkel áldott lélek, párosulva a tudományok és műveltség szellemével, kivívhatja azt, amit sejteni is alig merünk most.» (X. 440.)

Kölcsey szeme is rajtafügg a nevelés kérdéseiben. A nemzet gazdasági emelkedését a birtokos nemesifjúságnak gazdasági nevelésétől várja. De mint a népnek odaadó barátja, aki politikai tevékenységének javát a milliók jogainak és föl-emelésének szenteli, behatóan érdeklődik a népnevelés kérdése iránt is, amely a liberális demokrácia eszmeáramlatának az időtájt Európaszerte központi kérdésévé emelkedett. Az Akadémia kéziratárában van Kölcseynek egy sajátkezűleg írt könyvjegyzéke, amely jó tájékoztatást ad olvasmányairól, politikai tanulmányának irányáról. A följegyzett könyvek között meglepően jelentékeny számmal vannak a népnevelésre vonatkozók: *Denzel*: Volksschulenkunde; *Einleitung in die Erziehungs- und Unterrichtslehre*; *Harnisch*: Volksschullehre. Halle, 1825; *Zerrenne*: Grundsätze der Schuldisciplin; *Methodenbuch*; *Grundsätze der Schulerziehung*. Magdeburg, 1827. (L. Jancsó B.: Kölcsey F. élete és művei, 1885. 372. l.)

Figyelme először terjed ki nálunk társadalomnevelési kérdésekre, mint amilyen a börtönügy. A megyét az alkot-

mány védőbástyájának tekinti ugyan, de nem huny szemet hibái és hiányai előtt. Emberszeretetét és igazságérzését mélyen sérti a megyei börtönrendszer, amelyet nem a nép megjavítójának, de megrontójának tart. Br. Eötvös József, akinek lelki alkata, politikai gondolkodásmódja és költői iránya oly sok vonásban hasonló Kölcseyéhez, az utóbbi nyomában jár, amikor «Vélemény a fogházjavításról» c. iratát később megírja.

Kölcsey «A vadászlak» c. elbeszélésébe szövi bele a megyei fogházügyre vonatkozó szociálpedagógiai elmélkedését. A fogháznak három osztálya van. A legelső a tömlöc: ez földalatti pince vagy verem, amelyben hetven-nyolcvan rabló és gyilkos van összezsufolva. «A más két osztály az élők levegőjében, földszint épült: egy férfiak, más asszonyok számára; e kettőben mindenféle rangú és korú megrögzött és kezdő gonoszok, vigyázatlan tettekért befogatott ifjancok és örültek, minden különbség nélkül együvé zártak. E két osztályt a legteljesebb joggal úgy lehetett tekinteni: mint legcélrányosabb iskolát, hol a földalatti osztály jövődó lakosai vagy lakosainak oktatói s útbavezetői állandóul neveltessenek s olykor a vesztőhely gazdagítására, egy-két zsákmány előre készülhessen. Mert kit egyszer, ifjúsága hajnalában, bármi történet következtében, a sors ide kényszerített, annak igen nyomorúlt fejének kell vala lenni, ha a vétek minden tekervényeivel s a legborzasztóbb szemtelenségével tökéletesen meg nem ismerkedett. Ki idejötték a becsületérzés valamely szikráját még szívében hordozta, vagy az emberi nem iránt, tisztábban vagy homályosabban, még valami hajlandóságot érzett: minden bizonnal e kettő nélkül tért vissza a társaságba, onnan időről-időre ide, mint honába, ismét eljövendő.» (II. 31.) Kölcsey humanus lelke tehát félti a bűnöző fiatalságot a végső megromlástól, amelynek egyik fő előmozdítója a megyék fogházrendszere. Nála, aki jártas volt kora nyugati büntetőjogi irodalmában, főképp Bentham büntetőpolitikai elveiben, már megtaláljuk a modern kriminálpedagógia alapvető gondolatait.

Már fiatal korában feltűnt alapos jogtudományi képzettsége. A debreceni főiskola huszonegy éves korában, alig-

hogyan elvégezte jogi tanulmányait, jogtanárnak hívta meg. A meghívást elhárította. A debreceniek azt hitték, hogy méltóságán alulinak tartja a megyében kiváló szerepet játszó történeti család tagja a tanári hivatást: a társadalom balítélete akkor még jelentéktelennek tartotta a professzori pályát. Kölcsey azonban távol állott ettől. Igazi oka a debreceni szellem iránt érzett ellenszenv volt, amint pár esztendő múlva ezt Kazinczy előtt őszintén be is vallja: «Miért nincs Debreczen csak olyan is, mint Pest? Vagy miért nincs Debreczenben csak öt vagy hat szeretetre méltó, liberális tudósnek lakhelye? Milyen örömmel fogadtam volna mintegy négy év előtt az intést, hogy ott professori cathedrát elfoglaljak! Én a köznép praeiudiciumait, hála, régen elvettem, s örömmel fognám még most is valami olyasra adni magamat; de Debreczenben élni, ó azt ne adja az ég!» (1814. ápr. 3.)

Kölcsey nem lett debreceni professor: ehelyett az egész nemzetnek egyik legnagyobb esztétikai és politikai nevelője. Ma is, trianoni siralmunk közepett, Mohácsnak balsorstépte népét így neveli a szenvedések erőslelkű elviselésére s a belőlük való kiemelkedésre: «Szerencse hiúvá is teszen; szerencsétlenség magába szállást, önismerést, erő kifejtést hoz magával. Hányszor nem szült a veszteség hasonló lelkesedést a legragyogóbb győzelemhez! Minden esetre a fájdalom keresztülröpülése gyötrelmes ugyan: de szelíd, emberi érzelmeket többször támaszt, mint a gyönyör hosszú folyama. Iskola az, melybe az istenség nem mindig haragjából vezet bennünket.» (Mohács. II. 140.)

TARTALOM.

Bevezetés	Lap 3
-----------------	----------

I.

Kölcsey, a filozófus.

1. Kölcsey világnézetének fejlődése. 6. l. — 2. Világnézetének érzelgőssége és pesszimizmusa. 9. l. — 3. Kölcsey és a neohumanizmus: világnézetének esztétikai jellege. 15. l. — 4. Világnézete és a nemzeti hagyomány. 17. l. — 5. Világnézete és a romantika történeti iránya: nacionalizmus és hisztorizmus. 19. l. — 6. A történet filozófiája: a történettudomány ismeretelmélete. 24. l. — 7. A történet metafizikája: a vallás a történetben. 30. l. — 8. A filozófia története. 44. l. — 9. Életbölcssége. 47. l.

II.

Kölcsey, a politikus.

1. Kölcsey politikai hivatástudata és értékrendszere. 54. l. — 2. Szabadság és alkotmány. 57. l. — 3. Szólásszabadság, sajtószabadság és vallásszabadság. 61. l. — 4. Hisztorizmus és politikai relativizmus. 64. — 5. Gondolatszabadság. 67. l. — 6. Liberalizmus. 70. l. — 7. Korszellem és reformszellem. 72. l. — 8. Demokratizmus. 75. l. — 9. Kölcsey az első rendszeres falukutató. 80. l. — 10. Nacionalizmus és nemzeti nyelv. 84. l. — 11. A politikai lélek ismerete. 88. l. — 12. Politikai pesszimizmus. 94. l.

III.

Kölcsey, a nemzetnevelő.

1. Kölcsey, mint a nemzet esztétikai és politikai nevelője. 98. l. — 2. Esztétikai művelődési eszmény. 99. l. — 3. A cselekvő magyar művelődési eszménye. 105. l. — 4. A művelődés tartalmi és formai oldala. 111. l. — 5. A reformkorszak társadalomnevelő szel-
leme. 113. l.
